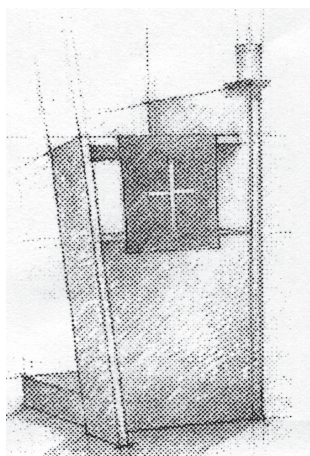

Hét Hárs

A csillaghegy-békásmegyeri evangélikus gyülekezet lapja
XI. évfolyam 1–2. szám 2012. húsvét–pünkösd

Krisztus és bolondjai

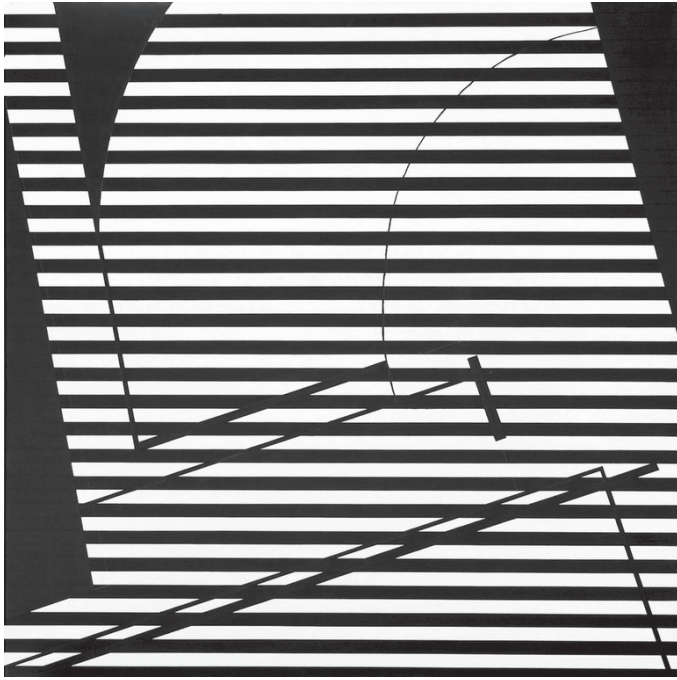
„Nem tudom eldönteni, hogy menet közben szerette meg a nehézségeket és a küzdelmeket, és most már ragaszkodik hozzájuk, ezért gyanús magának a felhőtlen boldogság, vagy eleve ezzel a súlyokat áhító természettel jött a világra” – mondta nemrég közvetlenségét szkeptikus mosollyal ellensúlyozó

fiatal barátom, aki derűs vidéki értelmiségi családban született, s még óvodába sem járt, amikor nekem Ózdon életemben először gyűlt meg a bajom rasszista felnőttekkel. Azt követelték tőlem, hogy gyermekeiknek ne a cigány gyerekekkel együtt tartsak hittanórát. Kár ezekkel foglalkozni, de ha olyan hülye, hogy erre pazarolja az idejét, más napon tartson nekik alkalmat – mondták. Nem gondolták, hogy vitába szálljak velük. Azt még kevésbé, hogy nem amorf humanisztikus lélek munkál bennem, hanem az a meggyőződés, hogy gyalázat gyerek és gyerek között bőrszíne, származása, szociális helyzete szerint különbséget tenni. Ma sem gondolom másképpen: e tekintetben az egyetlen tisztességes emberi és politikai tett minden gyermeket saját sorsát önállóan alakítani képes felnőtté nevelni. Tanítani mindenre, ami szép és igaz. Akkor még nem ismertem a szomszéd község, Nekézseny református lelkészének szintén papnak készülő fiát. Ez az ember az elmúlt két évben a cigányügyek államtitkáráként fungált. Az ő érdeme volna, hogy vége szakadt az évekig tartó cigánygyilkolásoknak? Aligha. Már nem fűződik pártonkon átívelő, bár bevallatlan közös politikai érdek a megfélemlítéshez és a mocskos, rasszista indulatkiéléshez. Ez az egykori református lelkész azonban

nyilván tudott arról, hogy a kulturális kormányzat az idei Berlinalén hogyan próbálta röplapok segítségével óvni a filmszemle közönségét Flieg auf Benice opusának félreértési lehetőségeitől. Tisztában kell lennie azzal, hogy milyen út vezetett máig, az elkülönüléstől a gyilkosságokig. Tudnia kell azt is, hogy a mai magyar társadalom egyetlen intézménye sem mentes a hátrányos megkülönböztetés, az előítélet-képzés, a bűnbakkeresés, a felelősségáthárítás vétkétől. Egyetlenegy sem. Tehát ebben a tévőleges, aktív bűnbán a nagy és kisebb keresztény felekezetek lelkészei és hívei is jelentős mértékben bűnösök.

Amikor én Ózdon viaskodtam a 80-as évek elején kispolgári létük látszatzbiztonságáért aggódó és a népegyházi vallásosság kihűlt díszletei között mégiscsak örvendező evangélikus híveimmel, Iványi Gábor barátom már évek óta együtt munkálkodott a SZETÁ-ban Solt Ottíliaival, Kemény Istvánnak, a magyarországi szegénységkutatás és az 56 utáni szociológia legsúlyosabb személyiségének tanítványaival, aki mestere látását gyakorlattá és politikai morállá tette. Tizenöt évig dolgoztak vidéáman és engesztelhetetlenül szerte az országban, mint akik tudják, hogy meg vannak számlálva a kádárizmus éveit. 1956 és 1968 között a társadalom többsége eljutott a terrortól a kiegyezésig. Mire Iványi Gábor és én aktív lelkészek lettünk, néhány apró és jelentéktelen csoporttól eltekintve senki sem törte érdemben a fejét azon, hogyha az a rendszer bűnbán fogant, és sem nem igazságos, sem nem jogállam, akkor más világot kell itt teremteni. A más világ eljött. S mi a 90-es évek végére, másképp ugyan, de ismét marginalizálódtunk.

Akkor vetődött fel bennem először: mi bolondok vagyunk. Nem úgy működünk, ahogy a hatalom elvárja, és ahogy a legtöbb ember teszi, megfelelni akarván a hatalomnak vagy a másik embernek. Mi nem akarunk megfelelni. Nem azt kérdezzük, hogy jobb-e ez, mint az előző, hanem azt, hogy kinek jó ez. S nekünk ma is – mint egykor a 70-es és 80-as években – azokhoz kell szólnunk, és azokért kell szólnunk, akiknek ez sem jó. Sőt ki kell mon-

danunk: ami megoszt, s bármely részt – a hatalom által jogosnak véelve – a többi fölé helyez, az akkor is zsarnoki, ha a tömeg tudatlansága, gyávasága és önzése miatt nem kényszerül a diktatúra eszközeivel élni.

Pár hete az egyik televízió esti műsorában egy kereszténydemokrata pártember kínjában összeférhetetlen, közösségbe beilleszkedni nem tudó bűnösnek mondott, akinek immár nincs más kötelessége nemzete, egyháza és felebarátai iránt, minthogy megkövesse őket számtalan vétkéért. Aztán megvárt az épület előtt – mint a fent említett református lelkész 2002 tavaszán a Szabadság téren, hogy az igazán fontosat négy szemközt súgja fülembe, s így megfeleljen a felebaráti(?) vagy az ellenségszeretet(?) evangéliumi normáinak –, s képmembe vágta, hogy elárultam az apámat, és elárultam 1956-ot, a kommunisták bérence vagyok, ezt kell megbánnom. Mégpedig neki. Megsajnáltam. Eszembe jutott anyám: több mint ötven éve együtt álltunk a Pasaréti út és a Lotz Károly utca sarkán az ötös buszra várva. Tőlünk néhány méterre egy jelentéktelen, vékony arcú férfi, megemelve a kalapját, könnyedén biccentett. Ki ez az ember? – kérdeztem. Ő ítélte apádat 12 évre 58-ban – felelte olyan természetességgel, mint aki tudja, ilyen bírónak is lennie kell. Tudod – válaszoltam a kereszténydemokrata pártembernek –, én bolond vagyok, de nem azért, mert veled szóba állok, hanem azért, mert 38 éve mindenkiel szóba keveredem, akiről fel kell tételeznem, hogy Krisztus érte is meghalt a kereszten. De alku nincs: aki aktívan részt vett Iványi Gábor „elegyháztalanításában”, és „sekély kéj”-igényét azzal elégíti ki, hogy kis felekezeteiket vallásos tevékenységet végző egyesületté degradál, tárgya lehet az irgalomnak, de munkálója nem.

„Mert úgy gondolom, hogy Isten minket, apostolokat, utolsókul állított, mint akiket halálra szántak, mert látványossággá lettünk a világnak, az angyaloknak és az embereknek. Mi bolondok vagyunk a Krisztusért, ti pedig okosak a Krisztusban, mi erőtlenekek, ti pedig erősek, ti megbecsültek, mi pedig megvetettek. Mind ez ideig éhezünk és szomjazunk, ruhátlanok vagyunk, és bántalmakat szenvedünk, otthontalanul bujdosunk, és tulajdon kezünkkel dolgozva fáradozunk. Amikor gyaláznak, áldást mondunk, amikor üldöznek, tűrünk, amikor rágalmaznak, jó szóval válaszolunk; szinte a világ szeméttjévé lettünk, és mindenki söpredékévé mind ez ideig.” (1Kor 4,9–13)

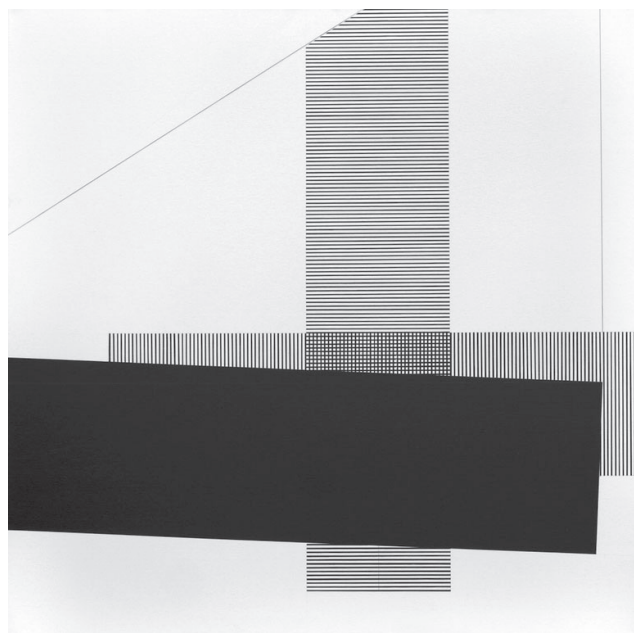
Az apostollal együtt úgy gondolom én is, nincs abban semmi baj, ha időről időre lekoptatja orcánkról az önhietség pírját az élet. Bizony, jó bolondnak lenni Krisztusért. Jó nem haragudni azokra, akikkel bár éveken át barátságban voltunk, most még kávényi időt sem találnak ránk. Jó nem megütközni azokon, akik annak idején szemrebbenés nélkül kértek jó szót, támogatást, pénzt, bármit, mikor mire volt szükségük, s ma némi sajnálkozó tartózkodással tekintenek ránk: jobb volna nem lennünk, már szobrot emeltek volna, hálásan emlékezve hajdani érdemeinkre. De így? Az élő Isten bolondja viszolyogtató. Sem a száját nem fogja be, sem a vágyai nem csillapulnak. Őszen is kiáltja a magáét, s mintha mindig ugyanazt ordibálná. A tiszta ész prédikátorai a Kohelettől Kantig mindig jót mondanak, a valódit mondják, a mindig mindenkiere érvényeset: „Úgy láttam, hogy hasznosabb a bölcsesség az oktalanságnál, ahogyan hasznosabb a világgosság a sötétségnél. A bölcs ember nyitott szemmel jár, a bolond pedig sötétben botorkál. De arra is rájöttem, hogy ugyanaz lesz a sorsa mindegyiküknek. Azért ezt gondoltam magamban: Ha az én sorsom is az lesz, ami a bolondé, akkor mit ér az, hogy én bölcsőbb vagyok? És ezt mondtam magamban: Ez is hiábavalóság! Bizony a bölcs emberre sem emlékeznek örökké, meg a bolondra sem. Mert mindaz, ami megtörtént, feledésbe megy az eljövendő időben, és a bölcs is meghal, meg a bolond is.” (Préd 2,13–16)

De ebbe belerokkan az értelem, elvész az akarat, s rezignált, bánatos lesz a szív. Amely már semmin sem háborodik fel, sem azon, ha napirend után az újnnyilas képviselő a tisztaeszlári vérvádról mereng, sem azon, ha eszmetársai embereket gyilkolnak származásuk miatt. Téved, aki mindezt az ország aktuális gazdasági helyzetével vagy a Mohács óta eltelt ötszáz éves történelemmel akarja magyarázni. Az apostollal együtt úgy gondolom: a generális magyarázatok mindig fölmentik az egyes embert. Akinek neve van, akinek sorsa van, az különleges és nem általános. Akinek neve van, amelyen egy életen át szólítják, ne engedje, hogy statisztikai adattá személytelenítsék. Nemcsak azokat fenyegeti a

hiábavalóság, akik felfuvalkodottak vagy otrombán gőgösek bölcsességükre, társadalmi helyzetükre, különféle teljesítményükre, hanem azokat is, akik a „felhőtlen boldogság” gyermekként tán joggal remélt illúzióját felnőttként is vágyva vágyják. Aki megvigasztal a boldog élet tudata, amely szükségszerűen mindig viszonylagos, s előbb-utóbb azt a torz tartást idézi elő, amelyről a farizeus és a vámszedő jézusi példázata szól: „Némely elbizakodott embernek, aki igaznak tartotta magát, a többieket pedig lenézte, ezt a példázatot mondta: »Két ember ment fel a templomba imádkozni: az egyik farizeus, a másik vámszedő. A farizeus megállt, és így imádkozott magában: Isten, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint a többi ember: rabló, gonosz, parázna, vagy mint ez a vámszedő is. Böjtölök kétszer egy héten, tizedet adok mindenből, amit szerzek. A vámszedő pedig távol állva, még szemét sem akarta az égre emelni, hanem a mellét verve így szólt: Isten, légy irgalmas nekem, bűnösnek. Mondom nektek, ez megigazulva ment haza, nem úgy, mint amaz. Mert mindenki, aki felmagasztalja magát, megaláztatik, aki pedig megalázza magát, felmagasztaltatik.«” (Lk 18,9–14) Az ilyen ember magát magasztalja, hogy nem olyan, mint a többiek, kiváltképp azok, akik munkanélküliek, szegények, hajléktalanok, jövevények és árvák, deviánsok és haszontalanok – és bolondok.

Miért leszünk „szinte a világ szeméjévé és mindenki söpredékévé” (1Kor 4,13) – nem tudom. Nekem még választási lehetőségem sem volt. Nem csak beleszülettem, így neveltek a szüleim. Veszteségeiken, kudarcakon nem önámítással, nem gyűlölködéssel lettek úrrá. Nem menekültek el innen. Csak a hitüket hagyták ránk. Túl minden hiábavalóságon. Túl minden valóságon.

Donáth László

Mit keresitek a holtak között az élőt?

„A hét első napján pedig kora hajnalban elmentek a sírhoz, és magukkal vitték az elkészített illatszereket. A követ a sírbolt elöl elhengerítve találták, és amikor bementek, nem találták az Úr Jézus testét. Amikor emiatt tanács-talanul álltak, két férfi lépett melléjük fénylő ruhában. Majd amikor megrémülve a földre szegezték tekintetüket, azok így szóltak hozzájuk: »Mit keresitek a holtak között az élőt? Nincs itt, hanem feltámadt. Emlékezzetek vissza, hogyan beszélt nektek, amikor még Galileában volt: az Emberfiának bűnös emberek kezébe kell adatnia, és megfeszíttetnie, és a harmadik napon feltámadnia.« Ekkor visszaemlékeztek az ő szavaira, és visszatérve a sírtól, hírül adták mindezt a tizenegynek és a többieknek. A magdalai Mária, Johanna, valamint a Jakab anyja, Mária és más, velük lévő asszonyok elmondták mindezt az apostoloknak, de ők üres fecsegésnek tartották ezt a beszédet, és nem hittek nekik. (Péter azonban felkelt, elfutott a sírhoz, és amikor behajolt, csak a lepedőket látta ott. Erre elment, és csodálkozott magában a történeteken.)” (Lk 24,1–12)

1. A lukácsi dramaturgia sajátossága

Lukács írásaira elemzők szerint jellemző, hogy történeteinek lejtése van, az okfejtés rendje átlátható, sőt esetenként sematizálható is. Többször megfigyelhető, hogy elbeszélésének a tudósító személyére jellemző szerkezete van.

Lukács az Apostolok cselekedeteiben ír az etióp-ról, aki királynőjének udvari főembereként annak egész kincstára fölé volt rendelve. Fülöp isteni sugallatra gyalog a hintójához csatlakozik, és létrejön a jól ismert találkozás. A főember éppen Ézsaiás prófétát olvassa, de mivel nem érti, Fülöp megmagyarázza az írást. Ez a magyarázat Krisztust hirdeti. A főember megkeresztelkedik, részese lesz az egyik keresztény kulcseseménynek, amely számunkra is szentség. Erőt kap, és örvendezve halad tovább az útján.

Az emmausi tanítványok húsvét napján szintén az úton bandukolnak, amikor Jézus melléjük lép. A találkozás furcsa, mert a tanítványok nem ismer-

rik fel, sőt panaszosan mesélik a történeteket. Jézus Mózesre és az összes prófétára utalva feddi őket, hogy nem tudják elfogadni azt, ami az írásokban előre megíratott. A találkozás végén Krisztus velük vacsorázik, megáldja a kenyeret, ez megnyitja a tanítványok szemét. Mintha az úrvacsorában való tisztánlátás sejlene fel. Az együtt vacsorázás közössége a csüggedt tanítványokat boldog tanúként indítja útra.

A két eseménysorban közös az úton való találkozás, a hivatkozás a korábbi kijelentésekre, egy rendkívüli szent esemény megtörténe, majd aktív továbblépés a kapott energiával.

Ez a mostani történet is hasonló ezekhez, hisz az asszonyok útra kelésével indul, létrejön a találkozás az ismeretlen férfikkal, akik Jézus korábbi kijelentéseire hivatkoznak. Az asszonyok megértik az összefüggést, és hitelt érdemlő eseményként elmondják a tanítványoknak. Az *asszonyok*, akik a kor emberének szemében jelentéktelenek és alárendeltek. Ráadásul a tanúságtételüket sem tekintették elfogadhatónak peres ügyekben. A férfiak a fontosak. Amikor Pál a korinthusiakhoz írt első levelében felsorolja azokat, akik találkoztak a feltámadottal, mindenkiről beszél, aki férfi, de az asszonyokról szót sem ejt. Pedig a történeti sémának megfelelő lukácsi leírás alapján világos: az első találkozás Jézussal az asszonyoké.

A tanítványok üres fecsegésnek tartották ezt a beszédet, és nem hittek nekik. Egyedül Péter az, aki keresi a találkozást. Amikor behajol a sírba, csak a lepedőket látja ott. Erre elmegy, és csodálkozik magában a történeteken. Ez a csodálkozás messze nem a pozitív aktivitás, nem a „kőszikla”-szerep felismerésének pillanata. A leírás eltér a János evangéli-

umában szereplőtől, ahol az idézett utolsó, a teljes értetlenséget kicsit oldó mondat ugyancsak megtalálható. Nagy valószínűséggel azonban az eredeti szövegben nem szerepelt, átvétele Jánostól talán az evangéliumok leírásában megjelenő ellentmondások feloldása kedvéért történt. A jánosi leírás azonban továbblép Lukácsnál: a két tanítvány, aki kimegy a sírhoz (egyikük maga János), hisz.

De ma, az ünnep fényében éppen ez a tanácstalanság, a hitetlenség, az indulatok bizonytalansága segíthet megérteni *húsvét legnagyobb tétjét*, a feltámadáshitet. A tanítványok hitetlenségének – amely történelmileg is hírértékű volt – eredeti közegben való rekonstruálása segíthet minket az evangélium elfogadásában.

A buzgó egyház, mely történelmi feladatának látta, hogy agyonünnepelje a kereszténység legfőbb ünnepét, egyre inkább tompította a fogalmak életét. A megérthetetlen tételmondatokba fogalmazta, s az elfogadhatatlan elemek együtt emlegetésével, ismételtetésével feloldotta az események antagónisztikus ellentétét. Ez vált aztán az egyház hitvallásává, dogmájává. De ha az a fogalom, hogy evangélium, nem jelent mást, mint a világ egyik legbiztosabb tapasztalatának – hogy tudniillik a halálban eltűnünk – a tagadását, elegendő-e életünk megtartásához?

Csak egy a biztos: a halál! Az őskeresztyén gyülekezet legősibb hitvallása mégis ennyi: Jézus Krisztust „keresztre feszítették értünk Poncius Pilátus alatt, kínhalált szenvedett és eltemették, harmadnapon feltámadt az írások szerint”. Ez hitük tartalma, summája és foglalata, az az ősi hitvallás, mely bekerült az apostoli és a nicea–konstantinápolyi hitvallásba, s onnan minden keresztény credóba. Ez a hitvallás fontos része az őskeresztyén paradózisnak, tanhagyománynak, amelyet azért is fogalmaztak meg, hogy továbbadjanak mindenki számára.

De akkor mi marad nekünk abból, hogy szellemi és érzelmi kihívást találjunk a teljes út végigjárásában? Vagy elegendő a felszínen járva a másoktól hallott állítások engedelmese elfogadása?

2. Az entrópia pedig a zárt rendszerben növekszik, s ez így van jól!

A férfi egész életemre meghatározó személyiség volt. Mindig tele energiával, amelyet nem a saját érvényesülésére használt, hanem érthetetlenül tiszta, emberséges szabályokat állított fel belőlük. Ezek teljesítése közben sosem erőlködött, nem látszottak izzadságszagú kínlódások rajta. Mosolyában energikus életigenlés sugárzott.

Aztán tíz éve az energia fakulni kezdett. Agyát váratlanul elöntötte a vér, mentő szállította kórházba, szellemével nem lehetett kapcsolatot talál-

ni. Betegágynál fölé hajolva, halk dúdolással énekelni kezdtem a „Jézus én bizodalmam” kezdetű korált. A teljesen szétesett arc megfeszült, mintha figyelt volna. Azok a mély csatornák, melyek tudatunk alatt vájódnak belénk az istenkeresés során, ismét információt, érzést szállítottak. Egyre nehezebben tudtam a dallamot az előírt ritmusban énekelni. Soronként merítettem erőt, hogy elhaló hangom hallható maradjon.

Mosolya a lábadozás során már újra a régi volt. Az aktív, a környezetét meghatározó irányító személység jellemzésére az energikus jelző helyett immár a *bizalommal teljes* illett. Társára hagyatkozott, s tovább sugárzott. Egyre nehezebb az élete, előfordul, hogy többórás együttlét során egyszer sem szólal meg. Közeledik a pillanat, amikor beáll a teljes nyugalmi állapot, a teljes kiegyenlítettség, a teljes szétszórtság. S érzem, a világ rendje az, hogy élete végén a lankadó küzdelmek ellenére a megsemmisülés nyugalma jusson. Az élet rendje, hogy a születés csodája után a működés fázisát a leépülés, majd a megsemmisülés zárja.

Ami egy kerti tavacskában keltett hullámok esetében néhány másodperc, az más rendszerek esetén évtizedes, sőt évezredes folyamat lehet. De minden energia afelé halad, hogy lecsillapodjék. A hullám szinuszos alakjában csodás rendezettségű, matematikailag értelmezhető jelenséget tapasztalhatunk. Az idő múlásával ez a rendezettség eltűnik, a rendezetlenség foka a lehető legnagyobbá válik, a rendszerben semmiféle csoportosulás, szervezethez nem észlelhető. A víztükör sima.

„Entrópia (a görög entropé, ’megfordulás, visszafordulás’ szóból): az energia átalakulási képességét jellemző fizikai mennyiség. A termodinamika II. főtétele szerint zárt rendszer entrópiája csak tökéletesen reverzibilis (visszaalakítható) folyamatok esetén nem nő. Ha a folyamat nem megfordítható (irreverzibilis), *márpedig a természetes módon zajló folyamatok ilyenek*, a rendszer entrópiája nő. Az entrópia a rendezetlenség mértéke. Az entrópia növekedése a rendezetlenség fokozódása. Az entrópia maximumának elérése azt jelenti, hogy beállt a teljes nyugalmi állapot, a teljes kiegyenlítettség, a teljes szétszórtság. Ebben a rendezetlenség foka a lehető legnagyobb, a rendszerben semmiféle csoportosulás, szervezethez nem észlelhető. A hóhalál-elmélet szerint idővel a világegyetem egésze elkerülhetetlenül a maximális entrópia, azaz a teljes kiegyenlítettség állapotába jut” (vö. Katolikus lexikon).

Látszólag megjelenhet nyílt, a környezettel kölcsönhatásban álló rendszerekben, hogy az entrópia állandó marad, vagy akár csökken is, ha közben a környezet entrópiája megfelelően növekszik. Pl. az élő létét, növekedését, szaporodását entrópiacsökkentő folyamatok kísérik, ezekkel egy időben azonban környezetükben leépülést okozó, az

előbbinél nagyobb mértékű entrópia növekedéssel járó folyamatok zajlanak.

Ez a teremtett világ szabálya. Ebben élünk. Eszerint nézünk megnyugvással a keresztre. „Ruht wohl, ihr heiligen Gebeine, Die ich nun weiter nicht beweine, Ruht wohl und bringt auch mich zur Ruh!” (Bach: János passió) Egymás után sokszor, mint a bölcsődalok: ringatva, egy másik érzékszervünkön keresztül megértetve, hogy ez a *teremtettség* egyik lényeges állomása: *a boldog megsemmisülés*.

3. Isten valósága

Mindez az Isten logikájára nem vonatkozik. Azt nem akadályozzák a fizikai törvények, az entrópia-növekedés kényszere. Túllép az energiák lecsengésének kötelező jelenségén: *„mint egy szálkát visszaveszi a keresztet.”* Szökőár tör ki a csendes tavacskán, és magába szívja az egész világot! A halál az ember számára nem a vég, csak keskeny kapu! *Krisztus feltámadt, valóban feltámadt!*

Ha a jelen tapasztalatunk szerinti világ szabályai közé kényszerítenénk a bennünk működő Istent, akkor teljesítményhajtás életünkhöz, a jóléthez, a mások nyomorán hízó életünkhöz, a hatalomhoz rendeljük a mindenható bírót. Akkor az evolúciós játék szerint kell a lest beintenie. Ha erre eteted a magad istenét, életeddel eszerint fogsz dönteni. S az élet végén, a halálos ágyon a növekvő csend fogja legyőzni győtrő kiszolgáltatottságunk hadonászását.

Nem hiszem, hogy az Istent a kezünkől etethetjük. Ő határozza meg a játékszabályokat. Bekiabálhat, hogy a focimeccsen a gólok helyett a kapufákat számoljuk, vagy az elesett ellenfelek felségítésének gyakorisága alapján hirdessünk győztest.

Ennek a bírónak arra is van joga, hogy azt mondja: „*Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa. Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak. Boldogok a szelídek, mert ők öröklik a földet. Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságra, mert ők megelégtettek*” (Mt 5,3–6).

Nem hatalomra és biztonságra játszunk, hanem béketúrásra, logikátlan szeretetre, áldozathozatalra, keresztre feszítésre. Hogy győzzünk!

Egy harcos világban, ahol az erő, a pénz, a fegyver, a biztosítottság a mérhető érték, odaállt maga az Isten, s a világnak, mint szegény ácsfia mutatkozott, aki keresztben, akár egy *rabszolga* halt meg, hörögve a *megfulladásig*. Ez neki a *győzelem*? Hát persze, ha ő a bíró, aki játékszabályt szabhat. Az Isten, aki az általunk beláthatónál, az elképzelhetőnél is *végtelenszer többre képes*.

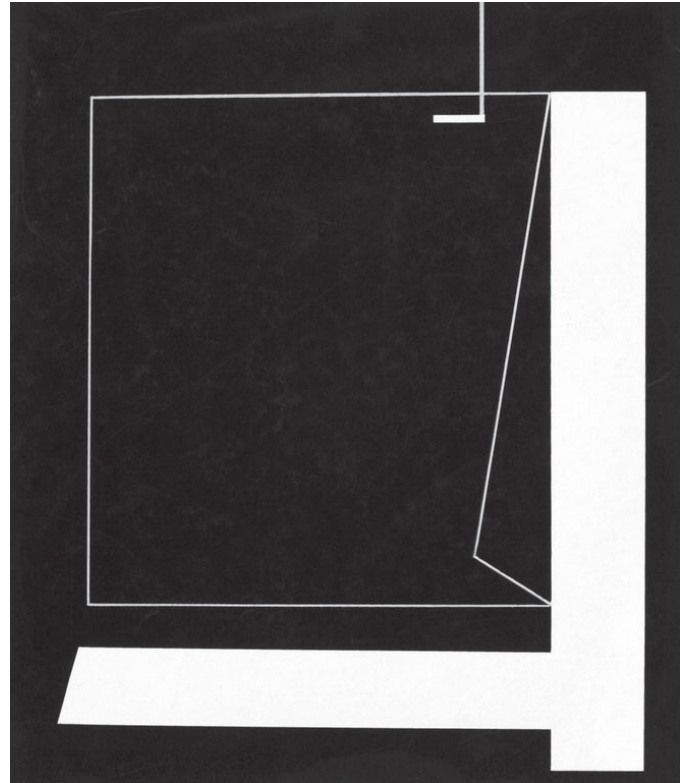
Létezésünk nemcsak annyi, mint ami képzelőerőnkből telik, amit az ünnepeink kirajzolnak bennünk. Mi csak lenyomatait, vetületeit, szegmentumait értjük meg a teljesnek. S ez a teremtettség beláthatatlan dimenzióit sejteti. Ezért elég, ha a szorongás helyett átadjuk magunkat ennek a végtelen sodrásnak, a végtelenség érthetetlenül csökkenő entrópiájának, ami a csökkenő rendezetlenségről győz meg minden tapasztalatunkkal szemben. Ez az isteni rend új távlata. Krisztus feltámadt, valóban feltámadt!

Nem a kételkedő értelem kaparja a feltámadás elfogadásának kemény falát, hanem a napi istenkeresés bennünk élő szenvedélye nyit rajtunk érzékelő csatornákat. Mint a ravensbrücki fák, melyek körül hajnalfele „fözlúgnak a hamuszín egek / [...] És megérik a fényt a gyökerek / És szél támad. És fölzeng a világ. // Mert megölhették hitvány zsoldosok, / és megszűnhetett dobogni szive – / Harmadnapra legyőzte a halált. / Et resurrexit tertia die.” (Pilinszky János: Harmadnapon)

Ne szégyelljük, hogy – miként az asszonyok – mi sem merünk a hírnökök szemébe nézni, amikor azok így szólnak hozzánk: „*Mit keresitek a holtak között az élő? Nincs itt, hanem feltámadt*”.

Nem kerül el minket sem az öregedés, sem a leépülés. E világ mindenkin szedi a vámját. De halálunknak a krisztusi feltámadás új értelmet ad. A biztonság benne gyökerezik, a sugárzás könnyebben járhatóvá teszi a szűk kapun való átjutást. Irgalmazz Istenem!

Ha Krisztus nem támadott fel, akkor hiábavaló a mi hitünk. Ha igazak az emberi törvények, válasszad arasznyi létedhez napjaink evolúciós törvényeit! Tudd, a pénz – erő, a taktika – hatalom. De ha Isten végeláthatatlansága több ezeknél, akkor arra kaptunk küldetést, hogy szelídek legyünk, tartsuk oda a másik orcánkat is, és kő helyett kenyérrel dobjunk vissza. S elsősorban arra, hogy a végtelen

felénk irányuló energiáira nyitottak legyünk. „Aki hisz, és megkeresztelkedik, üdvözl”. Nem a jó teljesítmények alapján, mert arra végességünk nem ad esélyt. A hit kap kiemelt szerepet, amely az ingyen osztott kegyelem feltétele. Elesettségünkben és e világ törvényei által meghatározott létünkben.

Az Isten semmi mást nem vár, csak belé vetett hitet és bizalmat. Hogy amikor elenyésem a ráksejtek gyilkos szorításában, vagy szerveim elégtelensége okán akad meg működésem ritmusa, akkor a széthulló, a rendezetlenség teljességébe hanyatló lételem átadhassam a világ szabályait átírni tudó Hatalomnak. Aki megmutatta, hogy a rabszolgák halálát veszi magára szenvedve értem, akit szeret. Minden logikus indok ellenére!

Imádkozzunk!

Adj erőt, hogy soha ne mondjak le a keresésről!
Adj alázatot, hogy soha ne higgyem, én vagyok a megoldás!
Adj gondoskodót, aki észreveszi magányomat!
Adj figyelmet, hogy észrevegyem a magányosokat!
Adj magányt, hogy rád szoruljak!
Add magad, hogy rád szorultamban ne a semmit kaparjam!
Megnyerhetek mindent, semmi az, ha áldásod nem kísér. Elveszíthetek mindent, ha téged megtalálalak, gazdag vagyok. Irgalmazz nékem, bűnösnek!
Mert aki elfelejti magát, az találja meg, aki megbocsát, annak megbocsátanak, aki meghal, az felébred az örök életre! Ámen.

Koczor Zoltán

Üvöltés helyett

„Mert nem olyan főpapunk van, aki ne tudna megindulni erőtlenségeinken, hanem olyan, aki maga is kísértést szenvedett mindenben.”
(Zsid 4,15)

Különös élmény, amikor rájövünk, hogy nem úgy van. Nem úgy van, ahogy hittük, gondoltuk. Az ember ilyenkor óhatatlanul zavarba jön, és hülyének érzi magát. Éppen ezért halogatjuk is a felismerést, ameddig csak lehet. Nem jó adott esetben egyedülként szembe találni magunkat a többséggel. Veszélyes. De eljön az a pont, amikor már nem működik az önámítás. A döntő pillanatot, amikor eldől, maradok a szolgák közt meglapulva a tűz mellett melegedő Péter, aki kivárja – kivárná, ha csak rajta múlna –, hogy mi lesz a dolog vége, vagy előlépek, és a tekintetek keresztútjában belekiáltom az ostobán bámuló szemekbe: Igen, a tanítványa vagyok, ismerem!

Mert rájöttem, hogy a dolgok nem úgy vannak. Rájöttem, hogy mi mind hülyék vagyunk, ez a názáreti az egyetlen normális ember. Az egyetlen, aki normálisan lát mindent, a világot, az egyetlen, akinek normális Istene van. Érdemes odaállni mellé, és beleüvöltöni az ostobán bámuló szemekbe: Igen, a tanítványa vagyok, ismerem! Megyek is. Beleüvöltöttem a szemükbe. Háromszor is, ha kell.

De valahogy a kakas mindig előbb szólal meg.

Találkozásom Istennel

A Csalogány utcában lakott fent a hegyen, egy szép, de nem hivalkodó kertes házban. A ház előtt az utcán – abban a reményben, hogy bejuthatnak hozzá, vagy legalább egy pillanatra megláthatják őt az ablakon keresztül – egész nap tömegbe verődve álltak újságírók, riporterek, hétköznapi emberek. Sokan közülük cédulára írták kéréseiket, és bedobták a kerítésen. Különös látvány volt: a rengeteg cédulának köszönhetően mintha nyáron is hó borítaná a ház körüli pázsitot.

Néha arra sétáltam én is, de valami mindig visszatartott attól, hogy beálljak a bábáskodók közé. Egy nap azonban valami különös elhatározástól vezérelve levelet írtam neki. Egészen rövidet. „Tisztelt Uram! Ha nincs ellenére, szeretném meglátogatni Önt.” Aláírás, keltezés. Postán adtam fel a levelet, egyszerre éreztem izgalmat és meg-

könnyebbülést. Néhány nap múlva megérkezett a válasz. „Kérem, jöjjön el hozzám ekkor és ekkor. Az alattunk lévő utcába jöjjön, a kert végében talál egy ajtót, ott csengessen.”

Vegyes érzésekkel baktattam fölfelé a hegyen. Öröm és szorongás volt bennem. A kertajtó előtt már hevesen vert a szívem. A kertbe jutva hátulról, a terasz felől értem el a házat, az ajtó kinyílt előttem. Meglepetésemre egy ötven év körüli nővér fogadott, mosolyogva, fehér köpenyben, éppen olyan, mint amilyen a kórházban találkozok az ember. Felakasztotta a kabátomat, és a nappalin át egy kórteremnek berendezett szobába vezetett. Becsukta mögöttem az ajtót. Ő az ágyban feküdt, egyenletesen, de nehezen lélegzett, a takaró alól előbukkanó csövek eltűntek valahol az ágy mögött a falban, mintha ebből a szobából a világot behálózni indulnának el.

– Üljön le – mondta csendesen és az ágy mellé odakészített székre mutatott. Nehezebbre esett a mozdulat. A szemembe nézett. Nem szólalt meg hosszú ideig egyikünk sem. Engedte, hogy a tekintetéből kiolvassak mindent.

– Érti? – kérdezte és mosolygott.

– Igen – válaszoltam –, azt hiszem, értem.

– Tudtam, hogy érteni fogja, ezért hívtam ide.

– Nekik – és tettem egy mozdulatot az utcán ácsorgó bábáskodók felé –, nekik miért nem árulja el?

– Nekik erős Isten kell – felelte –, aki megvédi őket, és aki teljesíti a kéréseiket. A szenvedéssel nem tudnak mit kezdeni.

Hallgattunk.

– Adja a kezét! – mondta

Odanyújtottam a kezemet, tenyerébe fektetve a tenyeremet. A másik kezét rátette kezemre. Békeség és megnyugvás töltött el.

Hallgattunk.

– Most menjen! – mondta egy idő után, és elengedte a kezemet. Megszorítottam a takarón nyugvó kezét, felálltam, és elhagytam a szobát.

– Mióta van így? – kérdeztem a nővért, aki az ajtóig kísért.

– Én már több mint 20 éve vagyok mellette. Azt mondják, már előtte is így volt. Talán mindig is így volt. De évről évre gyengébb. Lassan, de romlik az állapota.

– És... vajon meddig tart még? – kérdeztem zavartan.

– Azt nem lehet tudni. De legyen nyugodt, nagyon erős a szíve.

Amolyan „most minden jó, úgy, ahogy van” érzéssel jöttem lefelé a hegyről. Kakaskukorékolás hangját hozta felém távolból a szél.

Németh Zoltán

Az örökkévalóság most

A gondolkozásban érettek legyetek

„Testvéreim, ne legyetek gyermekek a gondolkozásban, hanem a rosszban legyetek kiskorúak, a gondolkozásban ellenben érettek legyetek.” (1Kor 14,20)

A gondolkozásban érettek legyetek! Nem ilyen figyelmeztetésre számít az ember az apostoli szöveg kontextusában. Pedig itt van, ugyanabban a páli levélben tűnik fel, melyben az apostol a világ bölcsességét éles kontrasztba állítja Isten bolondságával. Ez a bolondság bölcsőbb, mint az emberek bölcsessége. Pál arra is figyelmeztet: nem sok bölcs ember tartozik a gyülekezet közösségébe, Isten a világ bolondjait választotta ki. Az isteni bolonságon alapuló érettség – nehezen érthető ez nemcsak a korinthusiaknak írott levél első olvasói, hanem minden keresztény és nem keresztény generáció számára is. Bizonyos tekintetben a keresztény lét lehetőségének lényegi kérdése az isteni bolondság és az emberi érettség egyesítése. Sőt talán nemcsak a keresztény lét lehetőségének, hanem általában az emberi létnek a kérdése: hogyan lehet összeegyeztetni az isteni bolondságot és az emberi érettséget. Az egyházon kívüliek számára bizonyára ugyanolyan súlyú kérdés ez, mint az egyház tagjai számára: hogy kell érteni Pál mondatát: *„Ha valaki bölcsnek gondolja magát közöttetek a világban, legyen bolondá, hogy bölccsé lehessen”* (1Kor 3,18b).

Az érettséggel nem ez a bolondság áll ellentétben, hanem a lelki gyermekség állapota, a gondolkozásban való kiskorúság, a szilárd étel helyett csupán anyatejjel való táplálkozás. Pál amiatt panaszkodik, hogy a korinthusiak még mindig nem képesek szilárd táplálékot magukhoz venni, éretlenek maradtak, ahogy ez teológiai féltékenykedésükben és vitáikban megmutatkozik. Még mindig messze vannak az isteni bolondságtól, s emiatt maradtak éretlenek.

Mit jelent érettnnek lenni a gondolkozásban? Beszélhetünk az iskolai oktatásban való érettségről, melyet a vizsgák és a tudományos munka bizonyít. Néhány országban a felsőoktatáshoz szükséges alapvizsgát „érettségi vizsgának” nevezik. De vajon akik leteszik ezt a vizsgát, és a felsőoktatás diákjaivá válnak, valóban érett gondolkodásúak? És a tanáraik érettek gondolkozásban? Vajon a nagy tudós érett gondolkozásban? Ha az érettség azt je-

lenti, hogy valaki elsajátított egy szakmát, s azon a területen kreatív munkát tud végezni – akkor a nagy tudós, a jó tanár és a legjobb tanulók valóban érettek gondolkozásban. És a legtöbben közülünk, akik itt ma összegyűltünk, érettek vagyunk. Nincs szükségünk Pál figyelmeztetésére – érettek vagyunk gondolkozásban!

De bizony, szükségünk van rá: azoknak is, akik a keresztény hagyomány szerint élnek, s a nem keresztényeknek szintűgy. Mert *nem* vagyunk érettek gondolkozásban, még azok sem, akik kiváló gondolkodók a keresztény horizonton innen és túl. Éretlenségünk az isteni bolondság hiányából ered.

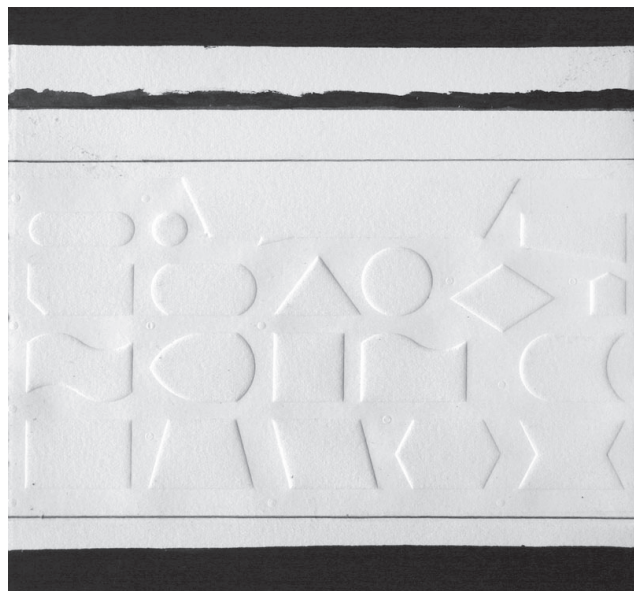
Elsőként talán azokat kell megvizsgálni, akik otthon érzik magukat a templomokban. Úgy tűnik, hogy a hívő és aktív gyülekezeti tagok gyakran biztosabban meg vannak győződve érettségükről, mint azok, akik kritikájuk és kétségeik miatt félreállnak. Ám épp ez a meggyőződésük bizonyítja éretlenségüket. Mégis, a bizonyosság érzete érthetővé válik, ha felismerjük, hogy egy olyan intézményből nő ki, amely gondolkodásában és viselkedésében évszázadokon át ért, fejlődött. Ennek az intézménynek az alapja a legérettebb személyes élet képe, Jézus Krisztusé, akinek minden pillanatában testet öltött az isteni bolondság is. Ez a tény a közösség tagjai számára is az érettség érzését nyújtja. Pedig ők nem azok, s protestánsként hozzá kell tennünk: az egyházak sem azok. Mert hiszen ki érett?

Érett ember az, aki életében és gondolkodásában kiteljesítette képességeit, és szabadon tudja használni őket. A gondolkozásban való érettség nem azt jelenti, hogy valaki eléri gondolkozása maximumát, hanem inkább azt az állapotot, melyben rendelkezésére áll a gondolkozás emberi képessége. Ez az az állapot, melynek elérésére Pál felszólít, de ez az, amiben mindig kudarcot vallunk – először a keresztények, majd a kereszténységet megkérdőjelezők. A keresztény egyházak és egyének gyakran eltemetik gondolkozásra való képességüket, mert azt hiszik, hogy a radikális gondolkozás ellentétben áll az isteni bolondsággal, mely minden bölcsesség alapja. De ez nem igaz, a bibliai gondolkozásra biztosan nem. A radikális gondolkozás az emberi bolondsággal áll ellentétben, a lelki gyermekséggel, a tudatlansággal, a babonával és az intellektuális becstelenséggel. Az egyházak nagy kísértése minden generációban, hogy emberi bolondságukat isteni bolondságként feltüntetve igazolják. Így védekeznek a gondolkozásban való érettség ellen. Bár a kereszténység az isteni bolondság üzenetén alapul, mégis tudja, hogy ennek az üzenetnek az elfogadása által a gondolkozás érettsége bátran és gazdagon növekedik. Épp az üzenet őrzői – a keresztény egyházak és egyének – gátolják ezt a növekedést, akik bolond emberi bölcsesség által létrehozott formákba szorítják az isteni bolondságot. És amikor

ezeket a formákat elpusztíthatatlannak és megváltoztathatatatlannak nyilvánítják, a gondolkodásban való érettséghez vezető utat zárják el. Hiszen az érettséghez vezető döntő lépés: a szakítás a lelki gyermekséggel, a biztonságos hagyományokkal, a vezető tekintélyekkel. A tekintélyre mondott „nem” nélkül nincs érettség. Ennek a „nemnek” nem kell lázadónak, arrogánsnak, rombolónak lennie. Amíg az, saját magatartásával jelez éretlenséget.

Ezt az érettséghez vezető „nem”-et kísérfeti – s gyakorlatilag mindig kíséri is – szorongás, elbátortalanodás, büntudat és reménytelen belső küzdelem. Hiszen a gyermeki lelki-szellemi állapot telítve van hagyományokkal és a tekintélyek tiszteletével, átjárja a végső emberi nyugtalanság szentsége, és ez biztonságot és primitív erőt ad neki. Ettől nehéz elszakadni, s nem kétséges, hogy a gondolkodás érettségéhez vezető út nehéz ösvény. Sok mindent kell hátrahagyni: korai álmokat, költői képzeletet, becsben tartott legendákat, kedvelt dogmákat, megszokott törvényeket és rituális hagyományokat. Van, ami mélyebb szinten való helyreállításra vár, van, ami teljes feladásra. Ha ilyen áron is, az érettség elérhető. Ez az érettség egyfajta férfias, önkritikus, meggyőző hit, mely nem érvelés által jön létre, mégis ésszerű, és az isteni bolondság üzenetében, a bölcsesség végső forrásában gyökerezik. Az az egyház, amely képes megmutatni híveinek ezt az utat, s amely maga is ezen az ösvényen jár, biztosan elérte az érettséget.

Most pedig azokról szólok, akik magukat egyházon kívülinek tartják, közömbösek iránta, esetleg kritikusak, ellenségesek vagy akár fanatikusan tagadó szelleműek vele szemben. Számukra ugyanolyan érvényes az apostol szava, mint az egyház tagjai számára: a gondolkodásban érettek legyetek! Nem nehéz, nem is érdemes a szekuláris elme jelentéktelen éretlenségeivel foglalkozni. De kihívás, és érdemes beléje hatolni, egészen alapvető éretlenségének forrásáig, és azokra alkalmazni Pál figyel-

meztetését, akik *azért* tekintik magukat érettnak, mert az egyházon kívül állnak. Az egyház egyetlen képviselőjének sem szabad őket gondatlanul kritizálnia, mintha az érettség birtokosaként beszélne az éretlenekkel. És nem bírálhatja a szekuláris világot, amíg nem veti alá saját egyházát hasonlóan komoly és alapos vizsgálatnak. De ha nem képes ezt a vizsgálatot mindkét irányba szeretettel folytatni, akkor jobb, ha teljes mértékben tartózkodik tőle.

Ezért nem szeretem visszautasítani a szekuláris elme egyház elleni támadásait. Az egyház önkritikája, ahogy korábban megmutattam, bármilyen szekuláris támadásnál mélyebbre nyúlik. Ugyancsak nem szeretném kritizálni a szekuláris elme bármilyen kreatív tevékenységét, a tudományokat, a művészeteket, a társadalmi kapcsolatokat, a technikát, a politikát. Ezeknek a területeknek megvannak a maguk szabályai, s vezetőik komolyan, őszintén és önkritikusan alkalmazzák ezeket a szabályokat. Ilyen értelemben a szekuláris elme érett, és a vallásnak nem szabad megzavarnia működését, hiszen az érett tudomány sem zavarná meg soha a vallási szimbólumok alkalmazását, amelyek a tapasztalat és a valóság egy másik dimenziójában léteznek. Isten létéről vagy nem létéről – mint más lények létevel párhuzamosan történő eseményről – vitatkozni mindkét oldal részéről tökéletes éretlenséget jelez. Az isteni jelentésének és erejének teljes figyelmen kívül hagyását mutatja.

Mégis, a szekuláris elme alapvető akadályba ütközik a gondolkodás érettségének elérésében. Elfordul az isteni bolondságtól, mely bölcsességének alapját adhatná, s ez bölcsességét, bármily sikeres is a világ meghódításában, emberi bolondsággá teszi. „A gondolkodásban érettek legyetek!” – ez ugyanúgy szól a nagy tudósnak, mint a gyülekezet bármelyik hétköznapi tagjának. Mert a tökéletes elme birtoklása nem biztosítja az érettséget, s a kreatív gondolkodás sem jelenti, hogy valaki érett lenne. Nincs érettség ott, ahol az isteni bolondság tudata hiányzik. Mit értünk tehát ez alatt a nyilvánvaló ellentmondás alatt?

Ez az ellentmondás olyan tapasztalatból ered, amely minden más tapasztalatot átszel. Megrázza, új irányba fordítja, és önmaguk fölé emeli őket. Olyan alapvető dolog megtapasztalása ez, melynek jelentése kimeríthetetlen, léte elérhetetlen, ereje meghódíthatatlan. Hívhatjuk szentnek, örökkévalónak, isteninek. Minden néven túl van, hiszen minden nevezetben jelen van, benned és bennem. Ha megpróbáljuk megfogalmazni, a kimondhatatlanról beszélünk, mégis beszélünk *kell* róla. Mert közelebb van hozzánk, mint mi magunk, jóllehet távolabb van tőlünk, mint a legmesszibb galaxis. Ez a legemberibb tapasztalat minden tapasztalat közül. El lehet takarni, el lehet nyomni, de maradéktalanul soha. Ott van a szív fáradhatatlanságában, a

saját értékünkre való nyugtalan rákérdezésben, ott van az élet értelmének elvesztése miatti félelemben, ott van az üresség, a bűn, a halandóság feletti szorongásban. Mítosz, költészet és filozófia mind ezt a tapasztalatot fejezi ki. Mind olyan dolgokról tanúskodnak, amelyek az emberi szív és a világ mélyén eltemetve nyugszanak. Néha azonban kitörő erővel szakítják át a felszínt. Nincs olyan érett művész, filozófus vagy tudós, aki sosem kérdőjelezte meg magát és művészi, filozófusi, tudományos tapasztalatát. Nem érett ember az az érett tudós, aki nem kérdezett rá létezésére értelmére. Az a tudós, aki – helyesen – semmit nem tekint magától értetődőnek tudományos munkájában, ha magától értetődőnek tekinti saját tudósi és emberi létét, éretlen.

Ha azonban a lét kérdése olyan erősen nyomasztja, hogy nem tud tőle szabadulni, készen áll arra, hogy az isteni bolondság megragadja. Sőt mi több, már meg is ragadta. Kivezetetett mindennapi élete biztonságos ésszerűségéből. Saját mélységével kell szembesülnie, melyet korábban nem ismert, veszélyek és ígéreték mélységével, sötétség és várakozások mélységével. És amit magában talál, azt látja visszatükröződni a világban – azt a mélységet, mely rejtve volt, amíg magában meg nem találta. Immár látja másokban is, minden létezőben, az egész univerzumban. És ha válaszokat kap a benne ébredő kérdésekre, képes lesz figyelni a válaszokra, még ha nyelvük és stílusuk eksztatikusnak és ellentmondásosnak hangzik is a hétköznapi nyelv mércéje szerint. A hit az ilyen válaszok elfogadását jelenti, melyek szent bolondságnak tűnnek, de az igazság erejével vannak felfegyverezve. Ám ha a hétköznapi ésszerűség szintjére kerülnek, s ezen a szinten támadják vagy védik meg őket, hamisnak, értelmetlennek, abszurdnak hangzanak, akár elfogadják, akár elutasítják őket. Az isteni bolondság nyelve s az általa létrehozott élet nyelve a szeretet. Az isteni bolondság ereje által a szeretet létté lesz. Ez a szeretet eksztatikus és ellentmondásos. Átvágja az élet hétköznapi útjait, magasabb szintre emelve őket. De ha a szeretetet a morális ésszerűség szintjére hozzuk, s ezen a szinten kap támadást vagy védelmet, szentimentálissá, utópisztikussá és valótlanná válik.

A gondolat és az élet isteni bolondsága karácsony szimbólumában egyesül: Isten a gyermekben, Isten *mint* gyermek nagypéntek szimbólumát előlegezi meg és készíti elő – Isten a megvetett szolgában, Isten *mint* megvetett szolga. Ez biztosan eksztatikus és ellentmondásos, s nem hozható le egyfajta isteni-emberi vegytan szintjére. Az isteni bolondság kifejeződéseként kell érteni és megtapasztalni, amely a bölcsesség forrása és az érettség ereje. A gondolkodásban érettek legyetek. A szeretetben érettek legyetek!

Fordította Lőrincz Borbála

A bölcsességről

„A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme, és a Szentnek a megismerése ad értelmet.” (Péld 9,10)

I.

Súlyos veszteség, hogy a keresztény prédikációból és tanításból szinte teljesen kiveszett a *bölcsesség* szó használata. Persze máig meg-megjelenik a köznyelvben és a filozófia nyelvében is, eredeti érvényessége és ereje azonban elveszett. Az *időskor erényének* nevezik, amelynek nincsen köze a fiatal-sághoz. Szinte olyan nevetségessé vált, mint maga az avított szó: *erény*.

Beszélünk tapasztalatról, éleslátásról, tudásról, és ezek valóban kapcsolatban állnak a bölcsességgel, sokszor részét is képezik. Azonban egyikük sem maga a bölcsesség. A bölcsesség ezeknél hatalmasabb. A fontos dolgok közé tartozik, amelyek mélyen érintenek minden emberi lényt tudatos élete minden szakaszában. A bölcsesség nem korlátozódik az idős korra – éppen annyira fellelhető a fiatal-ságban is; s minden életkorban találunk bolondokat is. Azt remélem, ebben az órában megmutathatom, miben áll a bölcsesség értelme és nagysága, különösen azok számára, akik fiatalok, és akiknek bölcs döntéseket kell hozniuk az életükkel kapcsolatban.

Hogy megérthessük a bölcsesség jelentését, olyan szélességben és mélységben kell látnunk, ahogy az a férfi látta, akinek szavaival most foglalkozunk. Sok más helyen is szó esik a bölcsesség dicsőségéről az Ó- és az Újszövetségben is, és számos vallásban találkozhatunk a bölcsesség magasztalásával és szenvedélyes keresésével. A bölcsesség egyetemes emberi jelenség. Jelen van az emberiség egészének spirituális életében, sőt nem csak az emberiségben, hanem a világban magában. Hiszen a világ az isteni hatalom által, a Bölcsesség jelenlétében teremtetik. A Példabeszédek szerzőjének látomása ez, és a költőé, aki Jób könyvét írta. A Bölcsesség már a világ teremtése előtt Isten mellett volt. „Amikor kimérte a föld alapjait, én már mellette voltam” (Péld 8,29–30) – mondja a Bölcsesség. „Amikor megszabta a szél erejét, és megállapította a vizek mértékét, megszabta az esőnek a rendjét és a mennydörgő viharfelhő útját: akkor megtekintette és számba vette, elkészítette és megvizsgálta a bölcsességet” (Jób 28,25–27). E szavak azt jelentik, hogy Isten mintegy tőle független hatalomként fedezi fel a Bölcsességet, és amit benne talál, a szerint formálja a világot. A világ minden részletében a bölcsesség megtestesülése.

Ez a látomást igazolta előttem az is, hogy amikor néhány héttel ezelőtt ismert csillagászokkal, fizikusokkal és biológusokkal találkoztam, mindannyian szenvedélyesen állították: minél többet tudnak világunkról, annál világosabban látják az

univerzum szerkezetében rejlő örök bölcsességet. Elutasították az olyan tudományt, amely bölcsesség nélkül nyújt ismereteket, és az olyan teológiát, amely nem vesz tudományt az ember természettudományos ismeretein átfénylő isteni bölcsességről.

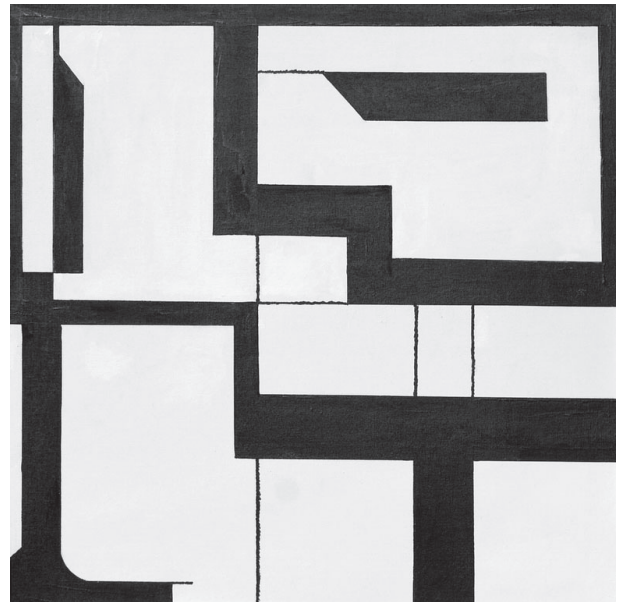
A 13. században, a középkor tetőpontján, amikor először mutatták be a tudományos kutatás módszereit, egy érzékeny tudós a következő látnoki kijelentést tette: „Az új módszer révén a tudomány gyarapodni, a bölcsesség azonban csökkenni fog”. Számára a bölcsesség az életet és a világot meghatározó alapelvek megértését jelentette. Igaza lett: a tudomány leigázta a bölcsességet, a tudás átvette az éleslátás helyét. Századról századra egyre nyilvánvalóbb, hogy a bölcsesség nélküli tudás külső és belső önpusztítást eredményez.

A fiatalabb nemzedék egészségét bizonyítja, hogy megtapasztalta és kérelhetetlenül kinyilvánította a bölcsesség nélküli tudás hiábavalóságát. Tudományos és nemzeti társadalmunkban fontos szerepet játszanak azok, akik nemcsak a tényeket akarják megismerni, hanem jelentésüket is, és akik érzik, milyen üres a bölcsesség nélküli tudás. Bár sose szünnének meg ezt az érzést kifejezni! Bár kényszerítenének bennünket, idősebbeket, hogy meghallgassuk őket! De csak akkor fogjuk meghallgatni őket, ha panaszukat nem színezi át a tudás és a tudományos műveltség lenézése. Akkor minden erőnkkel azon leszünk, hogy segítőkivé válhassunk a bölcsesség felé vezető úton.

II.

A bölcsességet nem könnyű megtalálni. Isteni titok marad, hiába van jelen a világ minden részében. Ahol csak dicsérték az irodalomban, mindenhol felismerték a bölcsesség misztériumát. Jób könyve azt kérdezi: „De a bölcsesség hol található? Hol van az értelem lelőhelye? Nem ismeri értékét a halandó, nem található az élők földjén. A mélység ezt mondja: Nincs bennem! A tenger ezt mondja: Nálam sincsen!” (Jób 28,12–14). „Rejtve van minden élő szeme előtt, az ég madarai elől is el van takarva. A pusztulás és a halál ezt mondja: Csak hírét hallottuk fülünkkel” (Jób 28,1–22). Ez azt jelenti, hogy a bölcsesség nem emberi lehetőség. A bölcsesség dicsérete nem az ember és az emberi hatalom magasztalása. Csak az emberi létezés határterületei, a pokol és a halál mutatnak a bölcsesség felé, de még azok sem adhatják meg. Ahogy a költő mondja, csak a távolból hallottak róla azok is. A bölcsesség nem értelmi képesség kérdése; a racionális gondolkodás nem bölcsesség. A halál többet mond a bölcsességről, mint az élet, de a halál sem adja meg a választ.

Miért ilyen rejtett, és mégis minden létezőben megmutatkozó a bölcsesség? Azért, mert minden élőben két erő áll hadban egymással, egy építő és egy pusztító, s mindkettő ugyanabból az isteni Alap-

ból fakad. Ahogy Jób könyve mondja: „De tőle van a bölcsesség és hatalom, övé a tanács és az értelem. Ha ő ront le valamit, nem építik fel, ha bezár valakit, nem engedik ki. Ha elzárja a vizeket, kiszárad minden, ha nekiereszti, felforgatják a földet. Tőle van az erő és a siker, hatalmában van a tévelygő és a tévelygésbe vivő. Tanácsadókat tesz bolonddá, és bírákból üz gúnyt” (Jób 12,13–17). „Népeket tesz naggyá, majd elpusztítja őket, népek határát terjeszti ki, azután elűzi őket” (Jób 12,23). „Nem ijedtek meg fenséges voltától? Nem fog el benneteket rettegés?” (Jób 13,11) Senki sem kételkedhet abban, hogy az élet ilyen, de a költő tudja, hogy mindezek mögött ott van az isteni bölcsesség misztériuma. A bölcsesség a teremtésben és a pusztításban is jelen van. Ez az Ószövetség legmélyebb meglátása. Enélkül az Újszövetség embere nem lett volna képes elbírní az ő keresztyét, akit Krisztusnak neveztek. Enélkül Pálból nem törhettek volna ki e szavak – „Ó, Isten gazdagságának, bölcsességének és ismeretének mélysége! Milyen megfoghatatlanok az ő ítéletei, és milyen kikutathatatlanok az ő útjai!” (Róm 11,33) – rögtön az után, hogy fájó szívvel arról beszélt, saját népe elutasított az idegen népek javára. Bölcsesség és titok nem zárják ki egymást. Bölcsesség megtalálni a bölcsességet az élet titkaiban és konfliktusaiban.

III.

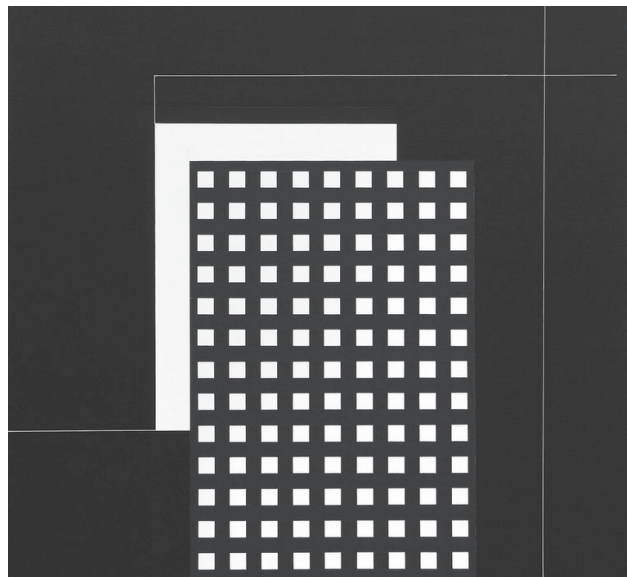
De most feltesszük a kérdést: hogyan bírhatnánk ilyen bölcsességet? A Példabeszédek könyvében a Bölcsesség azt mondja: „én már mellette voltam, [...] színe előtt játszadozva mindenkor. Játzadoztam földje kerekességén, és gyönyörködtem az emberekben. Ezért, fiaim, hallgassatok rám [...]. Mert aki engem megtalál, az életet találja meg [...]. De aki vétkezik ellenem, magának árt, gyűlölőim mind a halált szeretik” (Péld 8,30–36). Törekedni a bölcsességre vagy megvetni azt: élet-halál kérdése. Ez nem mondható el a szó hétköznapi értelmében vett tudásról. Akik

sokat tudnak, nem nyernek életet tudásuk által. Akik pedig keveset tudnak, és nem törekszenek többre, ezzel nem bizonyítják, hogy a halált szeretik. A bölcsesség azért élet-halál kérdése, mert több a tudásnál. Egyesülhet tudással, de állhat önmagában is. Olyan tartományba tartozik, melyet nem lehet tudományos igyekezettel megközelíteni. Bepillantás életünk értelmébe, konfliktusaiba és veszélyeibe, teremtő és pusztító erőibe, és sejtelem a forrásról, ahonnan származik, s ahová vissza kell térnie.

Ezért mondják nekünk a bölcsesség prédikátorai, hogy a bölcsesség megszerzésének első lépése Isten félelme és a szentnek a megismerése. Könnyen félreérthető szavak ezek. Nem egy félelmet keltő istennek való alávetettséget parancsolnak. Azt sem tanácsolják, hogy dogmákat fogadjunk el róla. Egy ilyen parancs és egy ilyen tanács egyenesen elvezetne bennünket a bölcsességtől, ahelyett, hogy feléje vinne. Szövegünk mégis azt mondja, hogy nincsen bölcsesség a szenttel való találkozás nélkül, ami félelmet ébreszt bennünk, és kikölkent a mindennapi élet és gondolkodás ritmusából. Nincs bölcsesség a félelem nélkül, melyet az élet misztériumával szembesülve érzünk. A legmeszebb nem azok állnak a bölcsességtől, akiket az élvezetek vagy a hatalom vágya hajt, hanem azok a páratlan elmék, akik soha nem találkoztak a szenttel, akik félelem nélkül élnek, semmiféle szentséget nem ismerve, de teljes kiüresedtségüket páratlan intellektuális mutatóvonalak mögé tudják rejteni. Sokak tudásán, akik fontos szerepet játszanak az akadémiai világban és azon kívül, semmiféle bölcsesség nem sugárzik át. Az a bölcsesség, amelyre Isten a világ alkotásakor tekint, az örök bölcsesség, bolondnak nevezné őket.

Aki találkozik az élet misztériumával, elérkezik a bölcsesség forrásához. Mikor félelemmel és vágyakozással telve szemben áll vele, megtapasztalja a létezését léte alapjától elválasztó végtelen távolságot. A végtelen arcába tekintve megtapasztalja végességét, létezésének határait. Megtanulja, hogy korlátainak elfogadása a döntő lépés a bölcsesség felé vezető úton. A bolond lázad végessége által emelt korlátai ellen. Korlátok nélküli tudást és hatalmat akar. Aki bölcs, elfogadja saját végességét – tudja, hogy nem isten.

Tanú erre az egész emberiség irodalma a bölcsességről. A bölcsesség a határok tudomásul vétele; a helyes mérték ismerete az élet minden viszonylatában. Azonban míg ezt mondjuk, meg kell védenünk a bölcsességet egy veszélyes jelentéstorzulástól: nem szabad összekevernünk a bölcsességet a radikális döntések szűklátókörű elkerülésével, az okos kompromisszumokkal és a haszon agyafűrt számításával. Ezek mind távol állnak attól a bölcsességtől, amely a szenttel való félelmetes találkozásban lesz osztályrészünk. Elég egy pillantást vetnünk a

nagy emberekre, akikben minden korszak és kultúra felismerte a bölcsességet, azokra, akik új törvényeket hoztak népük számára, azokra, akik kontinenseknek mutattak új életmódot, azokra, akik a természet és a lélek sivatagaiba vonultak el, hogy gazdagon térjenek vissza onnan. Egyikük sem maradt a kitaposott úton; új utakat kellett találniuk a vadonban. Nem találunk bölcsességet azokban, akik elkerülik a radikális döntéseket, és mindig alkalmazkodnak az adott helyzethez, a konformistákban, akik az elfogadott társadalmi nézetek elfogadását választották. A Bölcsesség szereti az embereket, de azokat részesíti előnyben, akiknek az útja a bolondságon át vezet hozzá, és nem szereti azokat, akik a bolondságtól és a bölcsességtől egyenlő távolságban tartják magukat. Ők a valódi bolondok, mondaná, mert soha nem rendítette meg őket az élet misztériumával való találkozás, így sohasem lesznek képesek meglátni teremtés és pusztítás egységét az isteni bölcsesség működésében. Azokban viszont, akik megértették a bölcsesség ilyes működését, s ők maguk is bölcsökké váltak általa, leomlanak a mesterséges korlátok – még ha gyakran nagy fájdalmak árán is. Ők megtalálják az igazi korlátokat, a valódi mértéket. Ez történik, amikor a bölcsesség eljut az emberekhez.

A bölcsesség tehát minden emberhez eljön, nem csak a tanultakhoz. Gyakran találunk csöndes és nagy bölcsességet igen egyszerű emberekben is. Lehetnek bölcsék azok között, akikkel együtt élsz, akikkel együtt dolgozol, és az idegenek között, akikkel zsúfolt utcákon összetalálkozol. Bölcsesség van az anyákban és a magányos nőkben, a gyerekekben és a serdülőkben, a pásztorokban és a taxisofőrökben; néha még a tanult emberekben is. Mindannyian azzal bizonyítják a bölcsességüket, hogy kreatívan fogadják el végességüket és korlátaikat.

De ki képes elfogadni a saját végességét? Ki képes elfogadni az élet viszontagságaitól, a betegségtől vagy a haláltól való fenyegetettséget? Ki tudja

befogadni az élő voltunkban rejlő mély szorongást anélkül, hogy élvezetekkel és tevékenységgel fedné el? Jób könyvében, amely érzékletesen fejezi ki az élet misztériumát, elhangzik a kérdés, és születik egy válasz, amely a szó köznapi értelmében nem válasz. Az ember egyedül az örök bölcsességgel – annak minden sötétségével és kimeríthetetlen mélységével – való szembesülés során tudja elfogadni véges voltának gyötrelmét, még ha annyira szélsőséges is ez a gyötrellem, mint Jóbé. A szenttel való találkozásunkkor, mikor félelemmel szembesülünk az élet végső misztériumával, olyan dimenzióját tapasztaljuk meg az életnek, amely bátorságot és erőt ad, hogy elfogadjuk a korlátainkat és bölccsé váljunk az elfogadás által.

IV.

A bölcsességről szóló irodalomban sok különleges szabályt találunk mindennapi életünket illetően. A Biblia tele van velük. De mindet összekapcsolja, hogy a szenttel való találkozás uralja őket. A bölcsesség mindegyikben a végesség elfogadása-ként jelenik meg. Ennek a felismerésnek a fényében nézzük meg, hogyan fejeződik ki a bölcsesség mindennapi életünkben. Jelen van a bölcsesség a szülőkből, akik ismerik saját tekintélyük korlátait, így nem válnak először bálványá, majd ledöntött bálványá gyermekeik számára. Jelen van a bölcsesség a gyermekekben, akik felismerik saját függetlenségük határait, és nem vetik meg örökségüket, amely még akkor is létük alapja, amikor lázadnak a szüleik ellen. Jelen van a bölcsesség a tanároknál, akik tisztában vannak az igazsággal és diákjaikkal való bánásmódjuk határaival, és újra meg újra megvizsgálják, vajon keresztülragyog-e a bölcsesség a tudáson, amelyet közvetítenek. Jelen van a bölcsesség a tanulóknál, akik – tanuljanak bármit – rákérdeznek a mögöttes elvekre és arra, mit jelent ez az életükre nézve. Bölcsék, akik felismerik minden tanulás szükségességét és korlátait, és a szeretet felsőbbiségét a tudáshoz képest. Bölcsék azok a férfiak, akik tisztában vannak érzelmi és intellektuális korlátaikkal, amikor férfiként nőkkel találkoznak. Bölcsék azok a nők, akik tudomásul veszik végességüket, amikor a férfiakat a közös emberiség másik pólusaként fogadják el. És mindannyian bölcsnek mutatkoznak, ha szorongás, ellenségesség, gyalázkodás és hamisság nélkül fogadják el egymást, olyan szeretet erejével, amely az örökkévalóság tudatában gyökerezik.

Ott van szükségünk a legnagyobb bölcsességre, ahol a legnehezebb elfogadni a határainkat: kudarcainkban, hibáinkban és az ostobaságaink miatt ránk törő büntudatban. Nehéz elviselni a kudarcot, akár a teljes kudarcot a munkánkban is. Nehéz tudomásul venni a hibákat, akár akkor, ha rosszul ítéljük meg barátainkat vagy házastársunkat, azo-

kat, akiket szeretünk. Emberileg lehetetlen beismerni bűnünket magunknak vagy másoknak anélkül, hogy saját szívünknel valami nagyobbra, az örökkévalóságra ne tekintenénk. Aki rendelkezik ezzel a bölcsességgel, ezzel a fájdalmasan megszerzett bölcsességgel, tudja, hogy semmi, sem kudarc, sem hiba, sem bűn nem választhatja el az örök bölcseségtől, amely Istennél van.

Végső bölcsességünk abban áll, hogy elfogadjuk a saját bolondságunkat, és arra a helyre tekintünk, ahol a történelemben maga a bölcsesség jelent meg a teljes bolondság gúnyjában: Krisztus keresztyénje. Itt a bölcsesség, amely örökké Istennél van, amely jelen van a világban, és szereti az embereket, a maga teljességében jelenik meg. Azokban pedig, akik meglátják és befogadják, hit és bölcsesség egygyé válik.

Fordította Vonnák Diána

(A két prédikáció megjelent Paul Tillich: *The Eternal Now – Az örökkévalóság most* – című kötetében, Charles Scribner's Sons, New York, 1963.)

JÓZSEF ATTILA

[Ime, hát megleltem hazámat...]

Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevetem
hibátlanul írják fölém,
ha eltemet, ki eltemet.

E föld befogad, mint a persely.
Mert nem kell (mily sajnálatos!)
a háborúból visszamaradt
húszfilléres, a vashatos.

Sem a vasgyűrű, melybe vésve
a szép szó áll, hogy új világ,
jog, föld. – Törvényünk háborús még
s szebbek az arany karikák.

Egyedül voltam én sokáig.
Majd eljöttek hozzám sokan.
Magad vagy, mondták: bár velük
voltam volna én boldogan.

Igy éltem s voltam én hiába,
megállapíthatom magam.
Bolondot játszottak velem
s már halálom is hasztalan.

Mióta éltem, forgószélben
próbáltam állni helyemen.
Nagy nevetség, hogy nem vétettem
többet, mint vétettek nekem.

Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.

A bolondok menete

A bolondok menetében vonulunk. Valahol a sor elején ott megy Noé, aki hajót kezd építeni a hegy tetején, miközben egy felhő sem látszik az égen, és szemébe süt a nap.

Utána Ábrahám, aki beteretgeti a nyáját a sivatagba, hajtja őket táplálék és víz nélkül. Kész elhinni, hogy nagy nép atyja lesz, pedig nincs is gyermeke, és már nem is reménykedhet abban, hogy születik. Aztán amikor nagy nehezen mégis, akkor kész bután elindulni, hogy megölje a fiát.

Aztán Jákób, aki még nyomorékon is áldás után kapaszkodik. Aki minden megszerezhető áldás ellenére arra az egyre vágyakozik.

József kész odaállni a fáraó elé egy olyan álom megfejtésére, amelyet nem meséltek el neki. Aztán elég bátor ahhoz, hogy tanácsot adjon, hogyan kellene berendezni a következő tizennégy év gazdaságát.

Mózes egy bottal indul az akkori világ egyik legnagyobb uralkodója ellen. Abban bízik, ha báránnyal bekenik a házak ajtófélfáit, az megmenti a benne lakókat. Aztán ráüt a tengerre, abban reménykedve, hogy a víz kettéválik.

Józsua bolondul azt hiszi, hogy Kánaán erős védelmét le lehet győzni Isten erejével.

Velünk jön még Gedeon, aki kész hatalmas seregének létszámát háromszáz főnyire csökkenteni a csata előtt.

Itt van Sámuel, aki abban reménykedik, hogy egy láthatatlan Isten maradhat az ország királya.

A bolond Dávid szálnalmas parittyával indul egy harcedzett, állig felfegyverzett katona ellen, pusztán Isten erejével.

Salamon a királysága számára fontosabbnak tartja a bölcsességet a pénzügyi és politikai biztonságnál. Aligha van ennél nagyobb bolondság!

Ézsaiás maga ajánlkozik, hogy Istent képviseli egy halálra ítélt nemzedékben.

Jeremiás ujjat húz a hivatalos hatalmasokkal még azután is, hogy kalodába zárják, ciszternába dobják, és sokféle módon veszélyeztetik az életét. Közben ő szenved leginkább attól, amit mondanía kell.

Ezékiel azt hiszi, hogy egy teljes mezőnyi szétdobált, fehérre szikkadt csontból élő embersereg lesz.

Hóseás kész beleszeretni egy prostituáltba, és amikor az újra visszatér a bordélyházba, utána menni, hogy kivásárolja. Közben szépséges gyermekeinek pusztulást hordozó, rettenetes neveket ad.

Ámosz ahelyett, hogy a nyugodt pásztoréletet élne, felemeli hangját a társadalmi igazságosságért.

Jónás hálás zsoltárt énekel egy hal hasában.

Aztán köztünk van Jób, aki még azután sem

válik káromlóvá, miután tönkremegy egész élete, meghalnak a gyermekei, koldusszegény lesz, és leprát kap, pedig tudja, hogy ezek mögött Isten áll.

A menet közepén látom Zakariás papot. Szegény bolond azt hiszi, hogy öregember létére még gyermeke születhet meddő feleségétől.

Mária kész kitenni magát a falu megvetésének és a vőlegénye haragjának.

József, szegény eszement, elhiszi, hogy a menyasszonya nem csalta meg, hanem Istentől várandós. A gyermeket sajátjaként neveli fel.

Ott mennek a pásztorok, akik delíriumos látomásukat tényekkel szeretnék alátámasztani, és elindulnak Betlehembe, hogy megtalálják a gyermeket.

A napkeleti bölcsek csak a nevükben azok, hiszen egy csillagászati élmény elég nekik, hogy idegen országba utazzanak.

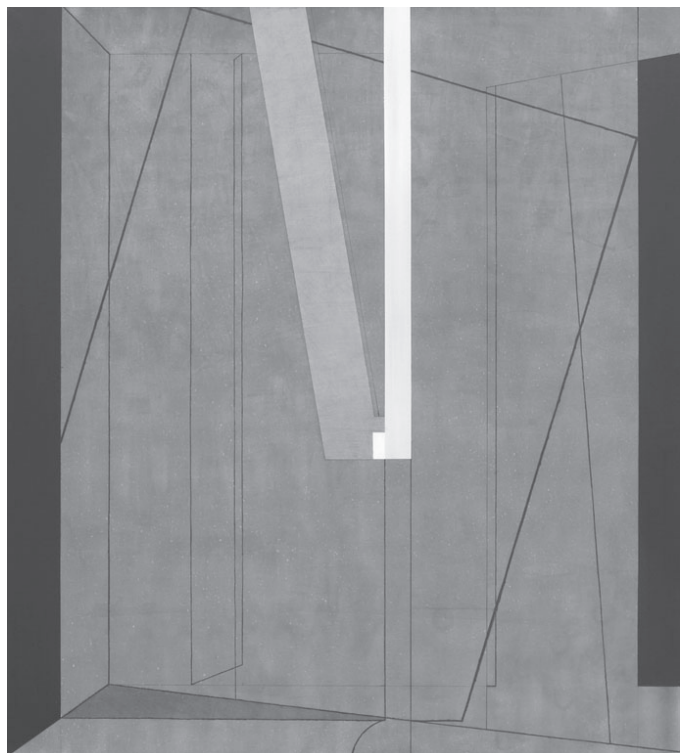
Keresztelő János abban bízik, hogy az emberek tényleg megváltoznak attól, amit prédikál nekik.

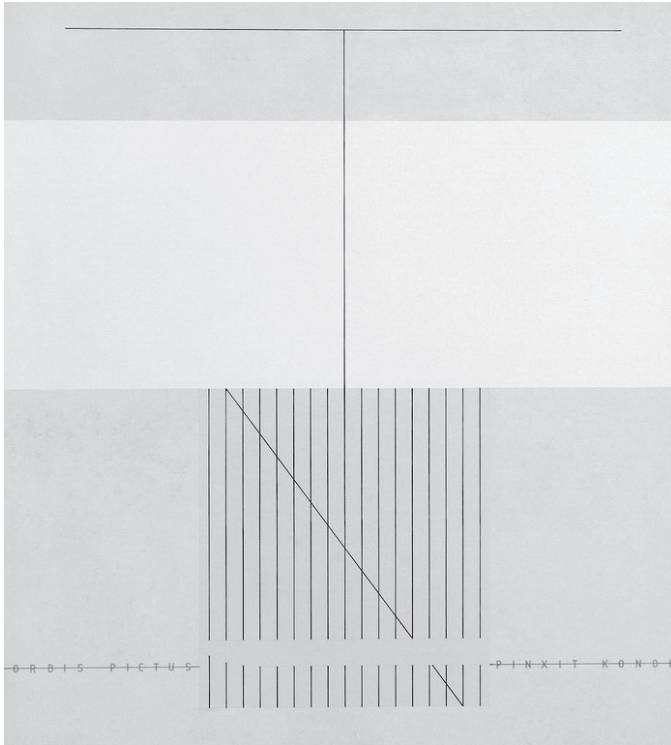
Péter otthagya a parton hihetetlen zsákmányát, élete nagy fogását, hogy elinduljon egy ismeretlennel. Vajon mi lesz a családjával? Egyetlen hívó szó elég, hogy romba döntse addigi életét.

Máté feladja megbízható állami hivatalát a tanítványságért. Ráadásul egy olyan emberrel, Péterrel is egy csapatba kerül, akivel addig nem könnyen viselhették egymást, hiszen egyik adózó, a másik adószedő volt.

Nikodémus egy éjszaka kiteszi magát annak, hogy egy fiatal tanító leiskolázza, tudatlannak nevezze őt, a nagytanács tagját, a hívó farizeust.

A samáriai asszony nem sértődik vérig, amikor családi titkai szemérmetlenül felszínre kerülnek.

Mária és Márta nem törődik azzal, mit gondolnak az emberek, amikor Jézus őket, a nőket is tanítja, ráadásul egyedül marad velük férfikíséret nélkül.

A leprások is itt vannak. Amikor elindulnak, hogy gyógyulásukat a papokkal igazoltassák, még javában betegek. Mégis mennek, mert Jézus ezt mondja nekik.

Aztán Jairus, aki hisz abban, hogy még valami jó is történhet, miközben a gyászolók már siratják a kislányát.

A vakon született bolond örömet él át, pedig sorsa talán nehezebbre fordul. Igaz, hogy lát, de kiközösítik a zsinagógából. Eddig biztos pénze volt, most teljesen bizonytalanná válik az élete.

A lator jövőről beszél, miközben átszögezve halodoklik.

A százados egy megalázott hullára nézve azt mondja: ez az ember Isten fia volt.

És előttünk mennek a húsvéti tanúk: Magdalai Mária, Péter és János, az emmausi tanítványok, Tamás és a többiek. Ők mind azt mondják, hogy a keresztre feszített halott él. Hogy ő, akit egy lánzsával átszúrtak, megjelent nekik.

És együtt menetel velünk Pál apostol. Egy látomás révén bejárja a fél világot. Ő legalább biztosan tudja, hogy ez bolondság. Ezt írja:

„Mivel tehát a világ a saját bölcsessége útján nem ismerte meg Istent a maga bölcsességében, tett szert Istennek, hogy az ígértetés bolondsága által üdvözítse a hívőket. És miközben a zsidók jelt kívánnak, a görögök pedig bölcsességet keresnek, mi a megfeszített Krisztust hirdetjük, aki a zsidóknak ugyan megütközés, a pogányoknak pedig bolondság,

de maguknak az elhívottaknak, zsidóknak és görögöknek egyaránt, az Isten ereje és az Isten bölcsessége. Mert az Isten »bolondsága« bölcsőbb az emberek bölcsességénél, és az Isten »erőtlenége« erősebb az emberek erejénél. [...] azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszegyenyítse a bölcséket. (1kor 1,21–25.27a).

És Isten? Igen, Isten a főbolond. Folyton reménykedik. Számptalan kudarcra sem veszi el azt a vágyát, hogy találkozzon az emberrel, hogy megmutassa neki az élet valódi tartalmát, hogy kinyissa az örökkévalóságra, és megmutassa neki, hogy van értelme élni.

Jézus pedig, aki Isten bolondságának a legbiztosabb jele – igaz nem pont ezt a szót használja, de tartalmilag mindenképpen erről beszél –, hív, hogy mindnyájan legyünk részesei az ő menetének, ennek a bolond menetnek:

„Ha valaki énutánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel naponként a keresztyét, és kövessen engem. Mert aki meg akarja menteni az életét, elveszti, aki pedig elveszti az életét énértem, megmenti azt” (Lk 9,23–24).

Mi pedig megyünk, olykor bizonytalanul, olykor büszkén. Összeköt minket évezredek bolondsága. Bolondságunk talán az egyetlen, ami megmozdítja ezt a rettenetesen bölcs világot.

Koczor Tamás

JÓZSEF ATTILA

Légy ostoba

Légy ostoba. Ne félj. A szép szabadság csak ostobaság. Eszméink között rabon ugrálunk, mint az üldözött majom, ki tépi ketrecének rácsát.

Légy ostoba. A jóság és a béke csak ostobaság. Ami rend lehet, majd így ülepszik le szíved felett, mint medrében a folyó söpredéke.

Légy ostoba. Hogy megszólalnak, ne reszkess, bár nem győzhetsz, nem is lehetsz te vesztes. Légy oly ostoba, mint majd a halál.

Nem lehet soha nem igaz szavad – jó leszel, erős, békés és szabad vendég mult s jövő asztalainál.

A Félkegyelmű – botrány és „szent bolondság”

Műveivel Dosztojevszkij beírta a nevét annak a „földalatti XIX. századnak” a történetébe, amelynek két másik meghatározó személyisége Kierkegaard és Nietzsche. Ennek a földalatti XIX. századnak igen pontos és sokoldalú leírását ő maga adja a magyarul *Feljegyzések az egérlyukból* címen ismertté vált művében, ám az eredeti cím szöveghű fordítása *Földalatti feljegyzések*, s magam szándékosan ezt a szociális és morális felhangtól mentes fordítást választom. Mintha ennek a kisregénynek a szellemében beszélne „földalatti és földfeletti XIX. századról” Szabó Lajos, aki szerint éles határvonal húzódik a kétféle gondolkodás között. A földalatti XIX. század ugyanis ellene van minden langyos, mérsékelt, minden „idáig, és ne tovább!” gondolkodásnak. Ez a XIX. század földfeletti párjának „lélek nélküli lélektanával” szemben a „szellemi értéklélektant” (Szabó Lajos) állítja, a „bizonyos fókig” (Kierkegaard) való létezéssel szemben a „teljes szívvel” bibliai magatartását. Dosztojevszkij művei e két világ, a földalatti és földfeletti XIX. század ütközésének a drámája és leképezése.

„A Dosztojevszkij-regények legfontosabb differencia specifikája: a polgári életkeretek áttörése és ennek az áttörésnek a perspektívájából újjászületett és mégis regénynek maradt regény. Dosztojevszkij hősei áttörték a polgári életforma kereteit: ezért egészségesek, és ezért betegek. Ebben az értékelő sorrendben rejlik Dosztojevszkij világának egész kísérteties realizmusa. A polgári életformát áttörő és azt túllépő hősök és költők betegsége és magányossága ebben különbözik a legnemesebb elefántcsonttornyok betegségétől és magányosságától” – olvassuk Szabónál. Miskin herceg betegsége is az egészsége tudatában tetszelgő társadalom számára jelent *elsődleges* szempontot a herceg megítélésében, Aglaja, Nasztaszja Filippovna vagy a Jpancsin szalonban vörös posztónak számító Rogozsin számára nem.

Miskin herceg

A regény hőse eredeténél fogva is összetett karakter, aki – Szabó Lajossal szólva – *elsősorban* egészséges, és csak *másodsorban* beteg. *Műfaji* szempontból a herceg két rokona-elődje a regényszerű, az *idióta* szó etimológiai értelmében *külön* álló, a társadalmon *kívül* álló Don Quijote és a *dráma* Hamletje, aki célja elérése érdekében veszi magára a bolondság ruháját. Don Quijote alakját közvetett utalásként látjuk viszont, mikor Aglaja a távol lévő Miskinre tett igen epés utalásként a család előtt elszavalja Puskin *Szegény lovag* című versét. A dán királyfi bolondságán kívül hercegi címét is távoli rokonának adományozza. De a hercegnek van három

olyan előképe is, akik az irodalmon túlról, a par excellence nem-irodalom: a keresztény religiozitás világából valók. Itt a „Legyetek olyanok, mint a gyermekek”-re, Krisztus alakjára és a *jurogyivij* (szent bolond) sajátosan orosz figurájára gondolunk. Ezek az előképek játszanak bele és adnak formát annak a hősnek, akinek szellemi és társadalmi meghatározottságát úgy fogalmazhatnánk meg, hogy egyszerre „szent bolond” és tragikus regényhős, orosz herceg és megváltást ígérő lovag. A krisztusi vonásokat felmutató Miskin herceg részben attól eleven ma is, hogy amikor a távoli vidékről, „ég és föld határáról”, Svájcból megérkezik Pétervárra, nem egy elvont Krisztus-eszme megtestesüléseként vagy pseudo-Krisztusként érkezik. A herceg az 1860-as évek Oroszországának, az őt körülvevő mindenféle emberek aktuális problémáinak a nyelvén szól.

Botrány és jurodsztvo

A Dosztojevszkij-regények a szó szoros értelmében botránykrónikák, botrányok drámai jelenelekké sűrítései. A botrányokat olykor botrányos, azaz racionálisan fölfoghatatlan tettek váltják ki. A nietzscheánus Sesztov, a Dosztojevszkij-regények komoly méltatója a botrányt az élet alaptényének tekinti, s amikor Dosztojevszkij „kizökkent” látásáról beszél, ezt részben a botrányhoz hozza összefüggésbe. Ezt a kizökkent látást egy allegóriával jeleníti meg. E szerint Dosztojevszkijt a lágerban meglátogatta a Halál Angyala, hogy megajándékozza egy „második látással”. Ez az „új szempár” láttatja vele másképp a világot. „Kezdte észrevenni, hogy a szabad élet egyre jobban hasonlít a lágerülethez, és hogy «az egész égbolt», mely azelőtt, a fogságban, határtalannak és határtalanságában oly sokat ígérőnek tűnt, immár éppúgy ránehezedik és fojtogatja, mint börtöncellájának alacsony mennyezete. Az égbolt ránehezedik, az ideálok gúzsba kötik – és az egész emberi élet, akárcsak a holtak házában lakók élete, nehéz, gyötrelmes álmom lesz, szünni nem akaró rémálom.”

Dosztojevszkijnél mindig akkor tör ki botrány, amikor a hősökben a való élet és a „rémálom” közötti, a való élet szempontjából olyannyira nélkülözhetetlen és biztosnak hitt határok elmosódnak vagy akár egészen el is tűnnek. Amikor a tudottnak vélt igazságokra a „botrányhős” rákérdez. A polgári világ elhagyásához, a botrány kirobbantásához és véghezviteléhez szükséges erőt Dosztojevszkij hősei valóban egy *kérdésből* veszik. Sesztov, Plótinosz *to timiótaton*-jából [‘a legfontosabb’] kiindulva ezt mondja: „Nincs-e valóban olyan valami, ami csaknem mindenkinek drágább a legfontosabb előnynél is, vagy nincs-e egy olyan legelőnyösebb előny, amely

fontosabb és előnyösebb minden más előnynél, és amelyért az ember – ha kell – képes szembeszegetni minden törvénnyel, vagyis a józan ésszel, a becsülettel, a nyugalommal, a jóléttel, egyszóval mindezekkel a nagyon szép és hasznos dolgokkal, csupán azért, hogy elérje azt az elsődleges, azt a legelőnyösebb előnyt, amely mindennél drágább neki?”

Jurodsztvo

A dosztojevszkiji „botrányhős” többféle: vagy bohóc, vagy „szent eszelős”, vagy ami A *Félkegyelműben* a „szent bolondnál” is több: Krisztus-transzparens (Guardini) félkegyelmű.

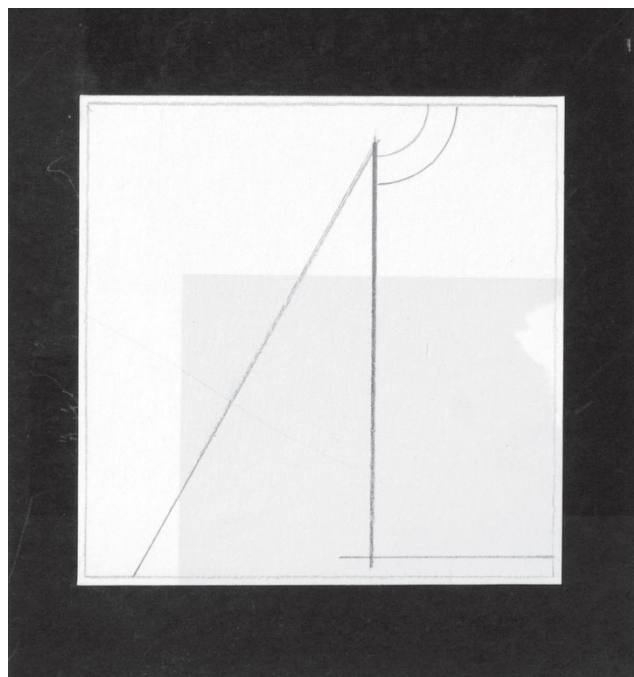
A botránynak és gyakori hordozójának, a *juogyivij*-nak az ősképét az evangéliumban találjuk meg. A görög *szkandalon* a héber *miksól* tükörszava, „akadályt, követ” jelent. Követ, amelyben a szó konkrét és átvitt értelmében megbotlik az ember. S mikor belebotlik, megbotránkozik. Ezt mondja Pál: „Mi pedig Krisztust prédikáljuk, mint megfeszítettet, a zsidóknak ugyan botránkozást, a görögöknek pedig bolondságot. Mert az Isten bolondsága bölcsőbb az embereknél, és az Isten erőtelensége erősebb az embereknél. A világ bolondjait választotta ki magának az Isten, hogy megszégyenítse a bölcséket; és a világ erőtleneit választotta ki magának az Isten, hogy megszégyenítse az erőseket.”

A követ kikerülő, nem botladozó erőseknek a botránkozást és a bolondságot vannak hivatva felmutatni a *juogyivij*-ek, a „bolondok Krisztusért”, akikről ismét Pálnál ezt olvashatjuk: „Mi, bolondok a Krisztusért, ti pedig bölcsék a Krisztusban; mi erőtlenek, ti pedig erősek; ti dicsőségesek, mi pedig gyalázatosak. Mindezideig éhezünk is, szomjúhozunk is, meztelenkedünk is, bántalmaztatunk is, bujdosunk is. Fáradozunk is, tulajdon kezünkkel munkálkodván,

ha szidalommal illetetünk, jót kívánunk; ha háborúságot szenvedünk, békességgel tűrjük.”

A szót magát az orosz *urod* szóból származtatják, ez a magyar „torzszülött” vagy a német „Fehlgeburt” megfelelője. Onasch szerint: „Az orosz kifejezés – magában foglalja az áldozat mozzanatát is, szó szerinti fordítása ez lenne: Krisztusért torz, Krisztus *kedvéért* bolond, vagy szabadabb fordításban: a Krisztusért *vállalt* bolondság, igazából Krisztus bolondját jelenti, „szent eszelőst”. Az ortodox vallásosság olyan aszkétát ért rajta, aki saját hivatása és értelme feláldozásával akarja a felszínes keresztényeket a hit mélységeibe vezetni.” Ez a fajta bolondság ádáz harcba indul a társadalom langyossága ellen, hogy megvédje és újrateremtse a krisztusi eszmét, a szépséget és az igazságot. A *juogyivij* számára a társadalmi rend maga a rendetlenség. Krisztus bolondja a káosz nyílt vállalásakor a rendetlenséggel szemben valójában egy magasabb, szakrális rend helyreállítását követeli. Szélsőséges radikalizmusa kizárja őt a csak „bizonyos fokig” élő, érző és gondolkodó emberek világából, s azon hősök között biztosít számára helyet, akik minden előzetes feltétel nélkül szállnak szembe a világgal vagy önmagukkal, hogy megvédjék azt, amit szentnek tartanak. Így egyesíti magában a szellemi rendet és a társadalmi rendetlenséget, a botrányt és a bolondságot. Olykor a mi performance-szerzőinkre vagy happenerjeinkre emlékeztetnek: a téli fagyban meztelenül rohannak át a két partot, olykor két világot összekötő-elválasztó hídon, és a szó szoros értelmében vagy más módon öltének nyelvet az illetmudókra, akár csak az egyik nagy Dosztojevszkij-lázadó, a földalatti ember. „Nos, hát én talán épp azért félek ettől az épülettől, mert kristályból van, örökre szól, lerombolhatatlan, és most még titokban sem lehet nyelvet öltetni rá.” De a *juogyivij* már azáltal is botrányt okoz, hogy nevet, hogy nevetni merészel. A nevetés ugyanis a középkori Oroszországban tilos volt.

„Félkegyelmű. Minden a bosszúért. Alázatos lény. Herceg. Juogyivij (a gyerekek)?!” – olvassuk Dosztojevszkij jegyzeteiben. Bár Miskin herceget az író csak részben szánta „szent bolondnak”, mégis sokszor hangzik el a szó a szereplők szájából. Rogozsin az első napon, mikor a vonaton megismerkedik a herceggel, ezt mondja neki: „No, akkor te jámbor bolond (*juogyivij*) vagy, hercegem, no, de hát épp az ilyeneket szereti az Isten, mint amilyen te vagy!” A Jpancsin szalonban, ahová egyenest a pályaudvarról érkezik, még a fülében csenghetek Rogozsin szavai, hiszen ő maga veszi magára a *juogyivij* szerepét, mikor a *nemes* hölgyeknek váltig bizonygatja, hogy „teljességélményét egy számárnak” köszönheti. A herceg komolysága s a hitetlenkedve kuncogó hölgyek bizalmatlansága szülte komikumot a Jézusra való nyilvánvaló uta-

lás viszi a *jurodsztvo* s az evangéliumira emlékeztető botrány irányába.

Az illetlen mint botrány

A botrány egy másik, világi-társadalmi formája az illetlen, mindaz, ami a *comme il faut* ellentéte. A legszó szinten a Dosztojevszkij-regényekben mindig megjelenő bohócok állnak: Ferdiscsenko, Ivogin tábornok vagy a főbohóc Fjodor Karamazov. Itt állunk meg egy pillanatra.

Az öreg Karamazov is „rendez” botrányt, amikor, bár tudván tudja, hogy neki tilos volna, mégiscsak elmegy az ebédre. A fejezet címe: *A botrány*. De ennek a botránynak az egyik különossége, hogy ódiama a kolostorbeliekről visszapattan, ők az eseményeket rezzenéstelenül szemlélik; de elkerüli a botrányhős, az öreg Karamazov fejét is, mivel nagyétkű és kéjenc jelleméhez az is hozzátartozik, hogy – mint a többi bohóc-figura – a botrányt „lenyeli”, és merő „bolondságnak” tartja. A botrány az illetlen, felvilágosult közepszert sérti, a jelenetben a merő *társadalmiságot* képviselő földbirtokost. Mindazonáltal a valódi, a nem csupán társadalmi botrány nem a *kimondott* tartalomban van, tehát nem az öreg Karamazov botrányos viselkedésében, hanem a rejtett üzenetben: abban, hogy a leendő áldozat Karl von Moornak, vagyis apagyilkosnak (Schiller, *Haramiák*) titulálja a fiát, ezzel mintegy megjósolja a gyilkosságot Ivannak, a majdani büntetett sugalmazójának. Evvel a jóslattal persze valamiképpen fölébe is emelkedik, s ez egy újabb viszájára fordítása az értékrendnek. Ennek a második, rejtett üzenetnek a horderejére azonban csak később, a gyilkosság megtörténte után döbbenünk rá. Ennek a botránysorozatnak van azonban még egy tanulsága is. Látszólag, mint mondtuk, az öreg bohóc mint leendő áldozat fölébe kerekedik fiának, a művelt Ivannak, ami szintén „botrányos”, de csak látszólag. Míg az öreg bohóc mindig a másik kárára bohóckodik, Ivan a maga számlájára dolgozik: őt a saját magának feltett kegyetlen kérdések gyötrik, és ami rosszat tesz, e küzdelem és gyötrelem eredménye. No meg annak gyümölcse – bár ennek elemzése is hozzátartozik a témánkhoz, most ebbe hely hiányában mégsem megyünk bele –, hogy szív nélkül, csak „lázás agyával” gondolkodik.

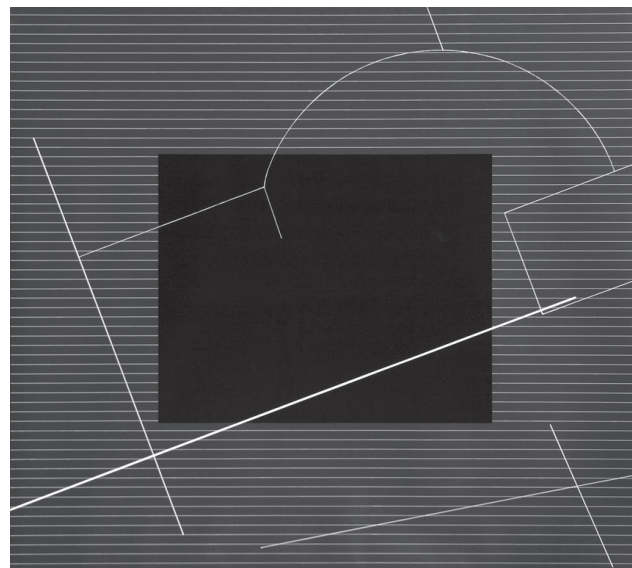
Az „illetlenhez” tartozik Ippolitnak és barátainak a botrányos viselkedése a hercegnél (a Burdovszkij-jelenet). A barátok több mint illetlen, kifejezetten ízléstelen, érzelmi zsarolással próbálkozó pénzszerzési akciója politikai indíttatású *társadalmi* botrányba fullad. Ennek betetőzése a beteg Ippolit, akinek alakjában a halál már letagadhatatlanul és botrányosan betör az életbe, elrontva evvel a „jó polgári kosztot” élők étvágyát. A halálnak ez a leplezetlen és letagadhatatlan betörése olyannyi-

ra zavarba ejt mindenkit, hogy még Miskin herceg is, mikor beszél, és nem cselekszik, csak „dadogni” tud: „Menjen el mellettünk, és bocsássa meg a boldogságunkat” – mondja a nagybeteg Ippolitnak.

Az illemlen jóval túlmutató, a komikum-tragikum, már-már az evangéliumi botrányhoz közelítő szint Aglaja szavalata, amikor éppen az előadás komikus pátosza emeli föl a *Szegény lovag* már többszörösen is lekicsinylően értelmezett tartalmát arra a magasabb szintre, ahol a nevetségés, „szegény lovag” által képviselt erkölcsi értéknek igazi becsülete és tekintélye van, s ezt a tekintélyt a *jurogyivij* mindenáron meg is védi.

Hogy értsük, miről is van szó.

A majd később elemzendő születésnap botrányt követően a „kikosarazott” herceg rossz sejtelmekkel Nasztaszja Filippovna és Rogozsin után Moszkvába siet. Féléves távolléte a Jepancsin családban óriási űrt hagy maga után. Jóllehet Miskint még csak egy napja ismerik, a család valamiképp máris Aglájához tartozónak tekint. Erre és egy Miskintől kapott egyetlen levélre válaszul szavalja el Aglaja szűk körben a *Szegény lovagot*. És mi ebben a *jurodsztvo*? Az, hogy evvel a provokatív gesztusával az irodalmat „lehozza” e sivár földi életre. Mert az irodalom úgy jó, ahogyan a kínai váza *szép*: zárójelben, tisztos távolból szemlélve. Az ő irodalmuk az életük teljességéhez nélkülözhetetlennek tartott értékek *non plus ultrája*, letéteményese, a jóság őre. Mint a dzsinnek a palackban, úgy kell gubbasztania ennek a „jónak”, „eszmének” a könyvben, lapok közé zárva s arra ítélve, hogy örökké holt betű maradjon. De mi történik, ha ez az eszme elevenen, testi valójában egyszer csak betoppan, s éppen az ő szalonjukba toppan be? S nem csupán betoppan, de jelenléte fölkarvarja életük állóvizét? A holtnak remélt betű feltámad, s nemcsak megszólal, éppen őket kérdezi, s kérdései létük alapját érintik. Ez botrány, ez *jurodsztvo*. Mint a *Karamazov testvérek*-ben a Nagy Inkvizitor mondja neki, az ő tiszta je-

lenlététől való rémületében szinte fenyegetőleg: „Te vagy az, Te? – S hogy nem kap választ, gyorsan folytatja: – Ne felelj, hallgass. Hisz mit is mondhatnál? Tudom én jól, mit mondasz. De nincs jogod, hogy valamit is hozzátégy ahhoz, amit már elmondtál! Miért jöttél, hogy megzavarj bennünket?”

Eltekintve most az idézet hihetetlen súlyú következményeinek elemzésétől, csupán a jelenetre koncentrálva annyit mondok, hogy Aglaja *itt* nem éri be a „tudással”, sem József Attila fanyar „Mért legyen én tisztességes? Kiterítenek úgysis! / Mért ne legyen tisztességes! Kiterítenek úgysis”-ával. Nem, mikor a fölolvadás közben egyértelművé teszi, hogy Miskin herceg a szegény lovag, és ő, Aglaja akkor is a herceghez tartozik, ha a herceg jelenleg éppen Nasztaszját próbálja megmenteni, nyíltan vállalja a távollevő és *ide* nem *illő*, illetlen herceget.

Míg Aglaja nyílt sisakos kiállása a családon keresztül a társadalomnak szól, a halálos beteg kamasz Ippolité egzisztenciális skandalum, amelyben folytonosan feszegeti az élet halálra nyíló ajtaját, holott mindenki körülötte annyira ügyel rá, hogy az az ajtó mindig gondosan be legyen zárva. Ahol megjelenik, már a halál szele fújdogál, s az emberek ilyenkor szívesen kitéssékelnék, ki is tesséklik a maguk módján a felé a bizonyos ajtó felé. Ám amikor a tüdőbajtól és a közeli halál tudatától amúgy is elkínzott Ippolit Rogozsin koporsóra emlékeztető házában a ház urának nógatására kénytelen szembenézni Holbein *Halott Krisztus*ával, mintha önmagát látná: nem krisztusi mivoltában, az itt szóba sem jön, hanem az életet teljesen száműző lélektelen, ezért reménytelenül *holt* test megjelenítési módjában. Ippolitnak itt támadhatott az az elgondolása, hogy *hajnalhasadáskor*, egy új nap születésekor *nyilvánosan*, a herceg *születésnapjára* összesereglett társaság jelenlétében, *Gyónása* felolvasása után véget vessen az életének: mintegy maga-magának akarja föladni az utolsó kenetet. Ám ez az elgondolás – a pisztollyal együtt – csütörtököt mond. Most már végképp minden a fejetejére áll: tremendum helyett kínos nevetés, komikum helyett mély szégyenérzet – ami a környezetet illeti. Ippolit pedig még kevés ideig megmarad annak a sokat szenvedett, vénséges vén kamasznak, amelylyé betegsége és szeretet nélküli lázadása tette.

Nasztaszja Filippovna a szó szorosabb és tágabb értelmében botrányhős. Hol a *király bolondja*, hol egy valódi *jurogivaja* bőrbe bújik.

E regénybeli nevezetes 25 éves születésnapon dönti el, hogy elfogadja-e megrontója-eltartója ajánlatát, miszerint 75 ezer rubeles hozománnyal férjhez megy Gavril Ivoginhoz, Japancsin tábornok tehetőségtelen, ám nagy étvágyú titkárához. (Itt idézzük a „tábornok” regénybeli jelentését: „Nálunk voltaképpen csakis az *eredeti*, más szóval a *nyughatatlan* emberből nem lett tábornok.”) A frigy a tábornoknak

is előnyös volna, hiszen így, alárendeltjétől könnyen megkaphatná a sokat szenvedett nőt.

Nasztaszja időöltésnek társasjátékot ajánl: mindenki mesélje el élete legcsúfabb tettetét. Ő maga a saját életét, áruba bocsátását nyíltan szóba hozza, a többiektől is azt várná, hogy a „szalonképes” aljasságok helyett őszinte vallomást tegyenek. Ehelyett Tockij egy inkább csak közönséges történettel hozakodik elő, sokszorosan aljas módon: a regényben többször is, többek által is „kaméliás hölgy”-ként emlegetett Nasztaszja jelenlétében egy olyan apró aljasságot mesél el élete legcsúfabb történeteként – mindenkit megelőzve ő szerzett kaméliát egy számára inkább közömbös hölgynek –, amelyik maga előtt is elhazudja a valódi, a fiatal lány ellen „többszörösen, visszaesőként” elkövetett bűnét. Nasztaszja ismeri a társasági élet szabályait, melyek szerint aljas dolgokat elkövetni lehet, társasjáték keretében nyilvánosan beismerni is, de mindezt nem játéknak venni, az már igazán sérti az illem határait. Ekkor megfordítja a helyzetet: ha a többieknek ez csak játék, neki is az. Élete „legaljasabb tettetét” a hercegnek föltett kérdésében fogalmazza meg: „Herceg! Ezek a régi jó barátaim, a tábornok és Afanaszjij Ivanovics mindenáron férjhez akarnak adni. Mondja meg, mi a véleménye: férjhez menjek-e vagy sem? Úgy cselekszem, ahogy ön mondja.” A herceg nemleges válasza után Tockij megdöbbenése nem ismer határt: „Ilyen társasjátékkal dönteni el egy komoly dolgot, amely a becsület és a szív dolga – És miért volna ez társasjáték? én csakugyan el akartam mondani a magam esetét, nos, el is mondtam: hát nem jó eset ez? És miért mondja, hogy ez nem komoly? Az egész életem egy hajszálon függött: mi lehet ennél komolyabb?”

Itt megfordul a viszony játék és komolyság között. Ahogyan Aglaja „komolyan szavalt”, azaz ko-

molyságot csomagolt bohóckodásba-színészkedésbe, úgy Nasztaszja a játékot vette komolyan. A játék – a halálosan komoly valóság s a komoly életből vett szalonképesen csúf történetek csak a könnyed elmesélés fényében tűnnek társasági játéknak: társasjátéknak. Nasztaszja tehát a „komoly” életből – mely a megrontó Tockij szerint „becsület és tisztesség dolga” –, a saját áruba bocsátásából úz játékot, s ezzel ő az egyetlen, aki komolyan is veszi – az életet. Erre a magatartásra jó példa, hogy az ő számára Ganya próbatétele a tét, nem pedig maga a pénz. Mikor látja, hogy a fiatalember nem nyúl a pénzhez, de a „pénz vagy önbecsülés” kérdés ambivalenciájától elájul, hangsúlytalanul, hihetetlen eleganciával ő maga veszi ki a tűzből a tűzben valamelyest megtisztult pénzköteget, és ajándékozza oda a pórul járt, mégis emberi mivoltában megmutatkozott Ganyának.

Játék és élet, haszonelvűség és életelvűség határának megsértése maga a botrány, itt biztosan elszabadul a pokol. De a szalonképes pokolból, Tockij és a többiek játékából Nasztaszja Filippovnáknak elege van: jöjjön az igazi, az élet-pokol: jöjjön Rogozsin! Rogozsintól – az egy Miskin herceg kivételével – mindenki „úgy fél, mint a pokoltól”.

Az összeesküvők – Tockij, Jepancsin tábornok és Ganya – tervüket már megvalósultnak hiszik, amikor betoppan Rogozsin, az immár komoly ellenfél. „Most már csakugyan egymillió van Rogozsin zsebében. És a szenvedély, talán képtelen szenvedély, de mégiscsak a szenvedély árad belőle. Márpedig tudjuk, mire képesek az effajta urak, ha leisszák magukat!” A „képtelenül” sok pénz és a „képtelen szenvedély” együtt – amelynek ugyancsak „képtelen” megnyilvánulását a langyosságban és számításban élő merő narkotikumnak, a részegség hatásának tulajdonítják – olyan hatalmat képvisel, amellyel szemben a tisztesség és jólneveltség határain belül maradó gyalázat, a szalonképes pokol tehetetlen. Rogozsin tehát nemcsak a százezer rubellal, de rettentő szenvedélyével is rálicitál Tockijék „portékájára”. Nasztaszja Filippovna azonban nem megvesztegethető.

És ekkor közbelép a *bohóc* Ferdiscsenko, aki a „sátánfajzat” Rogozsin ellenében a „szent bolond” herceget ajánlja kérőként a „bűnös asszony”, Nasztaszja Filippovna figyelmébe. S mikor Miskin hercegről e lánykérést követően kiderül, hogy ő nem az az ágrólszakadt hercegecske, akinek reggel megismertük, hanem dúsgazdag arisztokrata, a helyzet újból a feje tetejére áll. Ezek szerint a herceg most már – a szó hagyományos és társadalmi értelmében – nem „szegény lovag”, hanem igazi hős, aki Caesarként mondhatja: Veni, vedi, vici? Egy csapásra legyőzte volna a tábornokot, Tockijt és vetélytársát, Rogozsint, s egyetlen pillanatra még szíve hölgyét is a magáénak mondhatja? Ez

az egyetlen „pillanat” a regényben magába sűríti a két világ, a földfeletti és földalatti világ villódzó találkozását-távolodását. Győztes Cézár vagy megbocsátón szerető Krisztus? Egyik sem. Dosztojevszkij nem hazudik. Miskin herceg, aki Nasztaszja szemében egyszerre „csecsemő”, szolgaféle, akinek első találkozásukkor hanyagul odadobja a kabátját, akit végig tegez, de akiről a lánykéréskor magához mégiscsak méltatlanul ezt mondja: „másfél millió! Azon kívül herceg is, meg ráadásul, azt mondják, félkegyelmű is, hát kell ennél jobb?”, de akinek a lánykérését társasági és nem-társasági szempontból „illetlenségnek” nevezi, majd bevallja, hogy ő is róla álmodozott, legvégül pedig ekképpen búcsúzik tőle: „Isten veled, herceg, először láttam embert.” Embert, nem Krisztust. Ahogyan Dosztojevszkij írja híres levelében: „A regény fő gondolata: egy tökéletes szépségű ember ábrázolása.”

Nasztaszja nem megvesztegethető se a rosszra, se a jóra. És egyedül Miskin látja betegnek, az önmagukat egészségesnek tartó középvilág számára bűnös vagy kihívóan gőgös. Miskin kikosarazása a társaságnak is szól: gazdag emberhez feleségül menni, aki ráadásul herceg, túlságosan is illendő volna. A nagyvilágnak szóló igazi pofon éppen abban áll, hogy végül a rá nyíltan alkudozó Rogozsinnal, ezzel a „paraszttal” megy el mulatni. Ám ugyanennek a Rogozsinnak a „képtelen szenvedélye” ad neki erőt ahhoz, hogy a bálványrombolást véghez vigye. Hogy a pénzt a tűzbe dobja. Hogy az egész, pénzen vett életéért „megfizessen”.

Nasztaszja Filippovna szenvedését és dühét öli botrányba, a semmitől sem megijedő, rettenthetetlen Miskin herceg lényéből fakad a *juródsztvo*, mert lényéből fakad a „bizonyos fokig” világának elutasítása is.

Mikor Nasztaszja az ő és a társaság megvásárlására hozott bankóköteget kézbe veszi, azt, egy hir-

telen sugallat hatására, minden sajnálkozás nélküli veti a tűzbe. Hogy a gesztusnak milyen gazdag jelentéstartalma van, azt látni egyrészt a társaság, például a bohóc Lebegyev reakciójából: „Édesanyánk! Királynőnk! Mindenhatónk!” Mintha ez az áhítat Mózes haragjának ellentettje volna az aranyborjú körül táncolók megpillantásakor! De látni abból is, hogy Nasztaszja csak a pénz elégetésével szakít belsőleg is Tockijjal – bár korábban már visszaadta neki a 75 ezer rubeles hozományt. A pénzrombolás bálványrombolás is. Ha pedig bálványrombolás, akkor az egy magasabb érték nevében történik. Nasztaszja Filippovna számára Rogozsin ugyanazt jelenti, csak ellentétes oldalról, mint Jepancsin tábornok számára: „képtelen” pénzt és „képtelen” szenvedélyt. Éppen ezért veti a tűzbe, és „ajánlja föl” a mohó Ganyának. Avval a kegyetlen feltétellel ajánlja föl, hogy a fiatalember, aki pár órával azelőtt nyíltan alkudozott rá, csupasz kézzel kiszedi a tűzből a már-már fellobbanó bankóköteget.

A százezer rubeles bankóköteg tűzbe dobása mágikus rítus, ördögűzés és bálványrombolás. A vagyon- és egocentrikus társadalom (Tockij, Jepancsin tábornok stb.) arcu csapása, de Rogozsin, illetve a rogozsini gazdagság-centrikus életmód elutasítása is. Ne feledjük, a százezer rubeles köteget Dosztojevszkij éppen a „Tőzsdei hírekbe” csomagoltatja! Nasztaszja Filippovna pontosan tudja, hogy Rogozsin természetesen licitálni fog, hogy Rogozsin a maga „direkt beszédével” meg akarja őt vásárolni, de *tőlük* akarja megvásárolni: vele együtt pedig az „urakat” is zsebre vágni. Rogozsin már azáltal is fölényben van Ganyával szemben, hogy – azon túl, hogy neki tetszik a gesztus – a „pénz beszél” elvének követésével ő nem gondolja, hogy ettől bár hogyan is a nemes, vagyis nemtelen nemesség nővőjára emelkednék. Rogozsin pénzzel nem tehetséget, hanem asszonyt akar vásárolni. Amikor tehát Nasztaszja Filippovna a pénzt a tűzbe dobja, egész elmúlt életét égeti föl, hagyja maga mögött. És azt teszi, amit a *jurogvivij*: egy botrányos cselekedet révén úgy mutat rá, úgy emlékeztet a magasabb értékre és annak jelentőségére, hogy e magasabb érték helyét illegitim módon elfoglaló, tehát bitorló alacsonyabb értéket onnan kisöpri, elégeti.

Rogozsin szenvedélyétől azonban nem riad vissza. „Mintha folyónak menne”, úgy megy el vele mulatni, és mond nemet a hercegnek. Egy új, immár szabad élet reménytelen reményében. A születésnap estély, amelyen Nasztaszja Filippovnának újjá kellett volna születnie, nem új életet, hanem az ösztönélet spontaneitásának újfajta rabságba torkolló elszabadulását hozza. A *jurodsztvo*-ra való képességével és a szépségével „fel lehet forgatni a világot” – olvassuk a regény első lapjain. Alaposan fel is forgatja: egészen a feje tetejére.

„Erős a szeretet, mint a halál”

Nasztaszja neve feltámadást jelent. Ezt öli meg Rogozsin, teszi lehetetlenné: feszíti újból keresztre. És a kereszttestvére, Miskin? Ő volna a hit? Ha a gyilkosság ellenére kitart mellette, mellé fekszik, akkor a feltámadás ígérete, a halott Nasztaszja mellett tart ki?

„Erős a szeretet, mint a halál” – mondja az Énekek Éneke. Erős a halál – csonkítja az igazságot a természet vak erőit megtestesítő Rogozsin. „Ments meg!” – fut a „jótól való szorongásában” Nasztaszja Filippovna Rogozsin gyilkos karjába. És a herceg? Szerinte „a részvét az emberiség legfőbb, talán egyetlen törvénye”. És éppen ez a részvét, a szeretet szava vezeti a gyilkos és az áldozat mellé? De azonos-e a részvét a szeretettel?

Dosztojevszkij művei, mint írtuk, két világ, a földalatti és földfeletti XIX. század ütközésének a drámája és leképezése. A regény fontosabb szereplői: a bohócok, a lázadók és az olykor *jurodsztvót* vállalók mindegyike – ha más-más arányban, többszörös átfedéssel és tükrözéssel is – e két világ ütközőpontjába kerül. De a herceg az egyetlen, aki nemcsak az ütközőpontjában áll a két világnak, benne ott is van a „másik”, a szeretet világa. Ő ébreszti fel minden szereplő „jobbik énjét”. Vállalkozása mégis kudarcba fullad, hiszen újra öntudatlanságba merül – mondjuk gyakran. De vállalkozását siker koronázza, ha a szereplőkével együtt az olvasó, a mi életünkbe is belép. És nemcsak belép, hanem ott is marad. Felkiáltójelként, sőt botránykőként. Hogy ne lankadjunk a „bizonyos fokig”, a polgári langyvilág és a földalatti, a „harmadik szemmel” megátkozott-megáldott”, az örök kérdés világát magunkban ütköztetni.

Horváth Ágnes

JÓZSEF ÁTILA

[Le vagyok győzve...]

Le vagyok győzve, (győzelem ha van)
de nincs, akinek megadjam magam.
Úgy leszakadtam minden más világról,
ahogyan lehull a gyümölcs az ágról.
Szurkálnak, óvnak tudós orvosok,
irnak is nékem, én hát olvasok.
S „dolgozom”, imhol e papírhalom –
a működésben van a nyugalom.
Én állat volnék és szegyetelen,
nélkületek, kik játszótok velem –
Köztetek lettem bolond, én a véges.
Ember vagyok, így vagyok nevetséges.

„Bolondot játszottak velem”

József Attila és az elmebetegség stigmája*

Nincs kiszolgáltatottabb a halott költőnél, aki nem tud védekezni, ha rossz hírért keltik, megbélyegzik, legendákat költenek alakja köré, vagy egy uralkodó ideológia nevében, hatalmi szóval kisajátítják és eltorzítják az életművét. József Attilával a temetése óta eltelt hetvenöt esztendőben tömérdek méltánytalanságot követtek el kortársai és utódai, de a kisajátítási törekvésekből fakadó torzítások célja időközben lelepleződött. Mindmáig nem sikerült azonban kideríteni, hogy az utolsó percéig kristálytisztán fogalmazó, tökéletes formaérzékű versek költőjét miért nem lehet megszabadítani a skizofréniájáról híresztelt stigmától.

Az elmebetegség bélyegét közvetlenül a szárszói tragédia után ütötte egykori páciensére a költő utolsó orvosa és pszichoanalitikusa, dr. Bak Róbert, amikor a *Szép Szó* 1938. január-februári emlékszámában közzétette *József Attila betegsége* című, kétségkívül önfelmentő szándékból publikált patográfiáját, melyben ifjúkori versekkel is „igazolta”, hogy a költő endogén eredetű (örökletes) hasadásos elmezavarban szenvedett: ezért lett öngyilkos, és gyógyulására sem lehetett remény. Nemzedékek sora nőtt fel ebben a tévhitben.

Tverdota György *A komor föltámadás titka* című tanulmánykötetében (Pannonica, Budapest, 1998) rekonstruálta az 1937. december 3-ától óta terebélyesedő József Attila-kultusz stációit – mintegy azt is dokumentálva, miképp sétált saját csapdájába a költő, amikor megalapozta ellentmondásos legendáriumát.

„Csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam” (*Curriculum vitae*, 1937). Ez a lényeglátó önjellemzés a legbiztosabb irányjelző, ha József Attila különleges képességeinek és a szociális szabályokat nehezen követő, azokra előbb-utóbb fittyet hányó viselkedésének okai után kutatunk. Fortélyosan lázadt a sorsa ellen: születési és neveltetési hátrányaiból előnyt, veszteségeiből nyereséget igyekezett kovácsolni, s olykor az önvesztésig vakmerően viselkedett. Hitt a szavak varázserejében. Önbeteljesítő jóslathoz hasonlatos, titkos erőforrást tulajdonított a verseknek, a meséknek, a ráolvasásoknak, a fennhangon kimondott vagy leírt áldásoknak és átkoknak. A gyermeki mindenhatóság hite motiválta cselekedeteit. Szómágusi öntudattal kifejlesztett becsvágya motiválta: sebezhetetlen-

nek érezte magát, akár egy mesehős. Nem mérickséltette tettei várható következményeit, sem a határt, ameddig elmehet – ezért gyakran túllőtt a célon, különösen akkor, ha csupán indulatai vezették.

Húszas éve elején még meg volt győződve arról, hogy célravezető érvényesülési stratégiát választott, amikor szenvedéseit, hiányérzéseit nem panaszként, hanem győzelmi jelentésként tudatta a világgal. Nélkülözéseiről, szenvedésekben fordultatos élete eseményeiről maga informálta a róla szóló újságcikkek íróit – akik többnyire a baráti köréhez tartoztak –, ilyenformán a korabeli lapokban megjelent költőportrék 1924-től, istengyalázási perétől kezdve mindinkább izgalmas pikareszkekre emlékeztettek. Tüntetett a nyomorával, dicsekedett a társadalom peremén szerzett élettapasztalataival, a megélhetés kényszere folytán végigpróbált kenyérkereső foglalkozásokkal – azaz: rendkívüli életképességével. Eleinte be is váltak gyerekes számításai: sikerült csodálkozásra bírnia, meghökkenenie a panaszkulturát megeléglő környezetét. *Tiszta szívvel* című versével mindenestre sokkal több lelkes hívet, mint ádáz ellendrukkert szerzett.

„Enfant terrible” módjára, egyenlőtlen harcokban edzette-kalapálta sérülékeny önbizalmát, amint azt Vágó Mártának 1928 szeptemberében írt levelében elárulta: „Te pedig azt hiszed, hogy túlságosan önhitt vagyok, és nem bátorítasz, csak ebben az egyben nem állasz mellém. Pedig igazán régen eltemettek volna már, ha nem neveltem volna ki magamban azt a bizonyos és sokat fölhányt öncsodálatot. Ami kívül hiányzik a világból, azt az ember belül, önmagában kell megteremtse, mert máskülönben elpusztul. És mit gondolsz, mivel vittem idáig az üzemet?”

Az egyéniség-kultusz szempontjait érvényesítő kortársak el is fogadták a provokatív önjelöltet olyannak, amilyennek mutatta magát. Nemigen olvasni egyidejű vélekedést arról, hogy bizarrságai miatt bárki aggodalommal figyelte volna elmeállapotát. Gyors észjárásán, különös képzettársításain, követhetetlen hangulatváltásain, kényszeres vitázó kedvén és önérzetes viselkedésén nem ütközött meg senki a környezetében. Elfogadták olyannak, amilyen. A költőt – aki olyasmit lát, ami nincs, és szavaival új világot teremt a semmiből – más mérccével szokták mérni, mint a köznapi halandókat.

József Attila azzal is tisztában lehetett, hogy a költői vízió – a formai hasonlóság ellenére – gyökeresen különbözik a skizofrén betegek „téves eszméitől”. Hiszen a pszichotikusok képtelenek magasrendű szellemi teljesítménnyé transzformálni ösztönös

* A szerző *„Irgalom, édesanyám...” A lélekelemző József Attila nyomában* című kötetében megjelent, azonos című tanulmányának rövidített, egyszersmind átdolgozott változata. Háttér Kiadó, Bp. 2005. 413–434.

készítéseiteket, míg ő belső látomásából építette ki költői metaforarendszerét akkor is, ha anarchista-polgárpukkasztó korszakában kimondottan a meg-hökkentés volt a célja, s ebbe az irányba fejlesztette fantáziáját. A francia szürrealistáktól ellesett automatikus versírást éppúgy a hallucinatórikus vágyteljesítés szolgálatába lehetett állítani, mint a pszichoanalízis hatására írt, indulatkielő-ösztön-tükröző verseit, amelyekben már a tudat működésének titkait fürkészte és dokumentálta. Sűrített jelképekben, metaforákban gondolkodott, „a líra logikáját” követve. Röntgenszemmel kutatta a jelenségek okait és összefüggéseit. A pszichoanalitikus kezelés során tudatosított álomszimbólumok „napali” gondolkodását is átstrukturálták: olykor még közeli barátai is megrökönyödtek bizarr képzettársításai hallatán. Ilyenkor kész volt a magyarázattal: mindez így van – „az álom nyelvén.”

A harmincas évek közepétől kezdve József Attila sokat foglalkozott önnön szellemi másságával: a társadalom „öntóformáiba” nem illeszkedő egyéniség szükségszerű „kiválásával”. „Egy beteg világ rám kényszerít egy vallhatatlan beteges világfölfogást, és aztán azt mondja rám, hogy beteg vagyok. Megoldhatatlan helyzetbe kerget, és aztán azt mondja, hogy infantilis vagyok, mert nem tudom a saját belső problémámat megoldani” – írta 1934 tavaszán Hódmezővásárhelyről első terapeutájának, dr. Rapaport Samunak, miközben az *Eszmélet* című versciklusán dolgozott.

Három évvel később maga adott érzékletes képet zseniális elméje működéséről egy följegyzésben, mely dr. Bak Róbert hagyatékából került elő:

„Pszichoanalitikai kezelésbe kerültem, mint neurótikus beteg. Mint jellemezzem betegséget? Éles eszűnek tudtam magamat, ki az

elvont fogalmak hazájában könnyen honóra lel; képzelő tehetséggel megáldottnak (sokszor megvertnek gondoltam), ki képek között úgy tűnik el, mint lombos erdő zöld remegései közt a megriadt madár. De a valóságos életben teljesen tanácstalanul álltam. Nem éreztem kapcsolatot eszméim és életem, elmém és ösztöneim, tudásom és vágyaim között. Tisztában voltam azzal, hogy egy téveszméiből rendszert építő, paranoid lényhez hasonlítok, s hogy mégsem vagyok elmebeteg – ezt is fontolóra vettem, sőt ifjúkoromban magam előtt annak vallottam magamat –, mert ez az eszmerendszer úgy megfelelt a valóságnak, mint egy többé-kevésbé pontos térkép az ábrázolt földdarabnak.”

Vágó Márta, aki 1936 végén, a *Szép Szó* titkáráként, újra közeli barátságba került hajdani szerelmével, saját benyomásait, környezete egyidejű reakcióit és utólagos tépelődéseit is közreadta *József Attila* című memoárjában (Szépirodalmi, Budapest, 1975): „Nekem sejtelmem sem volt arról, hogy betegsége mily komoly. Tehetségével összefüggő túlfeszültségnek, neurotikus állapotnak láttam csak mindazt, amivel küzdeni kellett benne, hogy józan belátásra bírja néha az ember. A legtöbb ember így volt vele. Lírai költőtől senki sem várta, hogy egészen normálisan viselkedjék, s még ha futóbolondnak is szidta néha valami durvább alak, az sem tekintette komoly betegnek.”

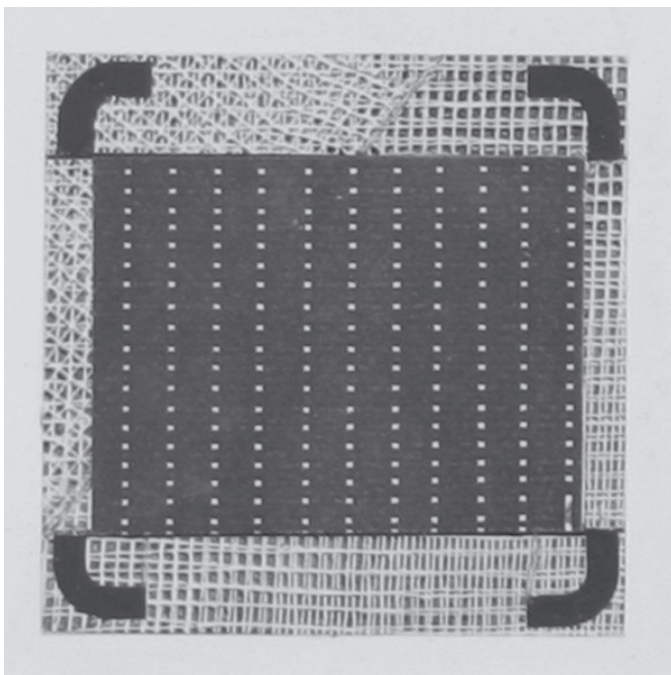
Pedig ekkortájt József Attila baráti társaságban néha már szándékosan provokatívan viselkedett – valószínűleg a pszichoanalízisben szerzett új készségét: férfiúi gátlástalanságát fitogtatva. Dániel Anna – akinek otthonában 1937. február 20-án Flórával megismerkedett – leírt egy jelenetet, melyben a náluk vendégeskedő költő egy pajzán versikével botránkoztatta meg az irodalmi szalon látogatóit:

„József Attila feketéscsészével a kezében, fickós hetykeséggel körülnézett, s ezt a rigmust eresztette meg: »Pénteken a tenispályán meg-rúgtak a penisz táján«.

Megdermedtem. Nálunk a reformkor nagyja-it idéző, emelkedett szellem honolt – leginkább Kazinczy »fentebb« jelzője illik rá. Ez a szellem a szexualitást állhatatosan kizárta. [...]

A tenispályáról felröppenő szójáték vadul kalapált, dörömbölt a fülemben. Nem mertem anyámra nézni. [...] S aztán nem hittem a fülemben. – Egy kis süteményt, Attila! – anyám a tálat kínálta háziasszonyi mosollyal. Szeme alatt ott piroslott a zavar, a szégyenkező felindulás két foltja.

Megértettem. A Karamazov testvérek! Zozsima sztarec földig hajol Karamazov Mitya gyötrelme előtt, mely kihívó szavai háttérében feszül. Anyám nem érinthette homlokával a kis

szőnyegét [...]. Ő a kettészelt pitéket kínálta, megérezve, felderítve József Attilában a mögöttest, az elkínzottság mélységes bugyrait.

Napok múlva elbeszélte egy álmát: József Attila kisfiúként, de csenevész testén érett férfi-fejjel sírva szaladgált az alkóvos szobában, mert eltört egy vázát, ő meg a nyomában, csitítva: – Nem baj, Attila. Az én hibám! Én tettem rossz helyre a vázát. – Mert a bűnrészességig menő felelősség anyám és testvéreim jellemzője volt, akárcsak a megingathatatlan demokratizmus s az eszme átalakító erejébe vetett hit. Felelősség minden szenvedésért. Mindenkiért.”

(Dániel Anna: *Két irodalmi „szalon” korképpel*. In: Újhold-Évkönyv. Szerkesztő: Lengyel Balázs. Magvető, Budapest, 1986. 1. sz. 445–446.)

Ezért – és talán hasonló esetek miatt – akadtak olyanok, akik beszámíthatatlan, modortalan fráternek tekintették az illetlenkedőt. Föltehetően nem ment újdonságszámba nála az effajta minősítés. Hiszen mi volt egy sikamlós szójáték a Babits-ellenes pamflet becsületsértő kitételeihez képest? Nyilván ifjúkora jóvátehetetlen ballépése miatt vélekedett önmagáról úgy, hogy a „tárgyi kritikai tanulmány” publikálása olyan fokú elővigyázatlanságra vallott, amelyet épeszű ember nem követ el. Ő azonban belátta ifjúkori tévedését, és 1932 óta nemcsak a sértettet igyekezett kiengesztelni leveleiben, hanem a hozzá hasonló forrófejűeket is a „meggondolt gondolat” fontosságára intette [*Ős patkány terjeszt kórt...*].

1936 karácsonyán – amikor utolsó kötete, a *Nagyon fáj* megjelent, benne az áttételes anyaszerelem vulkánkitöréseit dokumentáló költeményekkel – a költő már dr. Bak Róberthez járt analízisre. Vágó Márta így emlékezett vissza erre az időre:

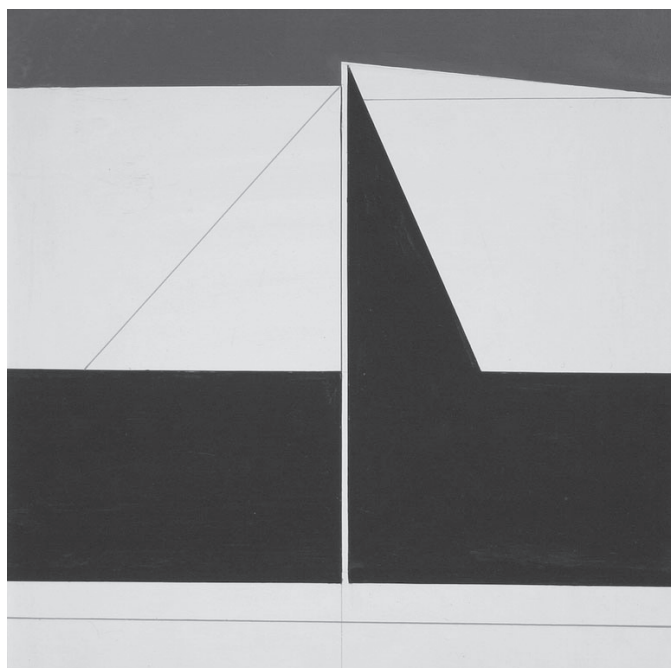
„Te, én bolond vagyok, tudod azt? – kérdezte nevetve. Én is nevettem. Tudom. – De komolyan – mondta ő. – Bejárok a Benedek klinikára, az új analitikusom ott lakik, pszichiáter. – Na, nekem azzal nem imponálsz, ha bejársz arra a klinikára – mondtam – én már bentlakó is voltam ilyen helyen két hétig. [...] – De mért vittek be oda? Hova is? – Az Új Jánosba, Klubhoz – mondtam – mert hallucináltam. – Hallucináltam! – ismételte gúnyosan nevetve, és néhány lépést elimbolygott mellőlem séta közben – ne mondj ilyeneket! – kiáltotta visszalépve. – Hát akkor mi vagyok én!? Örökké ebben élek, örökké azt látom-hallom, ami nincs tulajdonképpen. Miből lennének a versek különben? Mondd, hogy én ezt és ezt kívántam, elfojtottam, kivetítettem és hallottam aztán. De ne mondj ilyen hülyeségeket! »Hallucináltam!« – földobta a fejét, gúnyosan nevetett, fitymálóan ejtette ki a szót, szinte pökte. Kifejtette, hogy a serdülés idejében min-

denkinek analízisbe kellene menni, konfirmáció vagy bérmlálás helyett, »rendezni ösztön és tudat viszonyát.«”

Vágó Márta tanúsága szerint tehát a „bolond” kifejezést eredetileg „a hely szelleme” sugallta József Attilának, miután a pszichiátriai klinikán, igazi elmebetegek közelségében fogadta őt orvosa pszichoanalitikus kezelésre. Emlegetett „hallucinációiról” is pontosan tudta, hogy azok az ihletett állapottal együtt járó, vizuális képzelet működésének természetes megnyilvánulásai. Még közeli barátai sem gondoltak ekkoriban arra, hogy a téboly jeleit keressék József Attila viselkedésében, ellenkezőleg: aggodalom nélkül asszisztáltak a költő szédítő szóakrobatikáihoz és hangulatváltásaihoz.

1937 júliusában mindnyájuk számára hihetetlennek tűnt a pszichózis híre: ekkor, a Flóra-sze-relem csúcán került váratlanul szanatóriumba a költő. Fejtő Ferenc emlékei szerint

„orvosai skizofréniáról beszéltek, amit akkor gyógyíthatatlannak tartottak. Ennek ellenére képtelen voltam elhinni, hogy betegsége súlyos. Amióta ismertem, vagyis 1930 óta, mindig ingadozott az eufóriás és a depressziós állapot között. Láttam ujjongani, amikor úgy érezte, hogy jó verset írt; és láttam boldogtalannak, amikor úgy gondolta, hogy elapadt az ihlete vagy nem ismerik el kellőképpen a költészetét. A menyekben járt, amikor úgy érezte, hogy szeretik, s a poklok poklát élte át, amikor úgy vélte, hogy nem szeretik. A »fent« és a »lent«, a remény és a reménytelenség e váltakozásait én egy olyan vérmérséklet megnyilvánulásainak gondoltam, amely költőknél, művészeknél nem ritka, az enyém is ilyen, legföljebb enyhébben.”

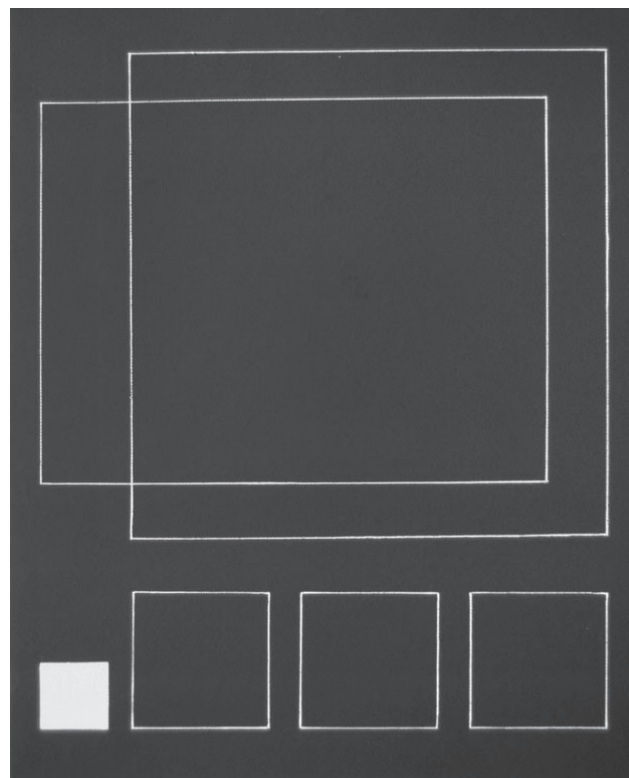

Ám fölvetődhet a kérdés: miért lehetett partner a költő önnön, hosszú távú stigmatizációjához? Miért szolgáltatathatott okot és ürügyet ahhoz, hogy orvosai már 1937 nyarán, nyugodt szakmai lelkiismerettel, elmebetegnek nyilvánítsák – és miért nevezte magát verseiben mind gyakrabban „bolond”-nak? Ismerve szerepjátszó és empatizáló hajlandóságát – melyről több kortársa is beszámolt –, a Benedek-klinikára 1936 novemberétől 1937 júliusáig páciensként bejáró költő föltehetőleg magára nézve is érvényesnek érezte a bentlakók titulussát. Alaposan tanulmányozhatta a folyosón kószáló betegek viselkedését, talán szóba is elegyedett velük, miután erősen foglalkoztatta a „kint” és a „bent” élők közti azonosság és különbség problematikája.

Egyelőre szabadon közlekedett a két világ között, de eljátszhatott a gondolattal: hogyan viselné magát a kilincs nélküli ajtók mögé zárva. Miután a rácsokon innen is rabnak érezte magát, akiről aktákat vezetnek, lehallgathatják a telefonját, törvény elé idézhetik, és „felforgató eszméiért” bármikor börtönbe zárhatják, arra a következésre juthatott, hogy a fennálló társadalmi rend logikája szerint ő éppoly eltávolítandó elem, mint azok, akiket örültnek nyilvánítanak. A Gyömrői-kezelés berekesztése utáni új élményforrásnak tehát a pszichiátriai osztály „fordított” világa kínálkozott, ezt aknáztta ki költői fantáziája. És itt kezdődtek a vele kapcsolatos félreértések.

A *Ki-be ugrál* kezdetű versről az elemzők – viszszavetítve a szerzőre az utólag ráütött betegség-stigmát – többnyire úgy vélekedtek, hogy abban egy „hasadt lelkű” ember diagnosztizálta önmagán a vészjóslóan közeledő tébolyt. Pedig a szöveg egyértelműen képzelgésre utal: az empátiás szerepjátékaiban önmagát másokhoz mérő-hasonlító költő ezúttal az „igazi” pszichopatak viselkedése alapján vizionálta, hogyan alakulna át, milyen tüneteket produkálna, ha a kirekesztettek között keresne menedéket a szeretettelen kinti világ elől. Ez a vers is fantáziajáték szülte, akár csak az 1934-es *Iszonyat*, de míg ott a befejezett-újrateremtett múltba, itt a lehetséges jövőbe transzponálva fejezte ki a költő rossz kulturális közérzetét. Megfigyeléseit hiteles alakításra készülő színész módjára, környezettanulmány alapján végezhetette, elvégre a minta magába vetítése, majd visszatükrözése – a mimézis – a szerepjáték lényege.

1937 januárjára – a *Nagyon fáj* kötet visszhangtalansága és a *Thomas Mann üdvözlése* című vers előadásának letiltása miatt – a költő nem tudta tovább tartani/képviselni önmagát a világ előtt. Vágó Márta könyvéből ismerjük azt a jelenetet, amikor a *Szép Szó* szerkesztőinek meghívására Budapesten vendégeskedő Thomas Mann – a Magyar Színházban rendezett felolvasóest után – szemtanúja volt, amint a cenzor döntése miatti csalódottságát

és tehetetlen dühét nehezen palástoló József Attila későn este telefonon a Belügyminisztériumot kérte. Vágó Márta azt írta: „Ekkor gondoltam először komolyan, hogy bolond”. Ebbe az utólagos vélekedésbe azonban Thomas Mann reakciója is belejátszhatott. Az író ugyanis korábban ismerte Mártát, s azt a tanácsolta neki: vigyázzon a költőre, de ne menjen hozzá feleségül, mert úgy látja, „mániás, vagy még rosszabb. [...] Orvosi kezelésre van szüksége.”

A mindvégig hiteles forrásként használható Vágó Márta-memoárban ez az egyik olyan epizód, amelyet szemmel láthatóan az önfelmentés vágya motivált. Igaz, hogy József Attila feszült idegállapotát és a letiltás miatti frusztrációját infantilis hatást keltő módon próbálta oldani, de aki ismerte a költőt – márpedig Mártánál jobban senki nem érzett rá az egyéniségére –, nem lepődhetett meg különösebben a motorikus indulat-levezetésen. Inkább az a benyomásunk, mintha a memoáriró ezúttal egy vitathatatlan tekintélyszemélyiség – a Nobel-díjas német író – véleményét tartotta volna pajzsként maga elé, hogy megindokolja: miért mondott újra *nemet* a szerelmük reneszánszára készülő költőnek, amikor az, nyolc évvel a szakításuk után, ismét feleségül kérte.

József Attila ekkor már a „bolond”, a „flúgos” stigmát akarva-akaratlan magán hordozta – talán azért is, mert minden helyzetben szabad individuumként viselkedett, akit nem béklyóznak a gyűlölt társadalmi illemszabályok. A hajdani, tisztelettudó, „kölyökkutya”-kedvességű költő magatartás-változását, kíméletlen szókimondását, vitát provokáló, kötekedő viselkedését mind nehezebben

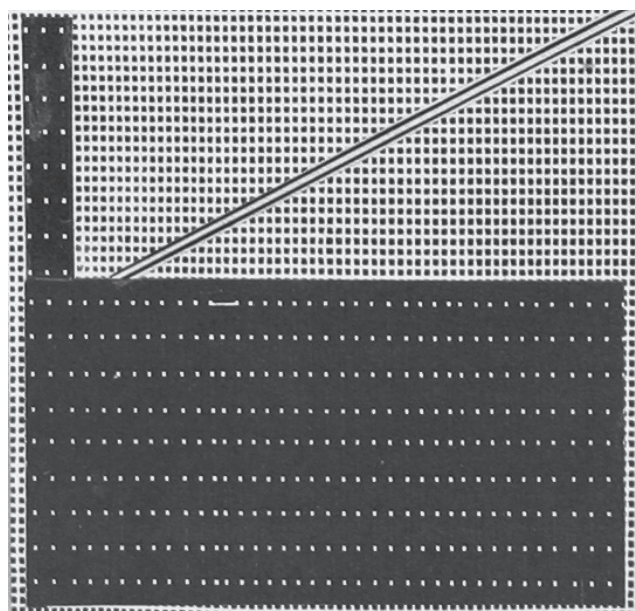
viselték el barátai – kiváltképp szerkesztőtársa, Ignó Pál, aki rendkívül nagyra tartotta a verseit: nem véletlenül szerkesztették közösen a *Szép Szót*.

A kortársak azonban kíméletlenek egymással szemben – Ignó Pál önkritikus memoárja éppen ezt bizonyítja, mint a lakásukon tartott irodalmi szalonban történetekre visszaemlékező Dániel Anna. Ő jegyezte föl a következő epizódot is:

„József Attila anyám felé fordulva kijelentette, hogy éhes. Mire Sándor Kálmán: – Ha éhes vagy, mért nem eszel Hatvany Bertalannál, mért akarsz Dánielné Lengyel Lauránál jóllakni? – Tapintatlansága kétfelé sebzett. Én zokon vettem, anyám csak Attilával törődött, de hiába hozott be szalonnát, kolbászt, ezt-azt, ami éppen a háznál akadt, hiába tette elé szívből fakadó szavakkal, József Attila kataton tartásba merevedve utasította el az ételt.”

Ki ne merevednék meg azonban, ha nyilvánosan megszégyenítik? A megbántott költő viselkedése nagyon is „normális” volt, hiszen a pályatársi gúny nyila a legfájóbb pontján találta el. És ha az is igaz – amiben az emlékező nem volt egészen biztos –, hogy ugyanazon az estén hangzott el Sándor Kálmán sértő megjegyzése, amikor a költő először találkozott Flórával, s a meglehetősen hosszúra nyúlt, fárasztó Rorschach-vizsgálat után éhezett meg, különösen kínos lehetett a lány jelenlétében elviselni a „baráti” rendreutasítást.

Flóra, tudjuk – áldozatos lélekkel, hivatástudattal, de nem szerelemből – elfogadta József Attila heves udvarlását, ám amint reális közelségbe került a vágyott házasság, a költő elbizonytalanodott: nem visszakozhatott többé, noha a beteljesülés lehetősége a biztos (férfiúi) kudarc előjelének tűnt számára. Időt kellett nyernie, de Flóra türelmével sem akart vég nélkül visszaélni. Talán az egyértelmű döntés

elől menekült – a felelősségtől rettegő gyerek módjára – bolond-játékba. Nem lehet véletlen, hogy akkor „tört ki” állítólagos „elmebaja”, amikor minden akadály elhárult annak az útjából, hogy 1937 júliusában meglátogassa szerelmét Tihanyban. Aznap nagy összeget vett föl kiadójától, hogy elutazhasson a Balaton mellé, ám este a Luxor kávéház főpincére riasztotta Cserépfalvit: jöjjön gyorsan, mert egy furcsán viselkedő vendég folyton kiabál, és őt hívja. (Hogy elvesztette volna az utazásra szánt pénzt, amelyet a költő tőle vett föl előlegként, maga a kiadó cáfolta egy későbbi interjújában.)

Másnap reggel a takarítónő telefonált rémülten Ignó Pálnak, hogy „Attila úr megőrült”, mert holmi elégett gyufaszálakat kér rajta számon, és össze-vissza beszél. Mi másra gondolhattak volna a költő barátai, mint hirtelen manifesztálódó elmebetegsége, amikor a korabeli orvostudomány jeles képviselői olyan szakmai álláspontot képviseltek, mint amit dr. Balassa László *A tehetség pszichopatológiája* című nyilvános – majd könyvben is publikált – előadásában, Lombroso hírhedt elméletének szellemében, így fogalmazott meg 1930-ban: „arra, hogy a lánghesz összefüggésben van-e elmebajjal vagy pszichopathiával, határozottan igennel kell felelnünk. Minél behatóbban és elfogulatlanabban foglalkozunk a tehetségek és nagy tehetségek pszichológiájával, annál több adat kerül napvilágra, amely azt bizonyítja, hogy bionegatív tulajdonságok milyen gyakran vannak jelen a tehetségeseknél.”

József Attila maga is olvashatta ezt az 1930-ban megjelent tanulmánykötetet, melyben Hermann Imre a két Bolyai gondolkodását elemezte. Balassa dr. szerint

„a tehetségesek közt igen sok a pszichopatia; kérdés, hogy melyek a pszichopatiának a tehetség kifejlődését serkentő tulajdonságai? Kretschmer mondja: »Szellemileg az egészséges, aki egyensúlyban van és abban jól érzi magát, kedélyi nyugalom és jó érzés azonban nem ösztönzői a nagy cselekedeteknek.« A pszichopatiák érzékenyek és ingerlékenyek minden csekélység iránt, amely mellett az egészséges nyugodtan elvonul. A pszichopatiák nyomott kedélyhangulata a problémák feletti gondolkozást erősíti, a problémák mélységeit észrevételi velük és nyugtalanságuk nem engedi, hogy megoldás helyett napirendre térjenek felettük. Arany János éveken át tartó nyomott kedélyhangulatában írta a balladák legszebbjeit. Az affektivitás erőssége kergeti, hajtja őket és kényszeríti, hogy alkossanak akkor is, amikor az egészséges ember a nehézségek előtt kitér. Emiatt nem lesznek megelégedettek, és hogy újból Kretschmert idézzük: »Szellemileg egészségesnek lenni kellemes, de lángheszűnek lenni kínos, nagyon kínos.«”

Az a költő, aki művészként éppen azt a – pszichoanalízis révén erőteljesen tudatosított – születési adottságát hangsúlyozta, hogy „a kínhoz” kötik „kemény kötelek”, nyilván azzal is tisztában lehetett, hogy környezete „ab ovo” nem tekintheti „normálisnak” a magafaját – tehát nyugodt szívvel játszhatta a kimondatlan társadalmi közmegegyezés által engedélyezett deviáns, a „különc” poéta szerepét. Valószínűleg fölmentve érezte magát minden egyéb elvárás alól, miután a „világ” visszajelezte, hogy hitelesnek tartja az alakítását. Arany Jánossal egy kategóriába sorolhatni pedig inkább költőavatással fölérő minősítést jelenthetett számára, mint megbélyegzést.

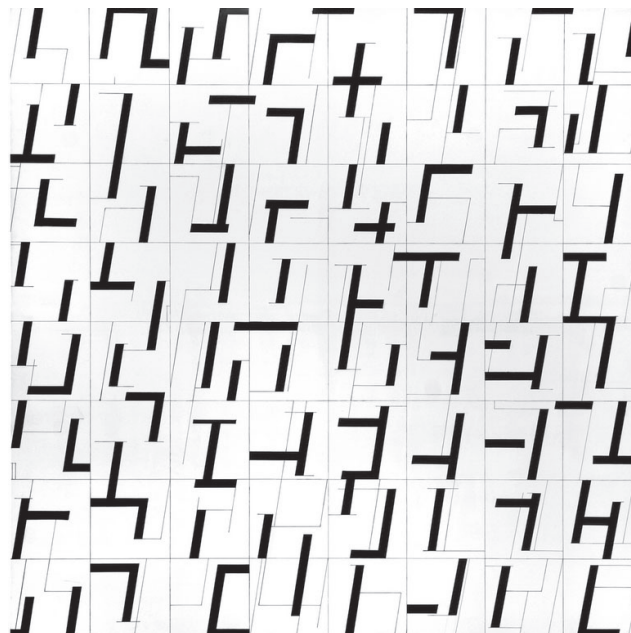
Nyilván nagy empátiás készséggel vonatkoztatta magára a tehetség mibenlétét analizáló „tudós orvosok” általános diagnózisait. Joggal érezhette úgy, mintha ő állt volna modellt Balassa doktornak, amikor azt olvasta tőle a *Tehetségproblémák* című kötetben: „serdülő fiúknál egész szabályos pubertásjelnek (sic!) lehet tartani a filozófiai és metafizikai spekuláló gondolkozást, amelyet később vált fel az érett férfi realiztikus gondolkozása. A nagy filozófusoknál, akik tehát megmaradtak ezen a gondolkozási, vagy helyesebben érdeklődési fokon, azt találta Kretschmer, hogy náluk egyéb juvenilis (sic!) tulajdonságok is vannak, elsősorban szekszuális (sic!) téren. A legtöbb nagy filozófus nőtlen maradt, vagy pedig rossz házasságot kötött. Az is feltűnő, hogy míg Európában a férfilakosságnak csak 9%-a köt 40 éves korában házasságot, addig a filozófusoknak 40%-a.”

A tehetség pszichopatológiáját elemző orvos írásának Jaspersre hivatkozó, befejező mondata azonban kiengesztelt a valódi értékükön kezeli a rossz hírbe hozott – eredendően pszichopátának minősített – művészeket:

„Az igazgyöngyöt mindig a gyöngykagylónak egy betegsége hozza létre, és a gyöngykagyló leírásához, keletkezésének ismeretéhez szükséges ennek a betegségi folyamatnak a leírása is, de vajjon kevésbé szép, ragyogó és értékes-e a gyöngysor egy szép női nyakon, ha ezt tudjuk róla?”

A hangsúlyozottan vállalt, tettett (vagy rájátszott) bolond viselkedéstől megriadó, a magatartásbeli furcsaságokat nem toleráló barátok – Ignotus Pál, a *Szép Szó* társszerkesztője és Hatvany Bertalan, a lap mecénása – ekkor beszéltek rá a költőt, hogy a maga jószántából keresse föl Benedek professzort, aki az első vizsgálat után (de főleg a tőlük kapott információk alapján) ön- és közveszélyes betegként elmeegógyintézetbe akarta utalni József Attilát.

Fölvetődik azonban a kérdés: miért éppen ekkor észlelték úgy a költő szerkesztőtársai, hogy

minőségi változás állt be barátjuk viselkedésében? Föltehetően azért, mert József Attila ezúttal nem kívánta beavatni őket magánéleti boldogulását rekonstruáló (tán csak bizonytalan, ösztön-vezérelte) harci stratégiájába. Legbensőbb titkaihoz ragaszkodva kerülhetett olyan helyzetbe, hogy Ignotusék közbenjárására – a zárt osztályt elkerülendő – befekhetett a Siesta Szanatóriumba.

Mai ésszel szinte fölfoghatatlan, mi mindentől menekült meg így: a Lipótmezőn talán örökre eltűnt volna a szemünk elől, hiszen az elmeklinika olyasfajta emberi süllyesztőként működhetett a mindenkori valóságban, mint a dantei Pokol. Ki ott belépett, fölhagyhatott minden reménnyel, hogy valaha még emberszámba vesszik. Egy művész számára ez a kilátás egyenlő volt a jövőbeli újjászületés leghalványabb vízióját is lehetetlenné tévő, távlatos halállal. Csoda-e, hogy a magát betegnek maszkírozó József Attila mindent elkövetett, nehogy valóban tébolyulnának tekintsék?

A Siestában azonban – ahová nem önszántából került – már nem idegösszeomlással kezelték (mint fél évvel korábban, amikor Gyömrői Edit kérésére Bak doktor vette át a kezelését), hanem skizofréniával: abban az időben ugyanis kizárólag erre a diagnózisra tudták visszavezetni furcsa viselkedésének tüneteit. Az ellentétes emóciók és késztetések miatt összezavarodott József Attilát erős altatókkal és inzulin-sokkal próbálták kigyógyítani nem létező elmebetegségéből, Hatvany Bertalan költségén – természetesen sikertelenül. (A kezelés brutalitására sok mindent elárulnak a költő levelei, amelyeket a szanatóriumból Flórának írt. Lásd: Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.)

Ma már tudható, hogy a méregdrága gyógykezelés során látogatási tilalommal sújtott költő akkoriban kapott huzamosabb ideig bódító szere-

ket, amikor orvosa, Bak doktor, szabadságon volt, és nem tudott pácienseivel foglalkozni. A legegyszerűbbnek tűnő orvosi eljárást választotta: mesterségesen altatta a problémás beteget – hogy ne legyen vele gond.

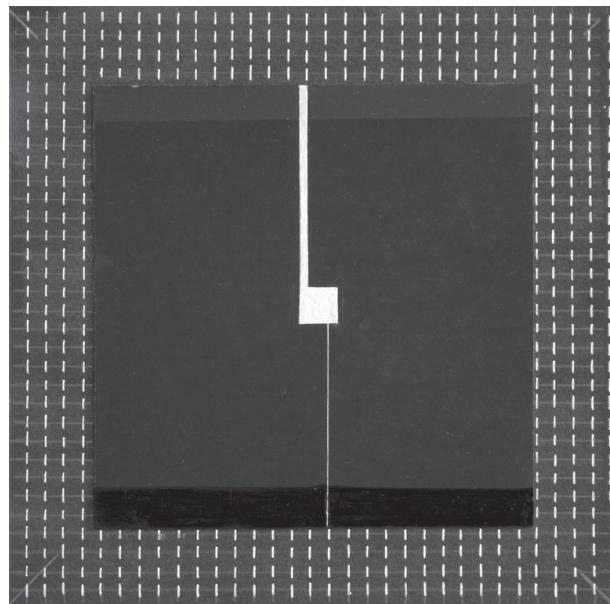
József Attila azonban „kibeszélős” típus volt. Kábult állapota ellenére is igyekezett tisztán látni, gondolkozni, és szeretett volna megszabadulni fölgyülemlett sérelmeitől. Ki tudja: ha akadt volna a szanatóriumban intellektuális partnere – a nővérek nem voltak azok: ők „csak” sajnálták és anyai gyöngédséggel ápolták; inkább egy másik orvos, aki komolyan figyel rá, és megérti panaszait –, tán nem érzi magát annyira kirekesztve a világból. És talán egy, Bak doktort helyettesítő, holisztikus szemléletű pszichiáter is megsejthette volna, hogy nem az emberi önérzetet romboló erőszakkal vagy az agyműködést befolyásoló kémiai oldatokkal, hanem szelíd gyógymóddal, a vox humana erejével, „szép szóval” kell segíteni a sebzett lelkű – és nem kóros elméjű – költőt. A titokban tartott szanatóriumi gyógykezelés azonban potenciálisan megnehezítette a költő számára a visszatérést az egészségesek világába.

József Attila jól tudta: költői presztízse forog kockán, ha elmebeteg hírért keltik. Ezért esett annyira kétségbe, amikor 1937 augusztusában a látogatóba érkező régi barát, Németh Andor elárulta neki a diagnózist.

A költő faggatózására „– *Mit gondolsz, meddig tartanak még itt?*” – azt felelte: „*Megmondom őszintén, Attila, örülnek tartanak.*” „Szörnyű dolog következett – emlékezett vissza későbbi életrajzírója. – Attila két kézzel a szívéhez kapott, felzokogott, fejét ide-oda dobálta. – *Örülnek tartanak, örülnek tartanak* – nyöszörögte fájdalmasan. És omlottak a könnyei, mint a zápor eső. [...] – *Mindenki tudja már, mindenki tudja!*”

A balul sikerült felvilágosítás után Németh Andort eltiltották a további látogatásoktól. József Attila betegségének ténye azonban kitudódott: augusztus közepén több újság is beszámolt arról, hogy „a nagytehetségű fiatal költő tragikus idegösszeomlással kórházba került”. Hogy elejét vegyék a rémhíreknek, Németh Andor az *Újság* szeptember 5-i számában hosszú cikkben számolt be látogatásáról, jelentve az „alvilági felfedező útja izgalma- it kipihenő” költőről, hogy már túl van a nehezen, ismét a régi, hiszen „kéziratokat olvas, szerkeszt. Asztalán egy megkezdett tanulmány kézírata.”

A szenzációra éhes külvilág figyelmét sikerült elterelni a betegről, aki lelegestebb állapotában is képes volt a verses öndiagnózisra: „Szurkálnak, óvnak tudós orvosok / írnak is nekem, én hát olvasok. / S »dolgozom«, imhol e papírhalom – / a működésben van a nyugalom (*Le vagyok győzve...*) – de

bizalmatlansági rohamain és pánikhangulatain többé nem tudott úrrá lenni.

Egyedül Flóra gyanította, hogy József Attilát félrekezelik, de a költő magán-látogatójaként nem kívánta felülbírálni a tekintélyes szakorvosokat. Pedig meglehetősen furcsa élmények érték 1937 szeptemberétől, amikor Tihanyból hazautazva rendszeresen látogatni kezdte a Siesta Szanatóriumban fekvő, egész nyáron hipnotikumokkal bődített József Attilát. Az elhagyatottság, valamint a kiismerhetetlenül viselkedő orvosok bánásmódja kikezdte a költő sebzett önérzetét, s arra gyanakodott: mindenki összeesküdött ellene.

Haragudott Flórára, amiért nem látogatta meg hamarabb; féltékeny volt Illyés Gyulára, aki az ő júniusban publikált *Sas* című versének mintájára, *Gyűlöltem a címert* címmel boldog, beteljesült szerelemről adott hírt a szeptemberi *Nyugatban*; nem hitt Flórának, aki megígérte, hogy hozzámegy feleségül, és minduntalan próbára akarta tenni a hűségét. Volt, hogy túlcserélő boldogsággal tervezgette közös életüket. Máskor sírógörcs fogta el, nem tudván uralkodni kishitűségén. Többször színészkedéssel vádolta a lányt – talán mert tőle sem állt távol a környezetét megtévesztő szerepjáték. De az is előfordult, hogy Othellót játszott Desdemónájával (egy alkalommal fojtogatni kezdte Flórát a kórteremben, majd dermesztő nyugalommal közölte: ha meg is öli, neki semmi baja nem lesz, hiszen ő „boldog”. Mint a „rosszalkodó” gyerek, aki a felnőttek reakcióján méri le cselekvési határait, mindenáron tudni szerette volna, mit tartanak felőle.

Flóra mindvégig józan maradt, és figyelt, mert tisztában akart lenni vőlegénye betegségével. Ezért fontos mindaz, amit képzett gyógypedagógusként megállapított. 1937. október 9-én, mint írta, hihetetlen intenzitású indulatkitörés tanúja volt: József Attila ekkor avatta be hányatott élete kudarcaiba, csalódásaiba. Flóra így kommentálta a hallottakat:

„Noha a legnagyobb felhevültségben, indulatban robbant ki mindez belőle, összefüggő volt, világos és értelmes. Még gyenge visszfényét sem tudom ábrázolni. Ültem döbbenetben, hallgattam. Hol egészen kisgyerekesen panaszkodott, könynyezve, hol keményen, keserűen, metszőn-vitázó rideg, támadó hangon. Ültem, néztem őt, némán. Szóhoz sem jutottam, de nem is várt ő akkor tőlem választ, csak panaszkodni akart. [...] Ekkor értettem meg először igazán mélyen Attilát, kaptam röntgenképet »betegségéről«. Jártam már elég gyakran elmeógyógyintézetben, végeztem főnököm, Szondi [Lipót] megbízásából [...] pszichológiai vizsgálatot elmebetegeken csaknem egy éven át, olvastam szakkönyveket, és sokat hallottam szakorvosok körében, milyen bonyolult, nehéz ezt a bajt diagnosztizálni, anynyiféle változata, súlyossága, egyéni sajátja van, ahányféle ember szenved benne. Semmiféle tekintetben nem mertem volna minősíteni baját. Ez a szinte vulkanikus indulatkitörés a végső elkeseredettség lávaömlését idézte, nem az elmebetegség dührohamát.”

Flóra a mások által zavarosnak vélt köznapi közlésmód szigorú logikáját is fölfedezte a költő beszédmódjában: „gyakran használt jelképeket; homályos, összefüggéstelennek látszó volt a beszéde. De egyre inkább kezdtem rájönni különleges eszejárására. Kezdtém megfejtetni tudni azt a rejtett jelrendszert, ami a tudat alatti mélyben zseniális logikájával összefogta a széthulló, bizarrnak tetsző gondolatait. Ami kifejezhetetlen mondandójának kulcsa volt: a lényegét.”

Talán József Attila utólagos megítélése sem vált volna ily ellentmondásossá, ha az utolsó múzsa hamarabb közreadja korabeli élményeit és benyomásait. Ő azonban hallgatott; szemérmesen védelmezte magánszféraját, és csak a költő halála után ötven évvel (!) publikálta emlékeit.

József Attila orvosa azonban már a szárszói temetést követően fogalmazni kezdte a megbélyegző – máig sokat idézett – patográfiát.

*

Sajnos, 1937 végén még hírért sem hallották az orvosok a nem sokkal később azonosított borderline-szindrómának, melynek tünetei részben emlékeztethetnek a skizofréniára – de a körtörténet elsősorban családi konfliktusokra, kisgyermekkorai anya-gyerek traumákra, tárgyvesztésre, értelmezhetetlen-ambivalens szülői viselkedésre vezetető vissza. Márpedig József Attilának hároméves kora óta alaposan kijutott a „nem ember szívébe való nagy kínokból” – melyeket a költészet, azaz a ki-mondás segítségével „elaborált.”

Ismerve ifjúkori életstratégiáját, elképzelhető, hogy kezdetben a Siesta Szanatórium orvosaival is

játszani próbált, túl akarván járni az eszükön, majd menedéket keresett a szanatórium védett falai között – de a kezelés nem tarthatott a végtelenségig. Az egykor oly talpraesett mesehősnek felnőttként már nem sikerült kitörnie a szűkülő életlehetőségek örvényéből. Inkább bevonult a maga számára emelt „Hét Toronyba” – abban a keserű tudatban, hogy örökre rajta ragad az elmebetegség stigmája. Szárszói búcsúverseiben is föltűnt a méltatlan ki-rekesztettségét fölpanaszló motívum: „Drága barátaim, kik még gondoltok a bolonddal...” [Drága barátaim...]; „Bolondot játszottak velem, és már halá-lom is hasztalan.” [Íme, hát meglettem hazámat...]

Halála természetesen nem volt hasztalan, hiszen nem „tűnt el hirtelen”, sőt, újra meg újra föltámad, mint a magyar költészet halhatatlan, minden új nemzedéket meghódító fönix-madara.

Ám a stigma maradandóságát tekintve, sajnos, prófétának bizonyult. Mindeddig. De talán a mélyrétegekben mindinkább föltárukozó versek tükrében végképp elenyészhet József Attila állítólagos elmebetegségének makacs mítosza.

Valachi Anna

József Attila

[Karóval jöttél...]

Karóval jöttél, nem virággal,
feleseltél a másvilággal,
aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak és most itt csücsülsz,
mint fák tövén a bolondgomba
(igy van rád, akinek van, gondja),
be vagy zárva a Hét Toronyba
és már sohasem menekülsz.

Tejfoggal kőbe mért haraptál?
Mért siettél, ha elmaradtál?
Miért nem éjszaka álmodtál?
Végre mi kellett volna, mondd?

Magadat mindig kitakartad,
sebedet mindig elvakartad,
híres vagy, hogyha ezt akartad.
S hány hét a világ? Te bolond.

Szerettél? Magához ki fűzött?
Bujdokoltál? Vajjon ki úzött?
Győzd, ami volt, ha ugyan győzöd,
se késed nincs, se kenyered.

Be vagy a Hét Toronyba zárva,
örülj, ha jut tüzelőfára,
örülj, itt van egy puha párna,
hajtsd le szépen a fejedet.

„Mint egy nyitott borotva...”

Georg Büchner Woyzeck-töredékéről és a szegények antropológiájáról

[...] „Olyan agyonhajszolt a képe Woyzeck! Rendes ember nem vág ilyen képet, rendes ember, akinek nyugodt a lelkiismerete.” [...] A *Woyzeck*-töredék szövege, jelenetei, „története”, akciói *nem* egy valószínűségi, tudatos, „nappali” játékeret és konfliktust konstruálnak, hanem egy belső valóságról, *a téboly dramatizálta léleknek* alogikus, vizionárius világáról, *annak* a megfogalmazhatatlan vagy az afázia és a dadogás határán elbeszélhető, „éjszakai”, féltudatos szférának a történéseiről tudósítanak, ahol csak a kívülálló tudat számára léteznek ellentmondások egyáltalán.

A darab vizionált és hallucinált világának nyelvében a kulcs-szavak: az Idő, a Tér, az élénk mozgást kifejező igék (gurul, görög, surran, rohan, száguld), a csend, a természet és a morál. [...]

Az ember legfontosabb attribútuma ebben a világban az értelmetlenül haladó Idő, amelyben emez ember egy démoniának, egy pusztán továbbműködő létszerkezetnek mint „vibrátornak” szolgáltatnak ki. Az Idő itt is, mint a nagy Shakespeare-művekben, pusztán lefolyásában egyszersmind természetellenes, *kizökönt idő*, amit összefoglalóan a Nagyanya [...] a „fölbomlott fazékra” emlékeztető Földdel hoz összefüggésbe. *Ez az* a gömbölyű föld, mely immár „fölbomlott fazék”, tehát rajta „gurul a Fej” (vagy netán maga lenne az a Fej?!), rajta surran a szél, „mint egy egér” (mely állatról tudni való, hogy *rág...*), Marie szerint pedig még az álomtündér is „ott surran a falon”, akár egy egér. [...] Ebbe a fölbomlott fazékba legföljebb „egy kampósszöveget” lehet már csak beverni, illetve „lyukat ütni rajta”. [...] A tér- és időképzeteket hallucináló és vizionáló tudat olyan világról tudósít tehát, amelyben *nincs, aki helyretolja a kizökönt időt*. Meg kell jegyeznünk, hogy a shakespeare-i vonásokban bővelkedő darab – hozzá hasonlatosan – kozmológiai utalásokkal telített: *széttört és fölbomlott, eretnek apokaliptika*, mely a mindenkori esettek, kisemmizettek és eljövotelt várók-jövendölők közös mitológiája jegyében áll. [...] Ez a világkép azonban *eredetében*, eredeti kontextusában mint okkult, illetve hermetikus tudomány jelent meg a 16. század első felében, eredetileg egy volt a többi okkult világséma között, és csak később, a 17. században, Galilei révén nyerte el a mai köztudatban is élő racionalizált-szisztematizált alakját. Nos, Büchner a *Woyzeck* nyelvén (akárcsak a Kopernikuszhoz időben közel eső Shakespeare) *még emlékezik erre az eredetre* és kontextusra, mint ahogy a mindenkori esettek,

szegények, nincstelenek, kisemmizettek – mindig is – *ab ovo* nem tehetnek mást, mint archetipikus-kollektív tudattalan képzeik révén emlékeznek a kozmologikus-mágikus hermetikusra, amelynek, közismerten konfúz-apokaliptikus nyelvi kifejezést is adnak. Büchner darabjában, ezt az újkori, büszkén hirdetett és ezt a kort fundamentáló, racionalista fogalomrendszert és szóhasználatot fordítja ki, pervertálja, illetőleg *összekapcsolja* a heliocentrizmus eredeti kontextusával, a 17. század *előtti*, okkult kopernikuszi világmagyarázat archaikus, kvázi-tudománytalan jellegével, műve nem a „magaskultúrát”, hanem a *plebejus-kultúra* radikális kritikai hangját hozza felszínre. Mintha a polgári tudatnak olyannyira megfelelő, rendezett kopernikuszi világsémában egyúttal benne szunnyadna (és láttuk: történetileg ez megfelel a valószínűségi) a világ eredeti, rendezett mivolta *előtti*, rendtelenségnek nevezett sémája is; mintha a „rendezettség” vívmánya egyúttal hazug kényszer is lenne, a mindenkori szegények és kisemmizettek, jogfosztottak, „eretnekek” *ellen*. [...] „*Kikiáltó*: Nézzék a civilizáció haladását. Minden előrelép, a ló, a majom, a kanárimadár! *Katona lett a majom*, egyelőre nem sok: legalsó foka az emberi nemek!” Büchner, a kopernikuszi világséma *eredeti*, „rendezetlen” jellegének fölerősítésével mint kollektív és radikális-rebellis emlékezettel, valóban „*hírmondója*” lesz az idők eljövotelének, *vagyis* az idők végezetének, a *mindenkori* parúziának, amely a rendezett világ önkifordulásának, „fölbomlott” mivoltának látomásos jeleiben nyilvánítja ki magát. A racionális világképnek erőszakkal racionalizált rendje valójában a káoszra és a csödre való emlékezést hívja ki, erősíti föl, aktivizálja, teljesíti be – a végleges és helyretolhatatlan fölbomlást mint reménytelen bizonyosságot, a szegénységet mint önkéntelen proféciát. Nem véletlen például, hogy az idő és az időtlenség képzei éppúgy keverednek, kontaminálódnak, mint a zajos, fölháborult, *üvöltő* természet, és a természet végső *csendjének* képzei. Egyfelől Woyzecknek „pokol forró a föld”, másfelől ugyanannak a Woyzecknek másutt „mint a jég”. Itt is az *alogikus*, ellentmondást még és már nem ismerő, végletekben mozgó tudatállapot nyelvi jelével állunk szemben. De ez az *alogika* az egyetlen lehetséges, mert *el nem vehető válasz* az adott világra. Itt ez lehet az egyetlen legitim beszéd.

A látomásos, hallucinatív szövegkarakter következetesen jelen van minden szereplő beszédében: a

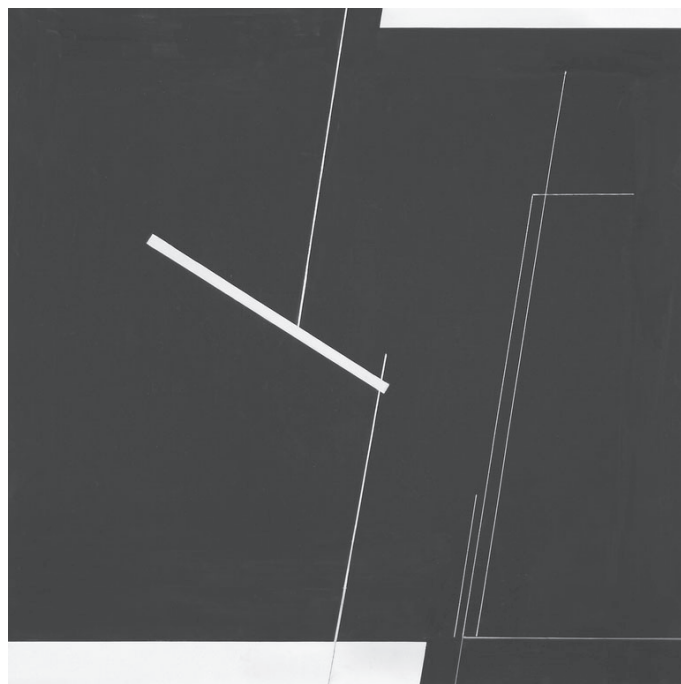
Kapitány, a Doktor, a Mesterlegények, a Nagymama, a Zsidó és Marie ugyanúgy szorongó, irreális képekben nyilatkoznak meg, mint az őrült Woyzeck, szövegük ugyanannak a világnak különböző aspektusokon keresztül való perszonalifikálása.

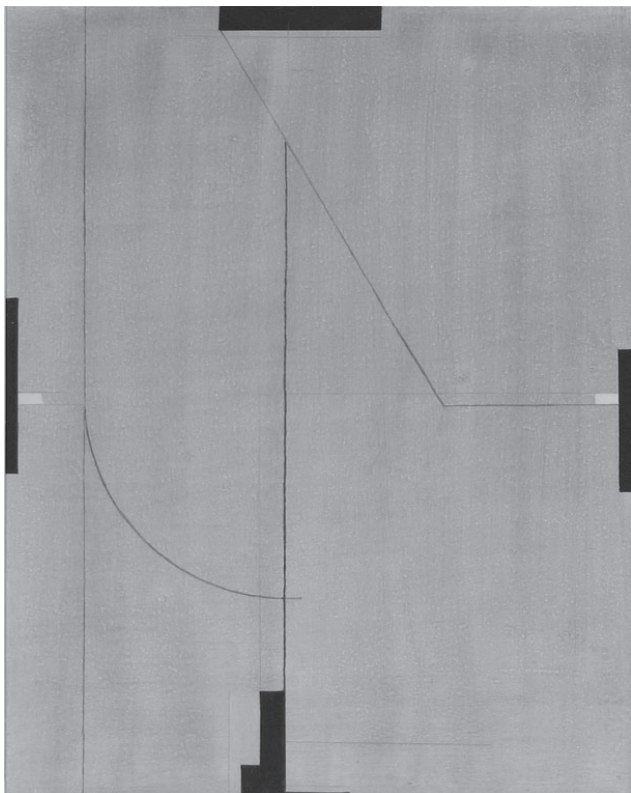
Woyzeck látomásai és hallucinációi [...] helyenként szó szerint is összecsengenek a Mesterlegények, a Nagymama, a Kapitány, a Bó-dés apokalipszisvárásával. Ezek a szövegek az *eschaton*-ról, *tehát* egyúttal a parúziáról, a végidőről szóló hagyományt idézik föl, sőt *idézik*. Az Ószövetség késői prófétáit, János jelenéseit, az ókeresztény és középkori látomásirodalmat, az elsősorban gnosztikus-eretnek szekták jövődőléseit, Thomas Múnzer textusait (melyeket később a Büchner-korabeli mesterlegény- és munkásmozgalmak, pl. a weitlingisták szövegei imitálnak), az apokrif evangéliumok eszkatológiáját, a hermetikus irodalmat. Büchner korszakos nyelvi-antropológiai megoldása az, hogy a mindenkor titkos és tiltott tudományok, a titok beszédét *éppen* „ez a szegény ördög” beszél, aki „úgy rohangál a világban, mint egy nyitott borotva”. Hiába kezd olykor egy-egy mondatot így: „Nem azt mondja-e az Írás...”, – racionális tudomása nincs róla, viszont van több annál: megfelelőbb tapasztalata. Így lehetséges, hogy tudattalan kollektív tapasztalat révén, önkéntelenül, tehetetlenség folytán: mondja, ismétli, *tehát* újra érvényessé teszi az Írásnak *ezt* az aspektusát. Ezáltal válik az övé, az övéké az, amit a hatalmasok meg az ezoterikusok tudásként kisajátítottak. Büchner ráismer arra, hogy a legalul állók, a teljesen kívül lévők, akiknek nincs semmijük, *azok* birtokolják a legmélyebb-legtitkosabb tudást mint tapasztalatot; éppen konfúz, éppen előbeszédszerű, alogikus, reflektálatlan szöfűzéseikben. Ösz-

szavart, összetört és kisajátított anyanyelvként beszél-ismétlik-főntartják a kollektív mítoszok és világtudás nyelvét, azt, amelyiken már senki sem tud *beszélni*. Büchner még tudja ezt, szemben a 20. századi, nagy hermetikus írókkal, akiknél ez a beszéd már visszavonhatatlanul a keveseké. Ebben a vonatkozásban talán csak két kivétel adódik köztük: Franz Kafka és Samuel Beckett, akik „visszaköszönnek” a büchneri-shakespeare-i-dosztojevszkiji „woyzeckizmusnak”, s még tudják, hogy „azok” (Woyzeck és a többiek) tudatlanul tudnak valamit, amit már senki többé, s azt is, hogy *nem tehetnek mást*, mint hogy ezt a tudást elszenvedik és mondják. Egyetlen tulajdonuk ez a fölbomlott, fundamentális, profetikus *Verbum*. Ők azok, akikből még ijesztően, autentikusan *jön* a szent könyvek és szövegek nyelve; akaratlanul és törvényszerűen. Ezért mondhatja Marie Woyzeckről: „Mintha kútba nézne.” Hiszen a legerősebb szolidaritás a világon: az áldozatoké, és ez az egyetlen rejtélyes, önkéntelen kontinuitás is.

Büchner drámatöredékében egy késői, *hiszen* széttört, archaikus tudat nyelvi dokumentumaira lelünk (melynek mibenlétéről a beszélőknek fogalmuk sincsen), amennyiben az idők jelei természeti rendellenességekben nyilatkoznak meg, szörnyű, félmondatnyi próféciaokban, jóslatcsontokban, arról az állapotról, amikor „minden másképpen forog”, „minden fordítva lesz” („Woyzeck: Forog velem a világ, Tán! Tán!” [...]). Ebben a kontextusban a torz állatképek, illetve a szerves világ perverzioi szükségképpen jönnek létre. A kilyuggatott világ képzete, illetve politikai vitatémába szövése már a *Danton halálá*-ból is szó szerint ismert: „*Második polgár*: Bármennyi lyukat is hasítunk a mások bőrén, azzal még egyetlen lyuk se tűnik el a nadrágunkról... *Második úr*: De bizony, a földnek vékony a kérge, ha lyukat látok, mindig attól félek, hogy keresztülesem.” A darab szövege tele van ilyen, a legközvetlenebbül talán a késő középkorra visszanyúló utalásokkal: „*Második Mesterlegény*: Lyukat akarok ütni a természetben!” [...]; ó *tehát* odút, egy tenyérnyi helyet akar „ütni” az otthontalan, lakatlan természetben, nem beszélve arról, hogy az odú (úgy is, mint lyuk) – elbújásra való. Ugyanez a mesterlegény egy, az égboltba bevett (!) kampósszöveget emleget. Emlékeztetőül: a Föld, mint egy fölborult fazék, legföljebb arra való, hogy kampósszöveget verjenek belé; itt viszont az Égbolt az, amire mintegy függeszkedni lehet, a belévert kampósszög révén. [...]

Shakespeare nyelvének archikus tudásra emlékeztető jellege a Büchner-darab legfontosabb drámanyelvi, *tehát* észjárásbeli hagyománya: az *Othello* szodómiai állatképei, a kifordult természet és „a felháborult szellem” képei a *Lear*-ben, a *Hamlet*-ben stb. [...] A Büchner-darab vizionált

káosza mint állapot semmiben sem marad el a Shakespeare-darabok királygyilkosság *utáni*, kozmikusan megrendült állapotaitól, melyekben „éj s nap vitázik, melyikük mi” (*Macbeth*). [...]

A *Woyzeck* nyelve, mindezekén túl, két alapfogalom köré rendezhető, melyek lidérces alapszavaként a mű töredékes szemantikai alaprajzát adják meg. [...] E két fogalom: a *Természet* és a *Morál*. Az első *Woyzeck* alapszava, a másik a többieké (elsősorban a Kapitányé és a Doktoré). Itt a *Morál* és a *Természet* összeférhetetlenek. A *Morál* mindaz, amit nem teszünk itt és most, de gondolunk; a *Morál* a tett és a szó abszolút hazug rabsága, viszont minden lehetséges *elképzelésnek* az abszolút szabadsága; a *Morál* mindaz, amit nappal nem szabad, amit nem tesz meg az, „akinek tiszta a lelkiismerete”, akinek „morálja van”. Csak elgondolja. Aki „morális”, annak nem „agyonhajszolt a képe”, annak „van ideje”, az átadja magát az idő semmiségének, az nem „rohángál a világban, mint egy nyitott borotva”, az csak „kihasal az ablakon”. *Aki morális, az nem Woyzeck*. A *Morál* ebben a műben: a nemezis lidércfényvel világító szava; a Kapitány végtelenül és *lágyan brutális* maga-átadása a pokoli világ törvényeinek, a mindenfajta emberi esetségtől csúfondárosan elfordított, pontosabban *azt* kéjleső tekintet *mint erényesség*. A *Morál* a gyilkos *kinézése* a morális világból – és körberöhögése. A *Morál* tehát hipokrizis, a kicsinyes posvány erényessége, a komfortos polgári világ mindennél sötétebb lelkiismerete, a tökéletes erkölcsi megsemmisülés: a morál perverzója. A *Morál* itt valójában a Gonosz titkos szinonimája, tehát elfedett-elhallgatott *Chaos*.

A *Természet* ellenpárjánál több jelentéssel bír a darabban, csillámlóbb, ellentmondásosabb és megfoghatatlanabb. Lehetséges jelentései: a társadalom mint természet, a lélek, illetve az ember „természete” s a világé. Végül, legmélyebb értelemben: *Természet az, ami Woyzeck*. *Természet*, ami animális, elementáris, ellenállhatatlan, reflektálatlan, „rájön az emberre”, mint a „pisálás”. [...] *Természet* az, ami öntudatlanul érintetlen és tiszta; az, ami él, cselekszik és teremt [...], és az is, ami nem tudás, hanem pusztítás, *tehetetlen* hatalom, erő, téboly és gyilkosság (az egyik változatban – ez az új magyar kiadás főszövege szerinti befejezés – *Woyzeck* öngyilkos lesz, tehát *suicidiumot* is jelent). A *Természet* legmélyebb jelentésköre *Woyzeck* személyéhez kapcsolódik, aki e fogalom lehető legellentmondásosabb, paradox jelentésszerkezetét mintegy elevenen reprezentálja és dramatizálja. *Ő a modern természetfogalom mártírja*. A *Természet* ugyanis a darab társadalmával *szemben* mint antiszociális, sőt *pre-szociális* erő jelenik meg *Woyzeck* képében, akit éppen ezért, mindenáron „szocializálni” *kell*. Ha nagyon sarkítunk, azt mondhatjuk, hogy Büchner darabja egyetlen szocializációs folyamat inszenírozása, ám olyan „szocializációé”, amely ebben a világban csakis tébolyhoz, pusztításhoz és pusztuláshoz (vagyis: megőrzítéshez, elveszejtéshez és öngyilkossághoz) vezet; a természetnek mint antiszociális démonnak a *Morál* útján való fölszabadításához. A *Természet* mint a *Morál* társadalmával előidézte bukás: ez *Woyzeck* sorsa. A *Természet* mint bűnözés, itt *nem cselekvő, hanem szenvedő*. Elkövettetik, behajszoltatják, majd elítéltetik. (A modern magyar drámairodalomban egyetlen, távolról hasonló figurát és sorsproblémát találunk, Füst Milán *Boldogtalanok*-jának Húber Vilmosát: Füstnél is az alapötletet, akárcsak a *Woyzeck* esetében, egy valóságos történeten alapuló újsághír adta – a katonaborbély esetét és kivégzését az 1820-as évek közepén Németország-szerte beszélték...) Büchner művében tehát a polgári, a „nappali”, a „normális” szocializáció, úgy ahogy van, megkérdőjelezett, sőt: megtagadtatott, éppen úgy, ahogyan az újkor másik büszke vívmánya, a kopernikuszi világgép is (pontosabban egymásba van játszva nyelvileg a legarchaikusabb apokaliptikus hagyománnyal). A *Morálnak* ironikus állítás útján történő megtagadása azonban semmiképpen sem a *Természet* valamiféle aufklérista apoteózisa Büchnernél, hiszen a többiek, a Kapitány, a Doktor képviselte szocializált világ „joggal”, azaz jogszerűen ítéli el *Woyzeck*et – *Woyzeck* véglete *sem* út. A *Morál* szó végső kifordulása ép jelentéséből az, hogy e „morális” világnak joggal lesz igaza *Woyzeck*kel szemben, *hiszen oly tette csábította*, amely a természeti világ normái szerint is ítélet alá esik. A szocializáció e rejtélyes, talányos megtagadása és ironikus

állítás (amennyiben a „körülállók”, a „morálisak” joggal diadalmaskodnak, mert „bebizonyosodott” – bizonyították, hogy áldozatuk – a Természet – immorális) a mélyebb nyelvi és gondolati rétegben szembeállítás révén ragadható meg. [...] Ez az elsüllyedt, valaha-valamikor megszentelt (és mindig újra deszakralizált) földrésze lelkünknek, szellemünknek és testünknek – ebben a darabban maga, egyedül, árván: Woyzeck. *Ez a földrész süllyed tovább a néző szeme láttára, Woyzeck alászállásában. [...] Ez a látvány a mindnyájunkban lakozó, de szükségképpen rosszul szocializált Természet, a mindnyájunkban lakozó Woyzeck mint kihívás.* Büchner azonban végig józan marad: noha Woyzeck „a természet embere”, aki-ami mindnyájunk tudatos és tudott, tudható lehetőségein túl van, mégis: „oh kárhozát” – *ő sem az, ki helyretolja a „kizökkent időt”.* Azért nem, mert a szocializáció (gyilkosság – öngyilkosság, tökéletes leépülés révén) – perverz értelemben – *sikerült.*

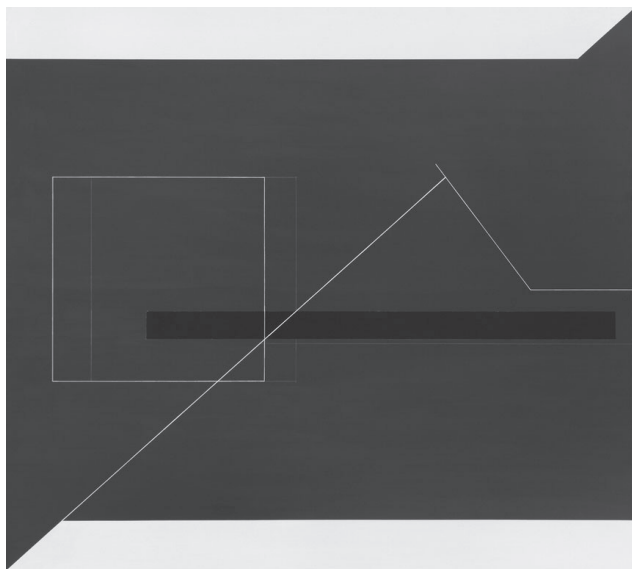
A Természet tehát a jelen világtól idegen, bár mindnyájunkban lappangó „szent örületként”, jó és rossz princípiumainak a *Gnózis hagyományát* repetáló, *újraelevenítő*, ellentétező összefonódásaként jelenik meg. Hiszen a drámatöredék minden szereplője *virtuálisan* egyetlen „fölháborult” természet, illetve szellem: Woyzeckre leskelődve nem tesznek mást, mint az emberi lélek, a sajátjuk kútját állják körül [...], mindnyájunk lehetséges (áldozati) tébolyát, mely elromlott masinaként, értelem nélkül rombolva működik a borbélyban. A „szegény ördögben”..., ahogy nevezik. Mindenki, elvileg, fölismerhetné, habár dermedten, önmaga természetét, *ha nem lenne ott közöttük Woyzeck, aki, maga lévén a Természet, helyettük (általuk) magára veszi ezt a lehetőségkeresztet.* Woyzeck, mivel maga a Természet, alkalmas arra, hogy a többiek *ne* nézzenek saját mélységeikbe, tekintetüket elfordítsák *arról*, és ezt a bonyolult-ismert elhárító manővert,

mint Woyzeck szocializációját: elveszejtését „oldják meg”. Vagyis kísérleteznek vele és kinszenvedtetik őt. A többiek Moráljának ára: Woyzeck Természetének elnyomása és gyilkos „fölszabadítása”. Így válik, archaikus értelemben: *idiótész-szé.* A többiek önismeret-hárításának ára, hogy Woyzeck „szegény ördög”, társadalmon kívüli idióta legyen és maradjon. A többiek normalitásának ára: Woyzeck tébolya; „bűntelenségüknek”: az ő bűnözése. Woyzeck nem más, mint a lázadó Természet, egy áldozati, esélytelen személyben. A Morál valóságos tartalmait elkendőzendő pervertáltatik a tiszta Természet valóban bűnös Természeté. [...]

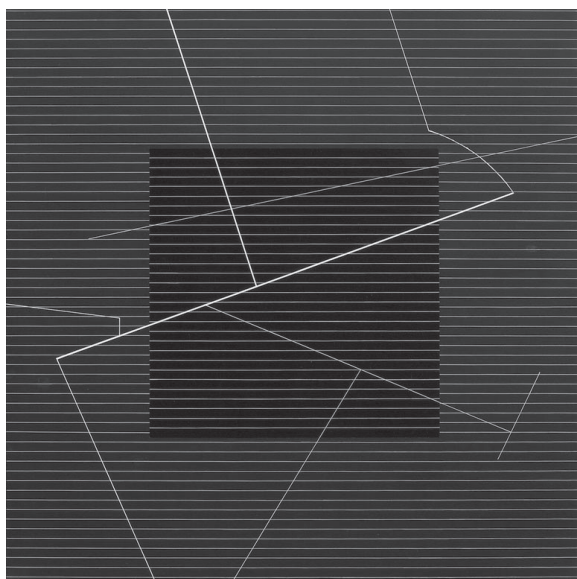
A szöveg kettős jellege és a rítusroncs

A darabban a monologikus elem túlsúlya uralkodik, a párbeszéd rovására. Pontosabban: a dialógusok többsége nem valóságos párbeszéd, nem kapcsolatok dialogizálása, hanem – „mindenki mondja a magáét” alapon – egymás mellé helyezett magánbeszéd. Ez a szövegelrendezés logikusan következik a mű alaphelyzetéből, abból, hogy mindenki a saját téveseszme-világába zárt, ...és onnan mintegy *ki-szól.* A *ki*-beszélés különben a mű egyik sajátos megszólalási módja, mely a leselkedésre rímel. Kiváltképpen jellemzi a monologikusság Woyzecket, a Kapitányt, a Doktort, és a „lám csak, íme, néz-zétek” modorában beszélő, kikiáltó- vagy narrátor-szerű mellékszereplőket (Bódés, Zsidó, Kintornás, Nagyanya, Mesterlegények). Párbeszéd, szorosnak *látszó* beszédkapcsolat csak azért alakulhat ki közöttük (különösen a Kapitány és a Doktor híres, „oroszos”, Csehovot „jövendölő” dialógusára gondolunk), mert mindnyájan ugyanannak a foglyai, és ugyanarra az egy pontra, arra a kifejezhetetlen-apokaliptikus látványra (saját szocializálatlan Természetükre) függesztik dermedt tekintetüket. Továbbá egyetlen közös démonia beszél belőlük, Woyzeck „megtérítése” (elveszejtő szocializációs folyamata); végül pedig annyira „értik meg” csupán egymást, amennyiben *önmagukat* hallják a másikkban. Itt mindenkiből lehetne Woyzeck, és senkiből, mert *közöttük van Woyzeck.*

A mű szövegének általános jellegzetessége, ennek megfelelően, *a lázas beszéd*, a gyors, a sebes, a zaklatott, a szaggatott-dadogó verbalitás, a már-már hadaró-hebegő botladozás a „surranó”, mélyből „előguruló”, feltörő szavak között. Ez a lázas beszéd egyúttal súlyos és hosszú – végtelen *szünet*, mely hallgatás és csendvilág közepette, attól körülvéve hangzik föl. *Tehát* hihetetlenül intenzív, fragmentális, kopár, csupasz, beckett-i értelemben „egyszerű”, redukált beszédmódról van szó. Lázosságában *viszont* olyasmit áraszt magából, amire előtte és utána csak Shakespeare és Dosztojevszkij nyelvezete volt képes [...]. A lázas beszéd közép-

pontja, forró magmája az a woyzecki *lélekbeszéd*, amelynek az egész darab és szereplői a konfigurációi csupán. A darabban *ugyanaz* a lélek beszél, lázasan és redukáltan egyszerre. Nem más ez a nyelv, mint egyetlen dadogó, fragmentális monológ arról, hogyan fogadja el, lázadásán keresztül, a lélek Természete a világ Moráljának pusztítását önmagán; hogyan borulnak föl örület, normalitás, bűn és gazság normái, ha a Másikkal szembesülnek, hiszen a Másik a mindenkori örült és természeti *a többi szemében* (ebben és csakis ebben az értelemben jogos Sartre híres mondása, [...] hogy a pokol – a Másik); hogyan válik az autentikus és archaikus pusztítóvá és pusztulóvá; *hogyan veszi magára öntudatlanul és tehetetlenül (nem tehet mást, éppen ez a tette) egyetlenegy és csak egyetlenegy ember e világ minden tébolyát, megszemélyesítvén azt, szó szerint futóbolondként, már-már a „fölborult fazék” bohóca-ként* – Woyzeck monológja ez, anélkül hogy mindig ő mondaná el személyesen, vagy akár csak tudna róla, hogy *az övé* ez a nyelv. Hiszen ő „most éppen” mással van elfoglalva: „rohangál a világban, mint egy nyitott borotva...”.

A lázas beszédhez ugyanakkor a szövegekőzi-szövegalatti jelentések ütköztetésének technikája társul, az a módszer, amely Shakespeare-től Csehovig és Beckettig a drámanyelv egyik legmélyebb lehetősége. A főszereplők közötti párbeszédnek nagy része utalásos, célozgató, példálózva palástoló. Arról beszélnek és mégsem arról. Ez a vonás a polgári Morál hipokrita világát és Woyzecknak (célozgatások, félig kimondások labirintusa útján történő) lassú, körmönfont megkínztatását rajzolja ki. Mintha ez a szorongó, valami Bekövetkezőtől rettegő nyelvezet (a darab hangulati alaptónusa az *előérzetszerűség*), ez az apokalipszist váró kifejezés-mód egyúttal siettetné is az összeomlást, mintha a szereplők – egyébként többnyire igen puritán, sőt

lapidáris – nyelvének tabu alá helyezett titkos tudomása volna arról, mi fog lezajlani. Utalásaikkal, árulkodásaikkal, kozmikus pletykázkodásaikkal, alvilági és kültelki próféciáikkal egy preformált és eleve determinált drámai játék lefolyását segítik elő, melyben a szerepek az idők kezdetétől, „minden századok előtt” már ki vannak osztva. Itt mindenki tudja, hogy szertartásban vesz részt, nyelvi értelemben is, de senki sem esik ki a szerepéből, és a szövegekőzi-szövegalatti síkra terelt tartalmakkal is az előre elrendelt folyamatot követik, mondhatni „szolgálják”. A szövegnek ez a sejtető, „alattomos”, kétségtelenül paranoid jellege tökéletesen megfelel a látomásos jellegnek, annak, hogy *mindenki ugyanabba az irányba néz, de „ama pontot” nem látják, csak nézik*. Ennek megfelelően a szövegben sem mondják ki egészen azt, amiről *valójában* szó van, vagyis azt, ami *valójában* történik. Mindig egy virtuális, noha félreérthetetlen középpontról, „arról” beszélnek a szövegben, körbecélozgatják, de a ragozási paradigma csak egészében adja ki, megnevezetlenül, az alapszót, hiszen ez tabu (a Morál világának tabuja) alatt áll. Mert kimondhatatlanul igaz léte csak a *kiszolgáltatni, kiszolgáltattatni* igének van.

Ennek a szövegekarakternek jellegzetes és baljósan csillámló példája Woyzeck egyik monológja, amelyre Marie egyetlen szava az alábbi módon csap rá: „Woyzeck: Mögöttem jött, egészen a városig. Valami, amit nem lehet megfogni, nem lehet fölfogni, valami, amitől megháborodik az ember. Mi lehet az? Marie: Ember!” [...] illetve később Marie, Franz távozása után, így kiált: „Ez az ember! Mint a megszállott.” Ebben a részletben új kontextuális értelmet nyer a *Mann* szó, mert az előző jelenetben ugyanezt Marie az Ezreddobosra mondja: „Was ein Mann, wie ein Baum!” („Micsoda férfi, mint egy jegenye!” – valójában célratörőbben: *fa*, szálf.) Illetve: „Ezreddobos: Én aztán férfi vagyok!” [...] De vajon nem félreérthetetlen az a látens értelme is, hogy ez a megfoghatatlan, fölfoghatatlan lidércnyomás – íme *az ember*? Az örökké rejtélyes, archaikumban rejtőző, árnyékolt lélek?! („Woyzeck: Minden ember szakadék”, vö. a „kút” hasonlattal.)

Ugyanakkor a darab szövege, igen sok ponton, brutálisan és csúfondárosan (első látásra is akasztófahumorról, morbid tréfákkal telített szöveg ez) kimondja a kimondandót – szentencia, dalocska, aranyigazság, példázat, mutogatás stb. formájában. Másfelől tehát a textus – *épületes*, mint egy középkori allegorikus moralitás. A szentenciózus és az utaló jelleg egyszerre jellemzi a *Woyzeck* nyelvét. [...] A rítus mindig *ilyen*.

A *Woyzeck* ugyanis nem más, mint elveszejtés-rítus. Szertartás, középpontjában az áldozati „állattal” [...]. Megemlítjük, hogy konkrét, lélektani-mitikus tartalma ennek az elveszejtésnek nyil-

vánvalóan a *stilizált kasztráció*, amelynek számos fallikus szimbólum, motívum és kasztrációs utalás felel meg a szövegben. Néhány példát említünk. „Marie: Vágtál vesszőt a Kapitánynak?” [...] Marie így jellemzi az Ezreddobost: „Úgy áll a lábán, mint egy oroszlán” [...] Talán annyi kiegészítés szükséges ehhez még itt, hogy a kasztráció és a fölfokozott (megszégyenítő) szexualitás jelképei többnyire összekapcsolódnak a nézés, leskelődés, nyilvánosság, kitettség motívumával. Amikor például Marie és Woyzeck első párjelenetében Marie marasztalja élettársát, Woyzeck így felel: „Nem lehet. *Szemlére kell mennem*” [...] Mellékesen említjük, hogy az eredetiben talán ez a *fort* a leggyakrabban előforduló, mozgásos, kényszeres szó. A mozgásnak általános darabbeli funkciójával is kapcsolatos ez, mely a megcsalás után a tánc és a szexusbeli *mozgásvihar*, az ösztönörvény kifejezési köréhez láncolódik, például a kocsmajelenetbeli „Othello-monológban”: „Woyzeck *elfúlva*: Csak tovább... csak tovább!... Csak forogjatok, hemperegjetek! Miért nem oltja ki Isten a Napot, hogy üzekedve egymásba gablyodna minden férfi és asszony, ember és barom? Ezt meri, világos nappal, szemünk láttára, mint kézen a szúnyog? – Nőstény! Forró, forró az asszony! – Csak tovább, csak tovább! (*Fölegyenesedik.*) Hogy karolja a fickó, átfogja a derekát! Fogja, fog, ahogyan eleinte én. (*Kábultan összeroskad.*)” [...]

Minden rítus, fogalma és funkciója szerint azért töredékesen formált, hogy egy valós vagy virtuális közösség *mitikus* tudására és aktivitására építsen, ezért magának a Büchner-nyelvnek a szintjén is, a brutális kimondás-kommentálás szintjén (vásári és kocsmajelenetek, protagonista figurák) is létrejön a csillámló kétértelműség. [...] Az, ami a felszínen, a látható-hallható *színen*, színről színre történik, az még nyersen kimondható; éppen azért, hogy a mélyben történő, csak vizionált-hallucinált létezés-dráma ellepleződjék, mintegy „tükör által homályosan”. [...]

A szerkezet mint töredék

A színek egyszerűen tipologizálhatók. Két visszatérő, ismétlődő helyszín köré csoportosulnak. Az egyik zárt, szűk; a másik nyitott, tág. Az egyik *Marie kamrája*, a másik a *Szabad térség* [...]. A jelenetek általában rendkívül nyitottak, szinte esetlegesen végződnek és kezdődnek, éppen ezért könnyűszerrel összevonhatók, földarabolhatók, egymás mellé rendelhetők, sorrendjük is fölcserélhető. Nem azért töredékesek, mert sorrendjük ismeretlen vagy kétséges, hanem belső szerkezetük fragmentális jellege miatt. Büchner jelenettechnikája itt is, akárcsak a *Danton halálá*-ban (mely szintén shakespeare-i hagyományokat idéz) kis, koncentrált, gyors tempójú helyzetek lefuttatásából áll. E rövid, intenzív

jelenetek mintegy robbanótöltetként aknázzák körbe a drámai történetet. [...] Itt is, mint az igazán jelentős drámai műveknél mindig, *nem sok* történik, hanem az adott, kevés cselekményanyag újra és újra lejátszása, körbejárása zajlik. A *Woyzeck*-nek tulajdonképpen két igazi eseménye van, melyek köré elrendeződik a mű: a Marie-Woyzeck kapcsolat háromszöggé bővülése, melynek során Marie megcsalja Woyzecket az Ezreddobossal, illetve a gyilkosság, ami a háromszög következménye. (Az ötödik variáns szerint a gyilkossághoz tartozik tulajdonképpen Woyzeck öngyilkossága is: maga ellen fordítja, visszafordítja *ama kést.*) Tehát mindössze egy megfosztás és egy elveszejtés *történik*.

[...] Egy töredékességében is kérlelhetetlen, megállíthatatlan lefutásról van szó, arról, hogy *valami szörnyűnek be kell* következnie. Ez végig köztudomású, mintegy nyílt titok a darabban, és ennek a megnevezetlen apokaliptikus valaminek (szocializálhatatlan természetünknek) Woyzeck gyilkossága csupán a beálló *előjele*. Ahogyan Shakespeare-nél is a királygyilkosság valami *végnek* az *előjele*, előre definiálása egy állapotnak. Ami történik *még nem Az*, holott a világ állapota, valójában, *már Az*. Woyzeck elveszejtésének mint önnön lázadó mérsárlásának a kikényszerítése, gépies lejátszása: *már Az*, de ez a bekövetkező, eljövő vég éppen csak e kikényszerítés által teljeseedik be. Amennyiben Woyzeck *egy végállapot véres bohóca*, annyiban eleven bohócnak öltöztetett *bábu* is, akit dróton rángatnak. Ha egészen brutálisan tervezhetnénk meg a darab előadását, akkor egy cirkuszi állat lehetne a főszereplője, aki-ami hecceltetik és idomíttatik egyszerre [...].

A szerkezet tehát, a nyelvhez hasonlóan, nyitott; mozgattatik és „rángattatik”: vázaltszerű. A jelenetek nem autonóm egységek, *hiszen* itt mindenki – magán kívül van. A szerkezet a mű antropológiájára és nyelvére felel, annak korrelátuma. Az *örületet* is így nevezi a köznyelv: „magán kívül van”, „kifordult önmagából”, „nem tud magáról”, „nincs magánál”, „nem lehet ráismerni”, „nem ura önmagának”, és végül az árulkodó formula: „kivetkőzött emberi mivoltából”. Vagyis az örült: *mezítelen ember*. Büchner *Woyzeck*-ja az egész világirodalomban is ritka módon képes mezítelennek ábrázolni az embert, irgalmatlanul és könyörtelenül; s a végsőkéig képes redukálva beszélni (tehát: cselekedni) arról, aki mezítelenségében saját „természetének” véglegesen kiszolgáltatott, aki nem más, mint a többiek, a körülállók „moráljának” (hamis szocializációjának) áldozata. S ez az ember talán csak éppen ezen a végponton, a téboly „odújában” (mely „kampósszög verte lyuk az égbolton”) lehet: önmaga. Íme a világ bohóca, a bábu, az áldozati állat, a mezítelen, nincstelen szabadság. A „borbély”, aki már csupán „egy nyitott borotva”.

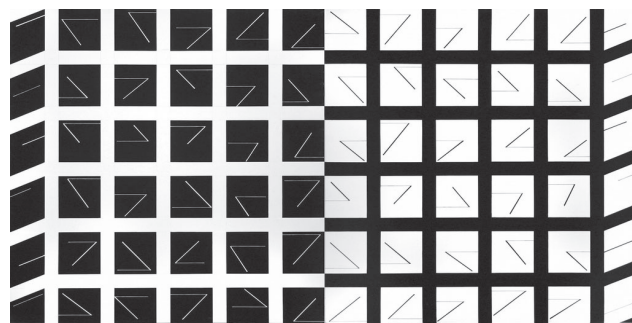
A vázlatosságából következik, hogy a szerkezet mint zárt egész nem létezik, hanem minden egyes előadásnak ki kell találnia a maga önálló szerkezeti képét a darabról. Itt a jelenetek mindössze szinopszisszerű lehetőségek, szöveges instrukciók: ez, mondhatni, *a szegények dramaturgiája*. [...]

A kapcsolatok hálójá és rítusa mint töredék

[...] Az emberi kapcsolatok hálózatában központi szerepe van a szexualitásnak (de nem az erotikának!), mint a Woyzeck-sorsprobléma kifejezőjének és motorjának. Ezzel összefüggésben emeljük ki a tiltások és megengedések rendszerét mint az említett szocializáció egyik formáját. A Kapitány és a Doktor, egyben egymással is rivalizálva, tiltják Woyzecknek „törvényen kívüli” kapcsolatát Marie-val, mert nem morális, nem „rendes” dolog; ugyanakkor kifejezetten kényeskedőként végignézik, sőt kajánul elősegítik az Ezreddobos-Marie viszonyt (még mindig jobb, ha egyáltalán megtörténik az, amit ők szeretnének megtenni). Woyzeck tiltja az Ezreddobos-Marie viszonyt, az Ezreddobos viszont mintegy lejátssza és megvalósítja azt, amit Woyzeck elveszít, illetve amit a Doktor és a Kapitány – közelítve a sugalmazáshoz – végignéz. Az Ezreddobos mintegy végigviszi és beteljesíti azt az állati kísérletezést, amit a (manifeszt örült) a Doktor, és a (moderáltan örült) Kapitány folytat Woyzeckkel. A szexualizált kapcsolatok egyszerre hetero- és homoszexuális jellegűek [...], melyeket nyelvi az állatfiziológia és a szexszimbólika kifejezéseiben végigkísértünk. Egészen *töredékes* viszont, *tehát rejtetten középponti* Marie és Woyzeck frusztrált szeretetkapcsolata, egyáltalán a két ember viszonya. (Itt említjük azt a csillámlóan többértelmű tény, hogy a Függelekben megadott 6. jelenet szerint Woyzeck *fiát* Christiannak hívják, ahogyan az 1824. augusztus 24-én Lipcsében nyilvánosan kivégzett Woyzeck nevű borbélynak is ez volt a keresztnéve!) A két ember szeretetkapcsolata már-már csak emlékként, Woyzeck egy-egy rövid visszautalásában, tömör mondatában jelenik meg, mint a közös árvaság, testi-lelki szegénység és a kettőjüköt összefűző kisemmizettség egyetlen – a darab idejére már elveszett – menekülési lehetősége. A „semmik”, az áldozatok elementáris egymáshoz kötöttsége ez a viszony; ez az elementaritás az, ami kivérzik, kivéreztetik. A plebejus emberpár közvetlen, szabad szeretetkapcsolata *mint* antropológiai modell. Tehát így is sarkítható: *szeretetkapcsolatuk – világfosztottságuk*. Mindenből kivetettséjük állapotában egyetlenegy marad meg szabadon: a Másik. Ennek elvesztésekor kezdődik a *Woyzeck* című dráma, amikor ti. a Másik már – a pokol. Csak addig szabadok ugyanis, amíg elfogadják ezt a helyzetet a világgal szemben: ez a darab előtti helyzet. Ez a „szemben” azonban gya-

korlatilag elviselhetetlen, tehát halálra van ítélve. Marie, ilyen értelemben, kilépésével *nem* bűnözik; nem tehet mást – *valóban* a létezés proletárja.

A kapcsolati hálónak a dinamikáját ugyanakkor éppen ez a néma és veszendő szerelem határozza meg, ez a megmaradt szabadsága a „semmiknek”. Mert ezért a megmaradt menekülésért, az egyetlen „valamiért”, „Marie kamrájáért” folyik a többiek, a „valakik” küzdelme. *Lerombolni a természetet, és „morálisan” előteremteni* Woyzeckből is, Marie-ból is a „természetit”, az instrumentumként használható-kisajátítható fiziologikumot, *tehát* a

megsemmisített személyt – ez a darab legmélyebb legalapvetőbb eszméje, melyet a tabu alá helyezett *kiszolgáltatni, kiszolgáltatattani* ige rejt magában. A darabban *mindenki ezt a két embert akarja megszerezni*. Itt emberi kapcsolatok nem lehetségesek, csak hatalmi viszonyok, és *e berendezkedés tökéletességéért folyik a harc*, melyet még ez a kamra is veszélyeztet és zavar. A dinamika tehát: elveszejtetni Woyzecket, elveszejtetni Marie-t. E világméretű kapcsolatképtelenségre utal a dialógusok általánosan redukált jellege (ami dramaturgiaiilag persze csak növeli a mű intenzitását): mindenkiről csak annyit tudunk meg, amennyi a saját, adott szituációjához és mozgattatásához szükséges, *mindenki csak annyi – és nem több –, amennyire részt vesz a kiszolgáltatási-kasztrációs rítusban*. [...] Mindenki *Arra* néz, de „semmi” sem lát – önnön rémületén kívül. [...]

Itt kell visszautalni a dolgozatunk címéül választott kifejezésre. „*Kapitány*: Woyzeck! Úgy rohangál itt a világban, mint egy nyitott borotva, az ember megvágja magát vele (!): úgy lohol, mintha egy regiment heréltet (!) kellene megborotválnia, s a kimiskároltak (!) fölakasztanak utána az utolsó szórszára (!).” [...]

A darab szereplői, Woyzecket és Marie-t kivéve, egytől egyig annak *az örültségnek a disszimulánsai* (hiszen *mindig* lesznek új s új áldozatok, tehát az abnormalitás fönntartható), amit nem vállalnak, nem vállalhatnak – inkább vállalja „ez a szegény ördög”, aki „semmi”, vagyis: különbözik. Ily módon a „körülálló” erényes, álnormális emberek „takaréokra állíthatják” tébolyukat, mert instrumentalizálták Woyzecket: *ez az ő szocializációjának mint elve-*

szejtési szertartásnak az értelme. Woyzeck helyzete tehát abban lel lázadó és lázító kritikai tartalmat, hogy mások tébolyának – a világnak – van kitéve, abba van belekergetve, és az ő tébolyának a manifestálása nem más, mint a többiek megmenekülésének a föltétele. Ebből következik, hogy itt nem művészi játékról, hanem véres, egzisztenciális szertartásról van szó, melyben egyetlen létkérdés van, a versenye: ki kit győz le? ki kit fal föl? [...]

A szereplők általános kapcsolatképtelenségének paradox velejárója, hogy mindenki természetesen Woyzeckhoz keres kapcsolatot, mindenki őt szólítja meg, mindenki róla beszél; hiszen mindenkit érdekel ez a „különös kázus” – el kell veszejteni. Saját kapcsolatképtelenségük perverz módon oldódik, közösséget teremt köztük: Woyzeck rejtélyének a megfejtését akarják, sóvárogják, azt, amik ők *nem*. Nos, éppen az a lehetetlen és elképzelhetetlen számukra, hogy éppen „ez a szegény ördög” ne legyen olyan, mint ők. Ezért hát ki kell nyilvánítani Woyzeck tébolyát, ami valójában *nem az övé*, hanem a világé. A Morál a Természet kezével megszárolja le Marie-t.

A mű kapcsolati hálója egyben a *csapda koreográfija is*. A szertartás fogalmának kifordulása: legyen a bűntelen bűnös, legyen belőle gyilkos „a mi képünkre és hasonlatosságunkra”. A gonosznak igazsággá átfordulása ez, a rossz legitimálása azáltal, hogy – igaza van. A darab *tragikumá tehát a kivézetés sikerében áll*: Woyzeck gyilkosságának kikényszerítésében mint sikerben. Ettől kezdve ugyanis már a körülállók oldalán az igazság: a Morál igazsága. A világban tehát Woyzeck: *árva*, azaz egyszeri, társtalan és gyermekesen *eredeti*; külön, azaz – elpusztítandó idióta. Ennyiben és csak ennyiben – *de profundis* – visszautal egy alapvető árvaság–megkínzás–elveszejtés rítusra. Távolról földereng az alapminta, egészen matt, ólomszürke egek alatt, a kihűlt Földön: „*Marie*: Minden halott! Megváltó! Megváltó!” [...]

Jámboran brutális történet ez, azzal a morális tanulással, hogy hogyan bűnhődik a bűnös, és azzal az épületes igazsággal, hogy hogyan válik vegetáló állattá, a morál által elveszejtett természetté, egyszóval hogyan válik hasonlatossá a többiekhez. Épülünk közben, tehát: leépülünk *benne*. E darabban minden végignézetik velünk. Minden látható, de már semmi sem autentikus valóság. *Nemcsak részesek vagyunk, hanem cinkosok is*. Épülünk, tehát leépülünk: rész-vételünk által. Ezt a befogadást modellt körvonalazza következetesen a mű. A Woyzeck-darabnak valóban radikális, és az ún. akció, illetve aktivizmus-esztétikát előlegező célja eszerint az, hogy a lehető legbrutálisabb hatást hozza létre, éppen azáltal, hogy a folyamat végén a „*körülállók*” mi leszünk; morálisan és természetien *benne állunk* a közepén, bevonódunk az

iszamos szertartásba. Bűnösök leszünk, tehát felelősök, ami a kívánt hatás végcélja: mindaz, ami egymástól izoláltatott, most napvilágra kerül. Ez a darab önkéntelenül rájátszik a színházi hatás elvileg lehetséges végpontjára: a néző provokatív destruálására, beszennyezésére, bemocskolására és kifosztására. Hogy cselekvően tiltakozzék önmaga ellen. [...]

„*Nagyanya*: Gyertek ide, kis pulyáim! – Volt egyszer, hol nem volt, volt egy szegénygyerek, nem volt annak se apja, se anyja, mind meghaltak, nem volt annak senkije a világon. Mind meghaltak, ő meg útnak indult, s kereste őket éjjel-nappal. És mert a földön egy árva lelket sem talált többé, hát föl akart menni az égbe, s a Hold olyan barátságosan pislogott le rá. És ahogy végre odaért a Holdhoz, hát látja, tisztára odvas fa az egész. S akkor tovább ment a Naphoz, s ahogy odaért, látja, hogy nem más, csak egy elhervadt napraforgó virág. Aztán ahogy a csillagokhoz ért, csupa arany legyecské volt, oda voltak tűzdelve, mintha tövisszúró gébics tűzdelte volna őket a kökénybokorra. És amikor újra vissza akart menni a Földre, a Föld se volt már más, mint egy fölborult fazék. Akkor aztán igazán egyes-egyedül volt, és leült, és elkezdett keservesen sírni, és még most is ott ül, és még most is egyes-egyedül van.”

Balassa Péter

1978–1980

(A teljes írás megjelent A *másik színház* című kötetben, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989.)

JÓZSEF ATTILA

Ki-be ugrál...

Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem.
Ha megbolondulok, ne bántsatok.
Erős karokkal fogjatok le szépen;
ha majd egész valómmal kancsitok –
ne mutassatok öklöt, úgy se látom.
A semmiből vissza ne rántsatok.
Gondoljátok meg: ezen a világon
nincs senkim, semmim. S mit
úgy hívtam: én,
az sincsen. Utolsó morzsáit rágom,
amíg elkészül ez a költemény...
Mint úrt a fényszóró, csupasz tekintet
kutatja bennem: Mit vétettem én,
hogy nem felelnek, akárhogyan intek,
hogy nem szeret, ki jog szerint enyém.
Ne higgyetek értetlen bűneimnek,
míg föl nem ment az odvas televény.

Természetes, természetellenes, normális, őrült

Az újkori filozófia a természet fogalmával írta újra az etikát, a társadalom- és politikai filozófiát.

Mint majdnem mindig, az irodalom megelőzte ezt a fogalmi forradalmat, nyíltabban exponálván a normatív természetfogalom antinómiáit, mint majdan a filozófia. Shakespeare Lear királyának negatív főhőse, Edmund, a fattyú, félelmetes világgosszággal fogalmazza meg az istenné tett természet ellentmondásos erkölcsi következményeit:

„Természet, Istenem vagy: hódolok
Törvényeidnek. Miért kéne a szokás
Bilincseit hordanom, s magamat
A nemzetek finnyássága által
Kifosztani hagynom, mert tíz-tizenöt
Hóval bátyám után vagyok. Miért
Fattyú? Miért korcs? Ha szintúgy megütöm
A mértéket, szintoly hősllelkű vagyok,
S arcom, mint ama tisztos hölgy fiáé?
Miért bélyegeznek korcsnak, fattyúnak?
Miért volnánk mi korcsok?
Fattyú és korcs! Kik a természet ürge meglópása
Közben hatalmasb alkatot, szilajb
Erőt nyerénk, mint egy sereg
Fajankó, kik pállott, fáradt, megúnt
Ágyban félálom és ébrenlét között
Fogamzanak. Jól van hát, földedet,
Törvényes Edgár, bírom kell. Atyánknak
A fattyú Edmund éppoly kedves,
Mint a törvényes. Törvényes! Finom szó!
Jól van: törvényesen. Ha e levél
Kézhez jut, a csel sikerül, a fattyú
Edmund lesz az úr a törvényes felett.”
(I. felvonás 2. szín, Vörösmarty Mihály fordítása)

Nos, Edmund egyrészt a természetjog erkölcsi normáit fogalmazza meg a szokások, a képmutató konvenciók ellenében: a „természetes” gyermek természettől nem bírhat kevesebb joggal, mint a törvényes majoreszkó.

Csak hát tudjuk a tragédiából, eme jogérvényesítés eszköze az apa megvakíttatása, Lear lányainak elcsábítása, árulás és gyilkosság. Ám az Edmundba beleszerelmesedő Lear-lányokban is a természet hangját ébreszti fel Edmund ölelése:

„Ó mily különbség férfi és férfi közt!
A nő vonzalma téged illet, ágyam
E balga ember bitorolja csak!”
(IV. felvonás 2.szín)

Nem Gonerilhez hasonlóan vallják-e szentimentális hősnők Bovarynétől Anna Karenináig azt, hogy természettől a szeretőt illeti az ágyuk, s a törvényes hitves csak bitorló? (Persze azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy nem férjük és hűgük meggyilkolásával próbálják érvényre juttat-

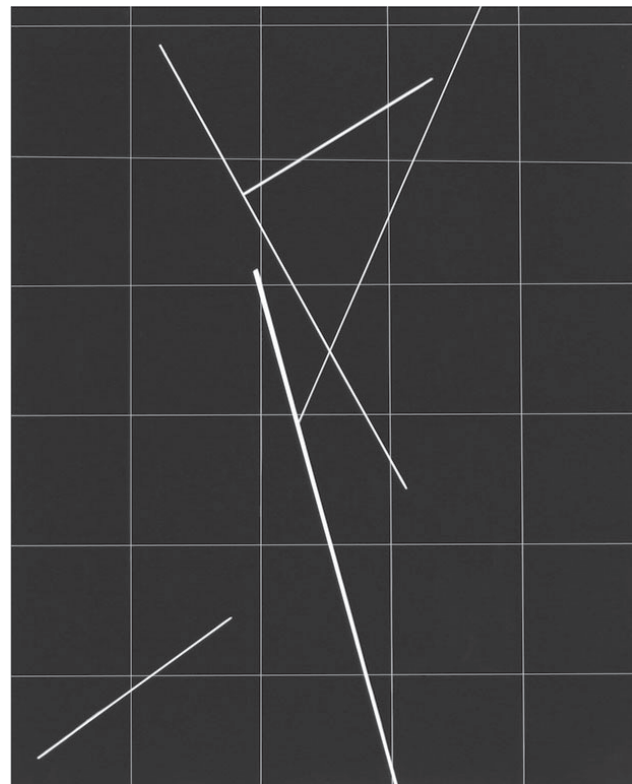
ni a természeti törvényt, ám azzal az azonossággal, hogy a szerelmi kudarc szükségképpen vezet az öngyilkossághoz „természetes” megoldásához.)

Igen ám, de az ősz király is a természetre hivatkozik, mikor hatalmától megfosztatva leányai nem engedelmessé válnak:

„Jobban tudod te a természet parancsát,
A gyermek tisztét, a szokás s az illem
Szabályait, a hála tartozását...”
(II. felvonás 4. szín)

Mi hát a természet parancsa? A „tiszteld apádat és anyádat!” parancsolata, vagy a vér szava, mely szeretőnk karjaiba űz, a szokás szabályait, az illem előírásait természetellenes előítéletnek érezvén? Ezt a filozófiai feladványt Shakespeare nem tudta feloldani (a filozófusok meg máig sem), ám témánkba vágóan nem mellékes, hogy az igazságot, mely társadalmi konvenciót és természeti ösztönt egyaránt leleplez, csak a hivatásos Bolond, az őrület tettető Edgár és a tényleg megőrült Lear merik kimondani. De nem a Lear király elemzése a feladtunk, hanem az „isteni” márki, Sade őrült logikájának a bemutatása.

Figyelemre méltó az ateista konfesszió őrült tomlolása. Míg mondjuk Hume *A természetes vallásról való beszélgetésekben* higgadtan számbaveszi a filozófiatörténet kitermelte istenérveket, majd mindegyik logikai konzisztencia-hiányát, ám ebből még csak Isten nem-létére sem von le következtetést, csupán jelzi, hogy a hithez vezető út inkább emotív,

mint intellektuális, Diderot már vehemensebb: a kárhozát, a túlvilági kínok örökkévalósága háborítja fel és fordítja az Örökkévaló ellen, akár a zsarnokgyilkosság morális parancsát is felidézve. Látszólag Sade szenvedélye is hasonló: ő is zsarnoknak nevezi Istent, ám nem az emberi szenvedések Epikurosz óta megmagyarázhatatlannak tartott ténye miatt, hanem mert az istenhit gátolja ama szenvedélyeink szabad kiélését, melyek a másik ember megalázására, megkínzására, majd megölésére ösztökélnek.

A természet azonban, melyet Sade a trónjáról letaszított Isten helyére tesz, igencsak ambivalens: egyrészt azt állítja róla, hogy maga az Új, az Igazi Rend, másrészt azért izgalmas, mert rendellenes, majd' azt mondtam, természetellenes:

„Ó szent mozgások, ó lázas érzékletek,
Mindig ti legyetek imádatomnak tárgya,
Nem méltó semmi más a bölcs hódolatára,
Ez tölti el gyönyörrel szívünket,
Ez az, amivel a természet kínál minket,
Adjuk fel szellemünk, engedjük át magunkat,
Minden ellenkezés nélkül erőszakunknak,
Nincs más törvény, csupán a kék törvényei,
Vágyainkat csak így elégíthetni ki,
Bármilyen rendellenes, amire szervünk csábít,
Sosem helyénvaló a lelkipurdalás itt.
Tedd félre a morált, ne hüvelyezd a törvényt,
Az eltévelyedést kövessük nyíltan, önként.
A szenvedélyeken át a természet üzen,
Épp ezért ne figyelj egyébire sohasem.”
(Az igazság, Petri György fordítása)

Sade 32 évet ült börtönben (vagy a charentoni elmeógyógyintézet zárt osztályán) a szenvedélyek szabadságharcaként felfogott életművéért, melyhez vitatott mértékben, de a 'rendellenességek' elméleti emancipációja mellett azok valóra váltása is hozzájárult: a 'szadista' perverziók alkalmazása, korbácsolás – ráadásul nagypénteken –, esetleg halálos kimenetelű kegyetlenkedések. Megint ellenpéldaként hoznám fel Diderot humanista naturalizmusát, mely maga is megengedő a korban halálbüntetéssel fenyegetett szexuális „eltévelyedések” esetében (nem muszáj megverni az önkielégítésen rajtakapott kiskamaszt, megalázni a maszturbáló leánykakat, sőt még a férfibrutalitástól menekülő nők egymásra találását is megérti). „A természetben nincs semmi, ami természetellenes”, írja, ám az Enciklopédia *élvezet* címszavának definíciója szerint „az élvezet kölcsönös élvezet két érző és gondolkodó lény között”, azaz a szadista élveztek *ex definitione* kizáratnak. Nem így Sade-nál, ahol a közömbös természet fogalma *örült* módon keveredik a rosszat előíró természet koncepciójával:

„Csak korbácsolod a lányt nyugodtan, sose félve,
Hogy elpusztítva őt gáztettet hajtasz végre.
Nézzük a villámot, amikor földre sújt,
Véletlenszerűen öl atyát és fiút,

Belevág egyaránt templomba, kuplerájba,
S a természet örül, mert ő a bűnt kívánja,
Őt követi, aki elköveti a bűnt,
S kedvére úgy teszünk, ha szaporán ölünk.”

Az igazi örülmény az, hogy Sade – a felvilágosodás filozófusaihoz hasonlóan – a halálbüntetés elvi ellenfele, kiváltképp a kéjgyilkosságok esetében...

Ludassy Mária

ORBÁN OTTÓ

Hamlet a képernyő előtt

Ma láttam az államgépről föllebbenni a fátylat. Őszhajú, roncs öregemberek ordítottak: – Lámpavasra velük! Szemet szemért, fogat fogért! – S az ifjú és hajlékony udvaroncot nem fékezte az ismeretlen érzet, a szégyen; hopp, meglovagolta a bosszúvágyat, és csavaros nyelvvel mérgezett szavak hamispénzét szórta a rokkant koldusok közé...

Ó, hogy e módszert régtől ismerem, oly való az, mint hogy az ily derék szavaló hamar leszédül a lóról, és ki előbb csak a szart kaparta körömmel a falról, utóbb az árnyékszék szagos levébe fúl!

Álmodtuk, Horatio, hogy megszakítottuk a láncolatot. Jobb napjaiban fölséges a nép, de rossz napokon lángoszlopnak rendelt költőjét kizsuppolja a városból, zsidót parancsol az aknamezőre s parasztbakát a fagyhalálba, hogy csak az égbe markoló, üres kezük mered föl a földből intő jelként – addig, ameddig.

Nézzem-e hát tovább az ördög amatőr színjátszóit e düledező, kis színpadon? Az új világ helyett a réginel is régebbit? Kezemben a tőr... egy jól irányzott tördőfés...

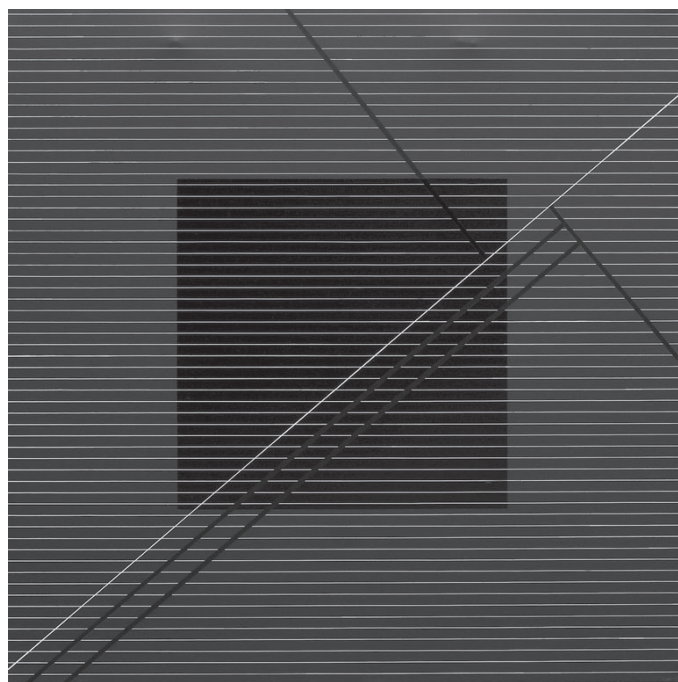
Csakhogy e percben ránk kiált a lángvörös hajú lány, a remény. És csípőjét riszálva csábít az édes rosszra, hogy éljünk még, s ne adjuk föl, noha veszni látszik, ügyünket. Erre persze föláll a fölállni valónk, és azt gondoljuk, MI VAN, HA NEKI VAN IGAZA?, és nem lécelünk le a semmibe, maradunk hí polgárai Dániának, szemre bolondok, melakóros alvajárók, ártalmatlan idealisták, mindazonáltal, hogyha a világszínház szerző-rendezője is úgy akarja, az alkalmas helyen és percben lebökjük Claudiust.

Szent vagy őrült?

A megszállottságról antropológusszemmel

Ha a Google-ben rákeres az ember a megszállottság szóra, a találatok között teljes békeességben jelenik meg egymás mellett a Magyar Katolikus Lexikon és a Hórusz Jósda, az ezoterikusok és a pünkösdisták. Már egy ilyen egyszerű vizsgálat is megmutatja, hogy a megszállottság a legtöbb hitrendszerben, legyen az világvallás vagy lokális hiedelemvilág, egységesen megtalálható. Ördögűzőnek sem kell lenni ahhoz, hogy az ember foglalkozzon a kérdéssel. A világszerte elterjedt jelenség az antropológusok figyelmét is felkeltette, hiszen különösen izgalmas tudományos kutatás tárgyát képezheti egy olyan minta, mely lényegükben eltérő kultúrák vallásos és spirituális gyakorlataiban így egységesen jelenik meg.

I. M. Lewis 1971-ben kiadott alapművében¹ felhívja a figyelmet, hogy bár a különböző kultúrákban megtalálható hasonló jelenségek gyakran eltérő magyarázatot kívánnak, a nyugati pszichológia és pszichiátria szempontjait nem szabad figyelmen kívül hagyni. Lewis számtalan kutatásra hivatkozva azt állítja, hogy a sámánok és a megszállottak transzcendens élményei sok esetben hisztériára és skizofréniára engednek következtetni, illetve, hogy „normális” ember az ilyenfajta gyakorlatot elfogadó társadalmakban sem válik megszállottá vagy sámánná. Lewis megemlíti olyan népeket is, amelyek különféle betegségeket (pl. az általunk epilepsziaként ismert kórt) megszállottsággal magyaráznak, ám másfajta megszállt állapotokat is megkülönböztetnek.

Nem Lewis volt az egyetlen, aki a megszállottság legkézenfekvőbb magyarázatának az „őrültséget” tartotta. A skizofrénia, az epilepszia és a – korábban hisztériaként definiált – multiplex, illetve disszociatív személyiségzavar széles körben elfogadott, egyszerű interpretációja egy olyan jelenségnek, amelynek komplex okai interkulturális vizsgálattal feltárhatók.

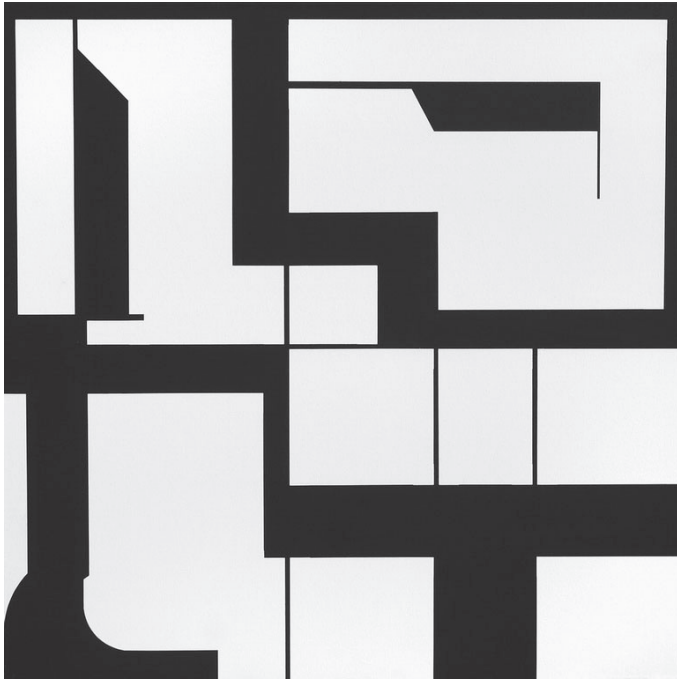
Maga Lewis beszél arról, hogy a megszállottság eseményei gyakran az adott rendszer hatalmi viszonyaira reagálnak, azt tükrözik vagy próbálják megváltoztatni. Paul Stoller 1984-ben adta ki könyvét² a modern Nigerben megfigyelhető *hauka* szertartásról. A hauka az egykori francia gyarmatokon végzett rituálé, egyfajta szertartásos mimikri, melynek során a résztvevők megszállott állapotba kerülnek. Több kutató is megfigyelte a rituálét, amelynek során a résztvevő bennszülöttek megszállott állapotukban a francia gyarmatosító katonák és bürokraták mozgását kifigurázva, nevetségessé téve, az általuk birtokolt és gyakorolt hatalom egyfajta megszerzésére tesznek kísérletet. Hasonló jelenségeket figyeltek meg Északnyugat-Indiában is, ahol a csatában elesett hercegek, királyok és harcosok szellemét kifejezetten „jó lelkeknek” tekintik. A helyi hit szerint, ha ilyen szellem szállja meg az embert, a halotthoz hasonlóan kezd viselkedni, s ezáltal annak hatalmát is megszerzi.

A hatalmi viszonyok nemcsak etnikai-szociális szinten, de a nemek között is kifejeződhetnek a megszállottság által. Lewis utalt rá először, hogy az adott társadalom szellemi életében központi helyet elfoglaló megszállottsági kultuszok gyakran a férfiakhoz kapcsolódnak, és a közösség meghatározott hierarchiáját erősítik tovább. Ugyanakkor a „marginális”, mintegy mellékes szerepet játszó kultuszok résztvevői sokszor nők, akik ebben a formában ellenállást fejtenek ki a férfiak által irányított rendszerrel szemben. Egy 2004-es cikkében³ Erika Bourguignon amellettt érvel, hogy a nők számára a megszállottság társadalmon kívüli állapota egyrészt lehetővé teszi vágyaik alapvetően tiltott ki-

¹ *Ecstatic Religion: a Case Study of Shamanism and Spirit Possession* (Eksztatikus vallás: esettanulmány a sámánizmusról és megszállottságról)

² *Horrific Comedy: Cultural Resistance and the Hauka Movement in Modern Niger* (Szörnyű komédia: kulturális ellenállás és a hauka mozgalom a modern Nigerben)

³ 'Suffering and Healing, Subordination and Power: Woman and Possession Trance', *Ethos*, 32 (4): 557–574 (Szenvedés és gyógyulás, alárendeltség és hatalom: nők és a megszállott révület)

fejezését, másrészt kifejezi elnyomott helyzetüket. Bourguignon kifejti, hogy a nők körében világszerte gyakoribb a megszállottság, és utal rá, hogy korábban ezt a hisztéria, a „női betegség” következményének tekintették. Újabban azonban a „hisztéria” tüneteit a disszociációként definiált pszichológiai folyamattal magyarázza a szakma.

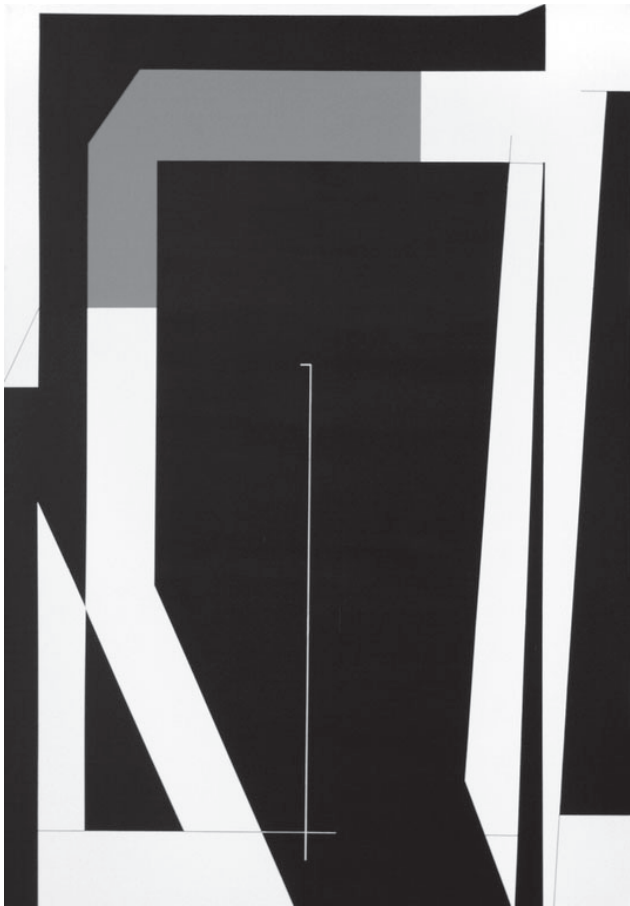
A disszociáció a személyiség diszkontinuitását, az „ön” másfajta megélését és megjelenítését jelenti. A megszállottság állapota is hasonló tünetekkel jár, melyeket a vallásos hit egy másik lény jelenlétével magyaráz. Ennek során a hordozó teljesen azonosul a megszálló lényel, annak cselekvéseit passzív tárgyként éli át, bár azok az ő teste által játszódnak le. Bourguignon szerint a hordozó nők a társadalomban betöltött alárendelt szerepüket a megszállottság során dramatikusan újraélik, de ezáltal ideiglenes hatalmat is nyernek, hiszen kiszabadulnak női szerepük kötelékéből. Bourguignon tehát, elutasítva az „őrültség” vádját, egyfajta – a társadalmi helyzet által generált – pszichológiai folyamattal magyarázza a megszállottságot.

1988-ban Aihwa Ong malajziai kutatása nyomán a fentiekhez hasonlóan számolt be⁴ arról, hogyan válik a megszállottság az ellenállás eszközevé. Az 1970-es években gyakorivá vált Malajziában, hogy a frissen létrejött nemzetközi gyárakban dolgozó nők megszállott állapotba kerültek. A gyárak képviselői és a sajtó hajlamos volt az eseteket „tömeghisztériának” és „babonás hiedelmeknek” minősíteni, Ong viszont a nemi szimbolizmus, a társadalmi határok és a morális tartalom szemszögéből vizsgálta a maláj megszállottságot. Kritizálta azt a szemléletet, mely a betegségeket – így az „őrültséget” is – a helyi értékek és viszonyok figye-

lembevételével nélkül minősíti. Terepmunkája során Ong feltárta a maláj hitrendszert, mely szerint a szellemek (*hantu*), eltérően az emberektől, képesek átlépni az anyagi és a természetfeletti világ közötti határt, s ezáltal a morális határok áthágását is szimbolizálják. A családi élethez kapcsolódó szellemek a falu társadalmi életének konfliktusaira reflektálnak. Az ún. szabad szellemek viszont más entitásokhoz (pl. temetőkhöz, sziklákhöz, állatokhoz) kötődnek, és saját lakóhelyükkel együtt az erkölcsi határokat is őrzik. Ha valaki akarva-akaratlan átlépi ezeket a határokat, megszegi a maláj társadalmi rend szabályait, számíthat a szabad szellemek támadására. Mivel a maláj társadalom a férfiakat inkább az értelemmel, míg a nőket az erotikával és a morális gyengeséggel azonosította, a (házas) nők hajlamosabbak voltak – „erkölcsi szabálysértéseik” következményeként – a szabad szellemek áldozatává, megszállottakká válni, különösen életük fontos fordulópontjain (pl. gyerekszülés, változókor).

Ong az amerikai és japán tulajdonú gyárakban sorozatosan jelentkező megszállottsági eseteket egyfajta kommunikációnak tekinti. Felhívja a figyelmet, hogy a maláj hagyomány a férjzetlen lányoktól csendes, visszahúzó magatartást követel meg, és ritkább is körökben a megszállottság. A gyári környezetben viszont alapvetően kimondhatatlan üzeneteket fogalmaznak meg, mikor önkéntelenül (vagy szándékosan?) megszállott állapotba kerülnek. Az adott helyzetben a maláj lányok többszörösen alárendelt pozícióban vannak: női mivoltuk alapvetően másodrangúnak determinálja őket, és a hagyományos maláj erkölcsi rendet megtörő gyárak, a hirtelen társadalmi változás is kiszolgáltatottságot jelent. A maláj hitrendszer szerint a dzsungel, a vizek és a lápok a szabad szellemek lakóhelyei, ha ember beteszi oda a lábát, morális határokat hág át, s büntetésre számíthat. A modern építészet, figyelmen kívül hagyva a hagyományos szempontokat, gyakran ilyen helyeken emel házakat, sőt az vízöblítéses vécé formájában még be is emeli a szellemek tanyáját az ember területére. A maláj munkásnők igen gyakran estek transzba a mosdók használata közben: egyrészt rettegtek a vízben lakó szellemektől, másrészt hagyományos szerepük szerint nem lett volna szabad női mivoltukat a férfiak területén, a gyárban „megélni”. Emiatt aztán igyekeztek minél kevesebb időt a mosdóban tölteni, s nagy sietségükben gyakran szemetet hagytak hátra, mely tovább ingerelhette a hely szellemeit.

⁴ 'The Production of Possession: Spirits and the Multinational Corporation in Malaysia', *American Ethnologist*, 15 (1): 28–42 (A megszállottság termelése: lelkek és a multinacionális vállalatok Malajziában)

Ennek ellenére a mosdó, csakúgy mint az öltöző és az imádkozásra használt szoba, menedéket jelentett a szigorú gyári fegyelem elől. A munkásokat őrző felügyelők nagyon komolyan vették a munkaidő betartását, a nőket szinte mindenhova követték, s igyekeztek őket visszaterelni a futószalag mellé. A rendszerből való menekülés helyszínei, az üzem világán némileg kívül eső menedékek gyakran váltak megszállott rohamok színterévé. A nők helyzetét tovább nehezítette, hogy – tradicionális szabályaikat sértve – folyamatosan férfiak őrizte alatt voltak, mely komoly nemi feszültségeket gerjesztett. Idegen férfiakkal való emberi, s néha szexuális kiszolgáltatottságukban a nők úgy érezték, akaratlanul is áthágják az erkölcsi határokat. Megszokott falusi környezetükből kiszakítva, a gazdasági szféra idegen világába kerülve mély morális törést éreztek, mely az üzem belüli nemi konfliktusokban manifesztálódott. A „kizökkent” helyzet elleni lázadás kivédhetetlen, büntetetlen formája lett az „önhibájukon kívül” történő megszállottság.

A modern nemzetközi vállalatok ugyanakkor kizárólag páciensekként kezelték a megszállt nőket. A foglalkoztatottakra csupán mint funkcionális, a munkát szorgalmasan, fáradhatatlanul és olcsón elvégző testekre tekintettek. A „hisztérikus” kitéréseket az otthonból való kiszakadás megrázkódtatásával magyarázták, betegségnek, illetve a mun-

ka alól való kibújás eszközének tekintették. Több gyár hívott ugyan *bomoh*-t, a szellemek elűzésére alkalmas személyt a munkások megnyugtatóására, de az általuk a megszállottság valódi okának vélt fizikai körülményeket egyáltalán nem oldották meg. A folyamatos mikroszkóphasználat, a gyár levegőjét szennyező kémiai anyagok, a kimerültség mind-mind hozzájárulhatott ahhoz a szellemi és lelki állapothoz, melyben a nőket megszállottsági rohamok érték.

S. E. Ackerman szintén Malajziában végzett kutatást⁵ 1981-ben, de egészen más kontextusban. Ackerman utal azokra az elméletekre, melyek a megszállottságot pusztán valamely lelki konfliktus manifesztációjának tekintik, a „gyengék fegyverének” a fennálló erősebb renddel szemben, az elnyomottak katartikus élményének egy szenvedésekkel teli világban. Ugyanakkor figyelmeztet, hogy ezek az értelmezések nem vesznek tudomást a tágabb kulturális, politikai és társadalmi környezetről, melyben a megszállottság a személyes lelki tapasztalaton túli jelentéssel rendelkezik. Terepmunkája során Ackerman azt vizsgálta meg, hogyan vált a megszállottság és az ördögűzés egy katolikus maláj gyülekezetben a pünkösdisták (a Szentlélek jelenvaló erejét konkrétan megélő, és a térítésre nagy hangsúlyt fektető) mozgalom terjedésének legfőbb szimbólumává. Ebben az esetben a megszállottság és az azt gyógyító ördögűző papok jelenléte az egyházon belüli hatalmi viszonyokat jelképezte és erősítette. A karizmatikus pünkösdisták papság által képviselt Szentlélek harcát folytat a démoni erőkkel az emberi testért, így a megszállottság-ördögűzés folyamatán keresztül ábrázolódik az isteni hatalom nagysága.

A világszerte elterjedt megszállottságra nagy valószínűség szerint nincs egyetlen magyarázat. Az adott hely kultúrája, politikai és társadalmi berendezkedése, történelme és gazdasága mind hatással lehet azokra az emberekre, akik transzba esnek. Ugyanakkor persze az egyéni körülmények is fontosak: bizonyára jelentősége van a lelkiállapotnak, a lelki egészségnek vagy betegségnek, az adott személy családi, társadalmi helyzetének. Érdekes az is, hogy míg a kívülálló, akár pszichiáter, akár antropológus, valamilyen logika szerinti racionális magyarázatot keres a jelenségre, a megszállottak és hívő társaik, bármely valláshoz tartoznak is, természetfölötti okot látnak a háttérben. Fanatizmus vagy mély hit áll a megszállottságról való meggyő-

⁵ *The Language of Religious Innovation: Spirit Possession and Exorcism in a Malaysian Catholic Pentecostal Movement*, *Journal of Anthropological Research*, 37 (1): 90–100 (A vallásos újítás nyelve: megszállottság és ördögűzés egy malajziai katolikus-pünkösdisták mozgalomban)

zódés mögött? Őrült vagy magát saját istenének, isteneinek, démonainak testestül-lelkestül átadó szent-e a megszállott? Antropológusként úgy látom: a konkrét válasznál talán fontosabb a folyamat, melynek során legalább részben megérthetjük, az emberiség kavargó sokszínűségében hogyan válhat állandóvá egy-egy minta, s mi az, amiben az öt kontinens számtalan vallásának és népének képviselői hasonlóságot mutatnak – mi az, ami emberré tesz bennünket.

Lőrincz Borbála

JÉKELY ZOLTÁN

Maskarádé

Mintha egy idegen kisváros ünnepében,
riadt-tiblábólól ódöngnék fel s alá,
hallván sikolyokat, vad kurjantásokat
nem ismerős, mohó alakok örömeből –
felcifrázott lovak dobajától ijedten
húzódnám fal mögé, rikoltó trombiták
recsegése elől dugnám be a fülem,
míg imbolygó kocsin vonul a szörnyü
Bálvány,
s piros vigyor-feje csúfolja nyomorom,
hogy itt valamiből megint csak kimaradtam,
s hogy nem tudom, kinek szól ez a
maskarádé –
s a tornyokból kilótt pattantyúk millió
színes műcsillaga minden gyönyörűség
nélkül vakítja a szemem – s csak a
Bolonddal
érezek együtt, amint bukfencet hány a
porban
a díszmenet után, s rövid-nyelű, ügyes
lapáttal szedi a lovak nyomán maradt
gombócokat – bizony, mintha egy sose látott
nép furcsa ünnepét szemlélném,
odacseppent
vándor maga-magát kitagadó szívével,
oly bárgyu, idegen, otromba és bohó
a te nagy örömed és beteljesülésed
a fickó oldalán, kivel világod éled,
fuvogatván a kék nyálbúborékait!

Búcsú az udvari bolondtól

Tízmillió mezítelen kiskirály országából az Óperenciás-tengeren túlra vonult önkéntes száműzetésbe a túlságosan fiatalos, sőt gyermeki lelkületű és még mindig végtelenül naiv és jóhiszemű udvari bolond.

Hogy a történet jelentőségét jobban megértsük, érdemes feleleveníteni egy idestova két évtizeddel ezelőtti zsidó-magyar mérkőzés eredményét. Történt, hogy Landesmann György, kifejezetten zsidó mivoltában elmagyározta magát. Bógatya, füttyülős barack – aki élt már akkor, az emlékszik, a fiatalabbak meg nézzenek utána. Azonnal felharsant perse a tiltakozó kórus. Volt azért némi kuncogás is, és természetesen magyarázkodás, helyesbítés, meg bizonyítékok gyűjtése arra, hogy a magyar kultúrát az elmúlt századokban mégsem csak a zsidóság alakította. Ez utóbbi, lássuk be, egészen hasznos és figyelemre méltó hozadéka lett ennek az ügynek. Lényeg, hogy viszonylag hamar lecsengett. Ha voltak is már akkor szalon- és szalonképtelen fasiszták ebben az országban, legfeljebb a maguk kocsmájában engedhettek meg maguknak durvább hangnemet. Nekik is tudomásul kellett venniük, hogy igen, ebben az országban sokféle ember él, köztük zsidók is, és ahogy mindenki más, úgy néha közülük is képes valaki nekifutás nélkül, helyből vinnyogó röhögést fakasztó baromságokat mondani.

Azóta eltelt mintegy húsz év. És megtörtént, hogy a magyar nemzet egyik méltán ismert és elismert írója egy kis publicisztikájában váteszi gyónást tett, melyben elsőként a hozzá legközelebb álló liberális baloldali értelmiséget és politikai elitet ostorozta az utóbbi évek pangásáért, a kialakult aggasztó hatalmi viszonyokért, egyre romló társadalmi-politikai közérzetünkért. Nem igényel különösebb magyarázatot, hiszen az írás kapcsán kialakult cirkusz során elég sokan azonnal utaltak a történelmi-irodalmi párhuzamokra. Aki járt iskolába, és nem csak a vécében cigarettázott, azokat nem kellett erre emlékeztetni. Most csak a teljesség igénye nélkül néhány: „Ha van Isten, ne könyörüljön rajta: Veréshez szokott fajta, *Cigány-népek langy szivű sihederje*, Verje csak, verje, verje.” – írja saját népéről 1908-ban Ady Endre. Karácsony Sándor a negyvenes években több művében is foglalozik a magyarság szellemével, segítve ezzel egy egészségesen büszke, ugyanakkor nyitottságra és türelemre épülő önmeghatározás megerősödését az egyre terjedő náci ideológiával szemben. Egyik fontos hangsúlya ennek megfelelően, hogy a magyar észjárás és mentalitás alapja a mellérendelő szemlélet – szemben a vezényszóra masírozó,

alá- és fölérendeltséget kedvelő és felsőbbrendűséget hirdető nacionalizmussal. Érezhető azonban törekvésében, hogy ő is eme kijelentés sajnálatos cáfolatával találta magát szemben – mind a háború éveiben, mind pedig az azt követő időszakban, amikor a hatalmi viszonyok megváltoztak ugyan, de a szemlélet – és az erőszakoszervek „végrehajtó személyzete” – ugyanaz maradt. Igyekezete épp arra irányult, hogy ezt a kódolt alárendeltség-tudatot tagadja, amelyről József Attila „Hazám” című – Kertész Ákos által is idézett – versében olyan gyönyörűséges fájdalommal ír, mintha csak saját magának akarná bizonygatni, hogy nem, nem, az én népem nem olyan primitív horda, amelynek tagjai tudatlanul, tájékozatlanul, oda sem figyelve a másokra csak fröcskölnék, mocskolódnak, igazságot követelnek, és közben folyamatosan épp az igazat ferdítik, és a néha felbukkanó világos fejű igazmondókat lehetetlenítik el és kiáltják ki bűnbaknak.

Kertész Ákos Kanadába emigrált. Azért, mert környezete, a magyar társadalom politikai elitjének hallgatólagos, sőt tevőleges hozzájárulásával gyakorlatilag kimondta róla: te nem magyar író vagy, hanem egy senkiházi zsidó, aki bántasz minket, magyarokat. És miközben húsz év alatt eljutottunk oda, hogy nemcsak tudomásul kell vennünk, hogy ebben az országban vannak fasiszták, hanem már a parlamentben is nyíltan és szemérmetlenül hallathatják a hangjukat, ráadásul az épp regnáló kormányzat – miközben látszólag nem győz elhatárolódni tőlük – mégis az ő támogatásukra számít, az ő retorikájuk és elvárásaik szerint tematizálja a közéletet. Mindez ijesztő és kétségbeejtő. Az igazán nagy baj mégis az, hogy a Kertész Ákos körüli cirkuszban, amennyire figyelemmel tudtam kísérni az eseményeket, azt kellett látnom, hogy a magát liberálisnak valló értelmiségiek szájából is ilyen kijelentések hangzottak el legjobb esetben: „aki a szavakkal bánik, annak tudnia kell, milyen hatást váltanak ki a szavai”, „túlérzékenykedte ezt a dolgot a kisöreg”, és hasonló arcpirító gyáva sunyonyogások – a „még nem engem visznek” közönyös vállvonogatása. Lapozzunk. 2012-re elértük tehát, hogy a liberális értelmiségiek is a fasiszták szája íze és szellemi nívója által diktált módon kommunikáljanak.

A magyar nem alattvaló, hanem király. Mind-egyik egyesével. Tízmillió király, és mind mezíten. Eddig járt köztünk egy fiatalos és némi humorérzékkel is megáldott udvari bolond. De most már nem kell félni tőle, hogy elkialtja magát. Eltakarodott szépen oda, ahová való, az Óperenciás-tengeren túlra. Végre nem kell kényelmetlenül érezni magunkat, semmi nem oda illő nem zavarja meg fenséges dagonyánkat. Isten óvja a királyokat!

Bartha István

JÉKELY ZOLTÁN

Chaplin-óda

Ötvenedik születésnapjára

Lelkem kis ember,
ma jobban fáj, sajog nekem
bizonyos elmúlásod,
mint hű alattvalóknak
fájhatott a vén királyoké!
Sírni szeretnék a rengeteg sok kacagás után.

Én a kevesek közül valónak
érezem magam, ki – mint Cocteau –
jól tudja, hogy ki voltál.

Bizony, bizony, vasból van a világ,
ember az embert gépekkel kioltja;
még tó partján domborodó sírunkba
is beleduruzsolnak a turbinák...

Ó, rángasd még bajuszkád jó sokáig,
hadd röhögjön az ember – önmagán –,
s könnyezzék majd a kacagás után,
ha Chaplin sír s nadrágja rojtja látszik!

– Ki jön utánad? Unokánknak lesz-e
ilyen vigasztalója, amilyen te
voltál nekünk e zagyva századélen,
melynek dús voltában a gazdag is szegényen,
sóváran és meg-megriadva tengett?
Tudom, utódod nem teremhet.

S vajon, mikor mi már rég nem leszünk
s csontunkat is porrátörték a gépek,
mutogatják-e drága Chaplinünk
emlékeit a másnadrágú népnek?

Lesz-e vajon egy csendes múzeum
– volt kultúrák tudósa tán az őre –,
benne sok vén találmány, szürke lom
(akár az elefántok temetője),
egy múzeum, melynek egyik zugában
ott őriztetnek rossz jelvényeid:
a Vén cipő, a Kalpag és a Pálca – ?

S lesz-e egy sír, amelynek domborára
két roppant kőbocskor kerül,
s ez lesz rávésve oldalára:
„Itt nyugszik Charly Chaplin úr,
Roi des Fous – a Bolondok Királya.”

1939

In memoriam Nagy Éva

*„Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismer-ni, ahogyan engem is megismert az Isten.”
(1Kor 13,12)*

Ez a mondat is szállóigévé lett. Nem lenne sem kedvem, sem bátorságom Éva temetésén idézni, ha nem lett volna számtalan alkalom életében e mondat felemlítésére, rész szerinti megidőzésére.

Az én Éva-ismerésem nem Budapesthez kapcsolódik, még csak nem is Zürichhez, ahol Csabával éltünk. Baselben ismertem meg őket. 1989 után, s mielőtt visszaköltöztek volna Budapestre, újra és újra Baselben találkoztunk. Azt is mondhatom: Évát az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemnek köszönhetem. Mondhatnám, ha nem hangoznék groteszkül, ha nem lenne nyilvánvaló, hogy ami az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemből mára maradt, veszendőbb, mint Éva haló porában. De mégiscsak ez a tény: Basel és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem alkalma volt az, ahol legelőször találkoztunk. Az maradt nekem mindvégig, akit én ott megismertem, a maga apró természetével, sürgető-sürgölődő voltában, engesztelést nem tűró stílusával. Ezen sem Budapest, sem Újpest vagy Békásmegyér, sem a különféle testi kínok, sem a politika vagy a közélet színeváltozásai hatalmon kívül és hatalmon belül, sem Csaba állapota nem változtatott. Éva, aki újra és újra elrejtőzködött, különös órákban, ha telefonált, vagy ha találkoztunk, önmagából valami töredéket, valami rész szerinti mégis színről színre megmutatott – nyilván nem csak nekem, hanem a jelenlévők többségének.

Napok óta itt van előttem e gyülekezet folyóiratának egyik korai évfolyama. Már 2003-ban úgy éreztük, hogy Évának és Csabának el kell mesélnie példázatos, párhuzamos, összefonódó és egymással mégis felelős életét nemcsak nekünk, akik gyakran elmegyünk hozzájuk. Ennek lassan tíz éve. Éva semmit nem változott, ahogy 2002-ben és 2003-ban beszélt, ugyanúgy beszélt 2011-ben is.

Nem tudom, mire gondolt az apostol, amikor úgy fogalmazott, hogy „most töredékesen”, valamikor „pedig majd színről színre”, „most töredékes az ismeret”, valamikor „pedig majd teljessé válik”. Nem tudom ezt másként elgondolni, csak úgy, ahogy – hadd mondjam így – mesterem, Martin Buber, akit sosem ismertem, csak újra meg újra olvasok, és aki éppen abban az évben halt meg Jeruzsálemben, amikor Csaba és Éva innen Zürichbe költözött. Martin Buber utolsó művének csak ennyi a címe,

„Ich und du”, traktátus rólam és a másikról, akit te-nek szólíthatok. Utolsó írásában, amelyet Éva emlékezetére írt, Csaba is nyugodtan te-nek szólíthatta őt. Akit mi te-nek szólítunk, abban sajátos módon az Istent szólítjuk meg. Bízunk abban, hogy bennünk ő, a másik – ha rejtetten, ha töredékesen, ha botránysosan vagy ellentétébe fordítottan – mégiscsak az Örökkévalóval felel, vitázik, könyörög, kér. Martin Buber tehát ebben a művében azt állítja, van feltámadás. A feltámadás nem az e világi történelem sorába tartozik, hiszen minden, ami itt van, töredékes és rész szerint való. Ha itt, ebben a világban lenne a feltámadás, az szükségszerűen töredékes és rész szerinti lenne. Mi el vagyunk rejtve, mondja. Mi, akik még élünk, Isten élői vagyunk, és halálunkban is Isten élői vagyunk, és életünkben újra és újra Isten halottjai vagyunk, sorsunkká válik a magánynak magát kiszolgáltatni tudó és akaró Isten sorsa. El vagyunk rejtve benne, és ő megőriz bennünket önmagának, úgy, ahogy akar.

Szent a szó, a megelevenítő, emlékező, éltető szó. És valahányszor néven nevezünk a másikat – akár így: Éva, vagy Nagy Éva, vagy ahogy született: Kiesswetter Éva –, a név mindig több lesz, mint történelem, az egykori dátumtól Reichenbergen, Monoron, Újpesten, a Déli pályaudvar fölötti Ráth György utcán át Bázelig, majd újra Újpesteig. Mert a tények mindig töredékesek maradnak. A név nem. És bizony amikor erre a névre gondolok, tele vagyok hálával, különös meleg hálával, hiszen soha nem voltam úgy nála, hogy legalább egy kupica pálinkát ne töltött volna, hogy dühöngve, miért nem jelentettem be magamat időben, valamit ne adott volna. Hiszen valami mindig akadt a jégszekrényben, a rend és a tisztaság mellett, amely nekem létigényem.

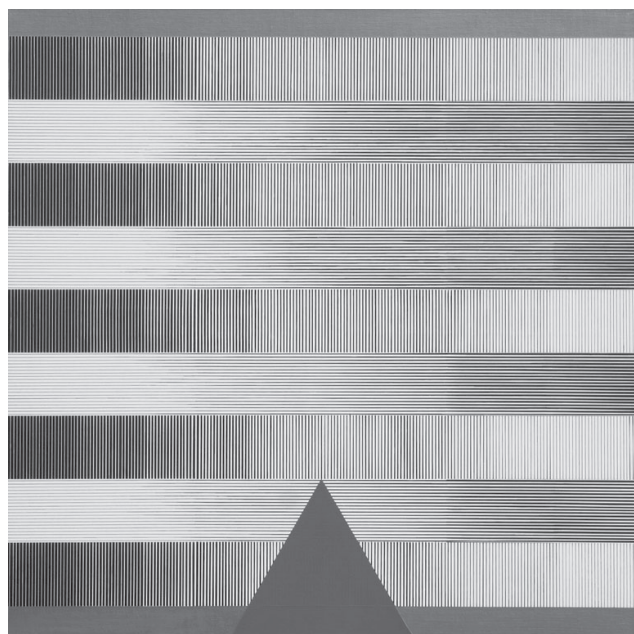

„Jád Vasém”, kéz és név. Éva keze és Éva neve összetartozik, és a sürgető, szemrehányó, morgoló, hébe-hóba talán még átkozódó hang is. Az is Éva. És soha nem akartam – talán ti sem –, hogy ez a hang más legyen, mint zsörtölődő és morgoló, hiszen ezt érdemeltük, ilyenek vagyunk.

Olyan embertől búcsúzunk most, aki az utolsó pillanatáig gondoskodott az édesanyjáról, és amikor biztonsággal tudhatta, hogy úgy lesz eltemetve, ahogy akarta, akkor meghalt. Hogyan tartozik össze ez a két asszony? Fogalmam sincs, az el van rejtve az Örökkévaló emlékezetében.

Nem egyszerűen gyászolók vagyunk, hanem elevenek, akiknek tovább kell élniük, és a másikat, az élő, a mellettük ülőt tovább kell éltetniük. És mindenkinek meg kell találnia a saját maga Éva-arcát, -kezeit, -hangját. Mit vár tőlünk az, akinek volt bátorsága oly sok testi baj, szenvedés, nyomorúság, korlátozottság, beszorítottság, testi-lelki frusztráltság közepette csak azért is élni? Hiszen arról, hogy Éva élete és keze munkálkodása nem volt hiábavaló, az életünknek, a kezünknek kell tanúságot tennie. Nem Csabának. Ő elvette, ami jó, és elhordozta, ami rossz. Hanem nekünk.

„Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre, most töredékes az ismeret, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogy engem is megismert az Isten.” Az apostoli mondat azt a különös ellentmondást akarja feloldani, amely abból származik, hogy nem látjuk egymást, hiába élünk együtt a másikkal ötven évet, a tényeket nem tudjuk töredékes voltukból valamilyen koherens egységgé és egészsé formálni. Erre a természettudomány talán képes, de a lélektan, a történelem, a politika vagy a gazdaság sosem. Ha valami mégis, talán csak a költészet és a zene, amelyek azonban mindig absztraktak, sohasem historikusak. Az Isten előbb ismert minket. Mi legfeljebb úgy ismerjük

őt, ahogy ő eltűri, engedi vagy akarja, hogy mi e rövid földi élet során megismerjük. És az Isten ismerte Évát is, hangját, haragját, minden szenvedélyét. Hagyjuk őket – bár nem kiengesztelődve – immáron kettesben, hármásban, négyesben lenni – ki tudja, hányan vannak ott –, túl azon, amit látásnak és ismeretnek mondunk.

Végezetül én is Istenhez fordulok, mint Csaba tette. Hiszen nekünk végsőképp csak az Istennel van dolgunk, Csaba.

Uram, áldozattá engemet,
a gyásznak sötét mérge tett.
S a bennem megbújó kegyetlen örület.

Ki mindent veszni látott, veszni enged
álmot és tanyát, s nem talál többé hazát
e földön.

Bálványoktól reméltem gyógyulást.
Láttam pusztulásuk, csak áldozatom
kínzó emléke mi nekem maradt.

Lázam a semmibe húzott, mert e kusza,
fojtogató agónia erdejében utat
a rettegőnek senki nem mutat.

Az Örökkévalóság békéjében ültél
és sírtál értem,
mert elfordítottam arcom.

Végigjártam minden utat,
mire kényszerített
a magam fölé rendelt gyáva erőszak.

Sikoltott ostoba lelkem lelked után,
s béklyóba vertem, akit mertem.

Kik tudták, mi vár rájuk, jobb sorsuk
más csapdák felé vezette őket.

Most elmegyek. Elég legyen már végre
a múltat sem feledni, sem feladni nem tudó
kegyetlen küzdelemből.

Mert a büszkeség, e hibás út, csak a veszteség,
s csak a múló idő tapad rá sárként
emlékeinkre és ruhánkra,
s ragadja meg lábunkat,
hogy visszatartson.

Ámen.

Donáth László

(A prédikáció, majd imádságként Nagy Csaba *Az áldozat útja* című verse Nagy Éva gyászistentiszteletén, 2012. december 10-én hangzott el a békásmegyeri evangélikus templomban.)

Nagy Éva hiánya

Bár Éva halála óta próbálok felidézni, nem tudom megmondani, mikor és hol ismerkedtünk meg. Több mint valószínű, hogy csak 1994 után, mikor Éva és Csaba már végleg hazaköltöztek. De Éva egyszer csak összetéveszthetetlen, bizalmat árasztó mosolyával, átható tekintetével úgy bicegett be életembe, életünkbe, mintha mindig ott lett volna. Bicegett, mondom, mert ennek van, volt jelentősége. Most, hogy erre a fájdalmas búcsúztatóra készültem, meghökkenem, s próbáltam magamtól elhessenteni, hogy életén töprengve, me-rengve ez jusson róla eszembe először. Dehát Éva e testi hibáját olyan természetességgel viselte, amit addig és azóta soha másnál nem láttam, nem tapasztaltam. Nem sajnáltatta magát, és nem hivalkodott vele. Nem próbálta az úgymond hátrányát előnnyé csiszolni, csak példát mutatott, anélkül, hogy bármi ilyesmi az eszébe jutott volna. Bizonyította, hogy a ránk mért dolgokkal, csapásokkal lehet jól, kiegyensúlyozottan együttélni...

Mindez talán azért is ötlött eszembe, mert a több mint másfél évtizedes kapcsolatunk során csak az utolsó években – amikor már közeli barátjának, bizalmasának érezhettem magam – tudatosult bennem, akkortól éreztem riadtan azt a végtelen gyötrődést, amely az örökmozgó Éván elhatalmasodott. A beszédett fájdalomcsillapítók ellenére egyre nehezebben tudott járni, nem ülhetett és nem feketett veszteg. Igazán csak aludni jó, mondogatta.

Nehéz és keserves életet élt, de értelmeset, szepet és boldogat. Mindig, mindenkor a korában, annak sűrűjében élt, arra rezdült, ahhoz viszonyult kifinomult érzékenységgel, szeretettel, rendíthetetlen őszinteséggel, szikár eltökéltségű keménységgel.

Sok búcsúztatóbeszédet hallottam már, néhányat magam is kényszerültem mondani – van, lenne hát mintám, sorvezetőm, de Évánál elakadtam. Próbálgattam – bevett retorikai fordulat –, hogy az utolsó szókat neki, magának címezem: az effajta szavak idegenül, hamisan kopogtak. Nem tudok, nem akarok tehát búcsúmonológót mondani neki.

Mert vele „csak” beszélgetni lehetett: folyton visszakérdezve, egymást kiegészítve, egyetértve vagy rácsodálkozva a másik mondandójára, hitetlenkedve – és együtt értetlenkedve – vitatkozva, és közös nevezőre jutva – vagy nem jutva.

Egy beszélgetéssel bizonyosan adósa maradtam – immár örökre. A kórházba menetele előtt két nappal még fel akartam hozzá ugrani egy biztató ölelésre. „Inkább gyere majd be a kórházba – a műtét után, ott úgyis csak fájni és unatkozni fogok” – mondta. Nem, nem háritás volt ez. Legalábbis én nem éreztem annak. A régről ismert Éva józan helyzetmegítélése szólalt meg: el kell még rendezni Anya

dolgait Walterrel, készülni kell, csomagolni, és „Csaba bácsit” – sokszor nevezte így, a családban divatot teremtve játékosan is, komolyan is Csabát – szóval: „Csaba bácsit” megnyugtatni, „hisz’ tudod, mindig ő az idegesebb, a kórházban, a gyógyulás kényszerű semmittevésben meg úgyis lesz időnk”. Nem lett.

Éváról most már csak mesélni tudok – nem neki, magunknak. Úgy, ahogy bármelyikünk tehetné, s ahogy, azt hiszem, mindegyikünkéből Éva egyenessége, nyíltsága, segítőkészsége, jóhiszeműsége és keménysége lépne elő.

Az egymásra toluló emlékforgácsok nem nagy közös küzdelmekről, „csupán” – hangsúlyosan teszem idézőjelbe – az egymásra találásról, az együttlét örömről, s elmaradása esetén: hiányáról szólnak. Nincs elmondható nagy, összefüggő történet, csak felvillanó momentumok idézhetőek fel.

Mindenekelőtt: Éva hűsége, szolidaritása. Kevés olyan emlékem, emlékünk van, amikor Évával, Csabával nem együtt találkoztunk. Elválaszthatatlanságuk, együvé tartozásuk sziklaszilárdsága irigylésre méltó... a köztük kialakult szereposztás pedig e körben közismert. Éva viszi, tereli a szót az emlékezetesen szép társalgások felé, mesél, mosolyog, méltatlankodik, jóízűen nevet, felháborodik, kíváncsian kérdez, sarkosan megállapít, sokáig Csaba helyett is. Aztán, valamikor menetrendszerűen érkezik a „Szívem, én azt hiszem” fordulat, egy pontatlan dátum helyreigazítása, egy odavetett félmondatos felszólítás – „ezt te jobban el tudod mesélni –, s a hallgatag Csaba nyelve is megoldódik, s akkor már ott van a felejthetetlen társalgások kellős közepén ő is.

Aztán eszembe jut az is, hogy ez a „szokásos” forgatókönyv mennyire másképp zajlik – zajlott – ha például többedmagunkkal az újpesti csodaraklettpartikon vendégeskedtünk, ha négyesben, hatosban kedvenc helyükön, a Rubenben vacsoráztunk, s megint másképp, ha mi, Wesselényi utcaiak voltunk egy népes társaság vendéglátói. Náluk, a Lebstück Mária utcában minden előkészítve, Éva, a gondos háziasszony fogad, szóval tart, mindenre figyel, ha kell egyszerre négyfelé, mindenre reagál, árad belőle a szó, Csaba élénken és gyakorlottan „aládolgozik”: tölt, süt, oszt és behoz, minden klap-pol a kipukkadásig, miközben – egyáltalán nem függetlenül Évától – egyre mélyebben kalandozunk az élet s egymás dolgaiban.

Ha ők jöttek hozzánk – hogyan is másképp? másodpercre pontosan –, Éva először, Csabához hasonlóan, megfigyelői állást vett fel; nézte, kérdezte, segíthet-e, hallgatta mi minden történt másokkal, bele-belekérdeztetett a történetekbe. De aztán a csoportokra oszlott társasággal újra és újra megérkeztünk a meghitt beszélgetésekhez, amelyek a csacsogó semmiségektől, ironikus, önironikus adomáktól a világ jobbíthatatlanságába bele nem nyugvó háborgásokig terjedtek.

Évicka

Jól, egyre jobban ismertük egymást, ami nem zárta ki azt, hogy sok mindenről nem tudtunk. „Ára volt” annak, hogy „későn” találkoztunk, ahogy annak is, hogy – mint mondtam – mintha mindig ott lettünk volna egymás életében. Egyszerű életrajzi tények hiányoztak: az egymás nélkül eltöltött fél évszázadot nem lehet elmesélni, abból mindig csak az éppen aktuális részletek kirakós-darabjai kerülnek elő, kerülnek a helyükre. Talán ez is volt az oka, hogy mindig tudtunk egymásnak újat, úgy értem: régi-újat mondani. Mi a késő-Kádár korszak hétköznapi becstelenségeinek, bezártságunknak adalékai-val „szórakoztattuk” őket, Éva és Csaba az emigráció mámorító szabadságáról és lelket torzító állapotáról mesélt. S bár sosem jártunk ott, ismertük ától cettig a zürichi lakást, tudtuk, mi mindent csináltak végig együtt Méray Tiborral az Irodalmi Újság körül, tudtuk, hogy miként és miért hiúsult meg Éva nagy álma, az orvossá válás, tudtuk, hogy ezért miként kárpótolta magát fizioterápiás nővérként, tudtuk, hogy miként lett elegük – torkig – szeretett hazánkból 1968-ra, azt is tudtuk, megtanultuk, hogy a képtelenségig fokozható svájci precizitás és illemkódex milyen komoly szervezőerő, tudtuk, hogy miként és miért döntöttek az 1990-es évek elején úgy, hogy visszadissidálnak. És tudom, hogy az utóbbi évek keserű történéseit tapasztalva fel-felvetődött bennük, hogy jól tették-e. De például nem tudtam, csak most, Csabával beszélgetve derült ki számomra, hogy mennyire erős összekötő kapocs volt köztük a külön-külön megélt apai árvaság.

Elképeszt, még mi minden derülhetett volna ki. Az pedig egyenesen főbe kólintott, amit csak utólag, igen, a halála után tudtam meg Márti lányomtól, hogy Éva nem a lélekharang, hanem a Libertango hangjaival akart búcsúzni – tőlünk.

Hiánya átjár, s most már mindig csak hiányozni fog.

Murányi Gábor

(Elhangzott Nagy Éva temetésén, 2011. december 12-én a Halászbástya nevű dunai hajón.)

József Attila

[Drága barátaim...]

Drága barátaim, kik gondoltok még a bolonddal,
nektek irok most, innen, a tűzhely oldala mellől,
ahova húzódtam melegedni s emlékezni reátok.
Mert hiszen összevegyült a novemberi est
hidegével
bennem a lassúdan s alig oldódó szomorúság.
Emlékezzetek ott ti is, és ne csupán hahotázva
rám, aki köztetek éltem s akit ti szerettetek
egykor.

Hiába nőttem fel viszonylag nyugodt, szeretetteljes családi légkörben, óriási önbi-zalomhiányban szenvedtem. A szüleim ugyanis lesajnáltak. Ferike csak ábrándozik, élhetetlen, hasznavehetetlen gyerek – így vélekedtek rólam.

Nem volt ez gúnyos, inkább gyöngéd, kicsit szá-nakozó lesajnálás, de végigkísérte gyerek- és ka-maszkoromat. Olyan voltam, mint Andersen mesé-jében a rút kiskacsa, vagy mint Áprily Lajos versé-ben az irisórai szarvas. Hadarva beszéltem, mert az volt a kényszerképzetem, hogy nem hallgatnak végig. Rélmom volt, hogy miközben magyará-zok, mondatom közepén az emberek elfordítják a fejüket, mert nem vagyok elég érdekes nekik, nem tudom magamon marasztalni az érdeklődésüket. Volt ilyen élményem gyerekkoromban, ez a trauma sokáig kísértett. Ahhoz, hogy a kisebbségi ér-zés megszűnjön, az kellett, hogy valahol végre ko-molyan vegyenek.

Tizenhat esztendőskoromban – Monoron lak-tunk akkor – belecsöppentem egy baráti társaság-ba, velem-korú tinik gyülekezetébe. Ott végre meg-érhettem azt, hogy végighallgatják, amit mondok.

A zene szeretete hozott össze bennünket. Dél-utánonként Kiesswetter Éviéknél gyűltünk össze. Kultúrközpont volt a lakásuk: volt ott gramofon, valamint kutyacímkes lemezek tömege. Áhítattal hallgattuk valamennyit. Éva – vagy ahogy akkor hívtuk: Évicka – volt a háziasszony, és nem csu-pán Gigli varázslatos hangjával ajándékozott meg bennünket nap mint nap, hanem műveltséggel, kedvességgel és kellemmel is. Tőle és előző udvar-lójától, Borsányi Jancsától többet tanultam, mint a pesti gimnáziumban. Azért írom, hogy „előző”, mert aztán egy ideig én lehettem az „udvarlója”. Sok ver-set írtam hozzá, egyet sem publikáltam közülük. Ha nem is gyengék, de zsenigek voltak nagyon. (Ké-sőbb a férje, Nagy Csaba barátom bizonyára éret-tebb opuszokkal ajándékozta meg.)

Pilis, Nyáregyháza, Cegléd, Monor. A Duna–Ti-sza közti táj bölcsőm, dajkám, és emberré nevelőm volt. Évickának is érdeme, hogy leírhattam róla:

Szívemben itt találkozott
Európa az őshazával,
az én fülemben összecseng
a madrigál s a citerás dal,
némán bölintva indulok,
ha kétfelől szólít a holnap,
mögöttem rabláncos, kaszás,
hallgatótag ősök sorakoznak.

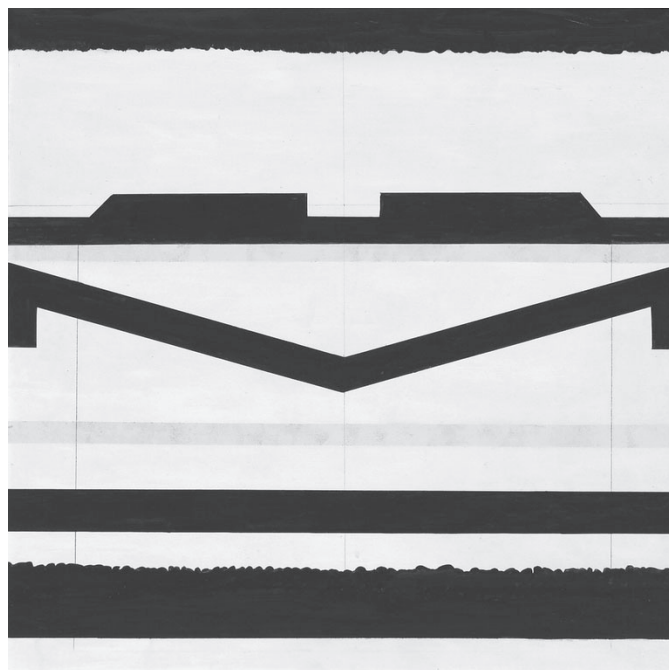
Baranyi Ferenc

A látomás lángrózsája

Konok Tamás 1930-ban született Budapesten. Élete egyik meghatározó alakja nagyapja, Sándy Gyula építész, számos evangélikus templom tervezője volt. 1945 és 1949 között a magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult, mestere Bernáth Aurél volt. 1959 óta Párizsban, Zürichben és Budapesten él és dolgozik, lírai nonfiguratív ábrázolásmódja a hetvenes évek elején bontakozott ki. Festészete a modern magyar művészet kiemelkedő része. Konok Tamás tárlata, amelyet Jerger Krisztina művészettörténész rendezett, 2012. január 28-án nyílt meg a békásmegyeri evangélikus templomban. Juhász Ferenc költő megnyitójának szövegét alább közöljük.

*

„A festészetnek nem az a feladata, hogy a látványt utánozza, hanem az, hogy a láthatatlant láthatóvá tegye.” (Konok Tamás)

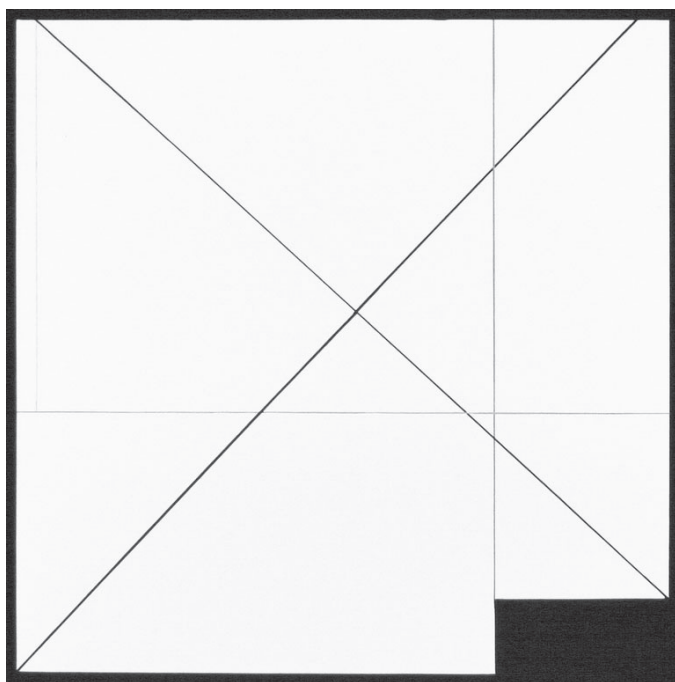
Tudják-e, mi a látomás? Az én meghatározásom szerint a látomás a lét-tudat teljességére való törekvés, örök, mert állandó megismerés-akarat, a tiszta elme világegyetem-kíváncsisága, befejezhetetlen Isten-keresés a Mindenség csillagokkal pettyezett fekete gömbhalmazában, hit a lét értelmében és szépségében, élet-tudat és halál-tudat, gyásztalan gyász, nehéz és végtelen valóság-türelem, a titok-fölismerés folyamatos akarata, a titok lángrózsája, a múlhatatlan maradandóság ismeretlen, világszép kezében. Nem kellene hozzá emberi vagy állati pót-szerek, misztikusok önkínzó imája, örjögő tánc az örült dobverésben, nem kellene hozzá halál-éhező remetéik, szentnek-készülő apácák, papok, szerzetesek, koplaló önfelál-

dozók, nem kellene hozzá hallucinogén anyagok, tudatmódosító szerek, kábító mesterséges vagy természetes anyagok, nem kell hozzá meszkalin, az indiánok kaktuszból csikart gyötrelem-anyaga és kábító verejtékcsoppje, nem kell hozzá révület, bűbáj, boszorkányság, föld alatti hulla-gyűjtemény, se rothadás, se bomlás, se foszlás, se könny, se siralom. Csak tiszta tudat, a mellkasban dobogó halandó szív, és a világszerelme kíváncsisága, türelme és hite. Én egyszer, még a múlt században, részese voltam egy meszkalinkísérletnek, de az csak rettenetes fájdalom volt, összezagyvált érzékgyötrelem, verejték és látomástalan szenvedés, a keresztreszögezett jajtalan, hányingeres, okádék-köpetű magánya!

Barátaim! Milyen különös és látomás-szép, hogy ebben a szakrális térben függő Konok Tamás-képek Giottót, a festőt juttatják eszembe, az 1290-es években Assisiben a San Francesco felső templomában készült Szent Ferenc élete jelzésű hatalmas freskóját vagy az 1310 körül Rómában készített Navicellát, az Egyház Hajója mozaikját vagy a padovai Scrovegni-kápolna gigászi freskóegyüttesét Jézus életéről! Pedig Konok Tamás festményei nem figurálisak, nem Isten-ember alakúak, de csöndek a csöndben, meztelen függenek a végtelenben, síkok, mezők, terek, üres vagy töltött halmazok, vonalak, függések, ön-jelentésű táblák, tér-kimetszések, idő-hallgatások, laposak, egyenesek, a csönd szirmai abban a természetes dübörgésben, ami ember-fülünknek nem hallható.

Legyen áldás e nagy festő működésén. Ünnepi áldozat és világtudat-remény.

Juhász Ferenc

Amiről kevesen tudnak Budapesten

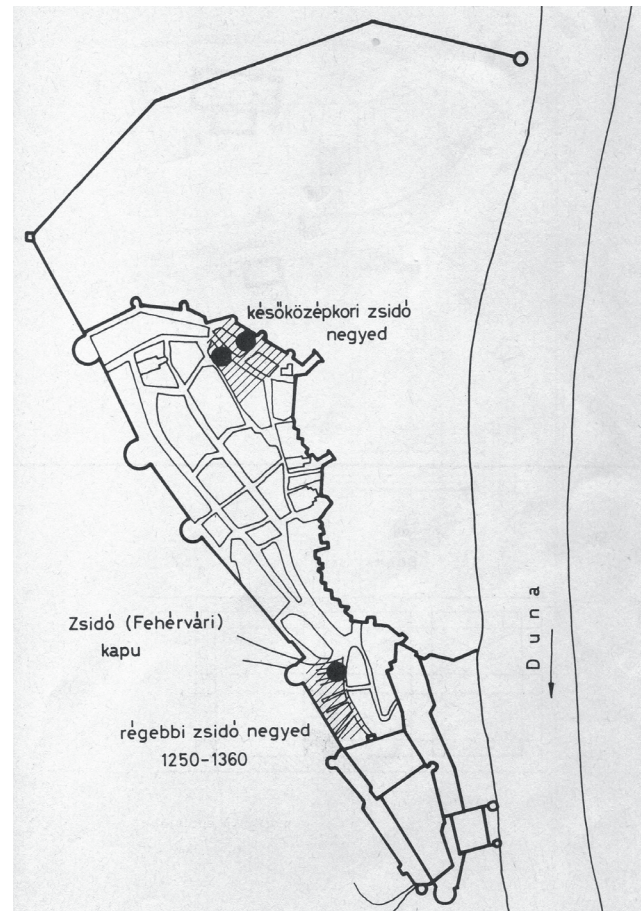
Láthatatlan zsinagóga a várnegyedben

A második világháború pusztításai után az Országos Műemléki Felügyelőség a fővárossal egyetértve elhatározta, hogy régészeti feltárások és falvizsgálatok segítségével a várnegyed minden középkori lakóházát alapos vizsgálat alá veszi, mielőtt helyreállítaná őket. Így vált láthatóvá az a középkori városrész, amelynek létezéséről mindenki tudott, de amelyet az évszázadok folyamán szükségessé vált átépítések és változtatások elfedtek.

1964-ben a Táncsics Mihály utca 26. számú házban ilyen elfalazott helyiségek kibontásakor került napvilágra egy középkori zsinagóga. Az épület ma múzeumként működik. Egyik helyiségében a várnegyedben előkerült középkori zsidó sírköveket helyezték el. Ezek legnagyobb része a Pauler utca–Alagút utca–Roham utca által határolt területről, a Várhegy alatti egykori zsidó temetőből származik.

Van azonban egy másik középkori zsinagóga is a budai Várban, de ez láthatatlan: maradványai a föld alatt húzódnak, padlószintje a mai utca járószintjénél 4-5 méterrel mélyebben fekszik. „1964 nyarán – pár héttel azután, hogy Papp Melinda építész felfedezte a zsinagógát – a Táncsics Mihály utca 23. számú épülete, a volt Zichy-palota helyreállításakor, a telek észak felé tekintő kertjében monumentális épületmaradványok kerültek napvilágra” – írja a feltáró régész, Zolnay László. Ez a monumentális épület egy kelet-nyugati tengelyű, a Táncsics utcával csaknem párhuzamosan fekvő kéthajós zsinagógának a tekintélyes maradványa. A több mint 19 méter hosszú épület nyugati zárófalát a ráépült újkori ház miatt nem lehetett feltárni. Belső tere 9 méter széles, amelyet öt pillér osztott két hajóra. Ezek közül három szabadon áll, a két szélső pedig egy-egy végfalhoz támaszkodik. A délebbre eső hajóhoz építve Zolnay feltárta a női imahelyét a templomtérbe betekintést nyújtó keskeny ablakával együtt. A szépen faragott pillérlábazatok és a kődobokból épült pillérek faragott profiljai egyértelműen gótikus stílusra vallanak. Mivel a téglapadozat összefüggő felületét aránylag nagy terjedelemben (7 m²) sikerült feltárni, a gótikus boltozat magassága megközelítően kiszerezhető: a zsinagóga belső tere 7,5-8 méter magas lehetett.

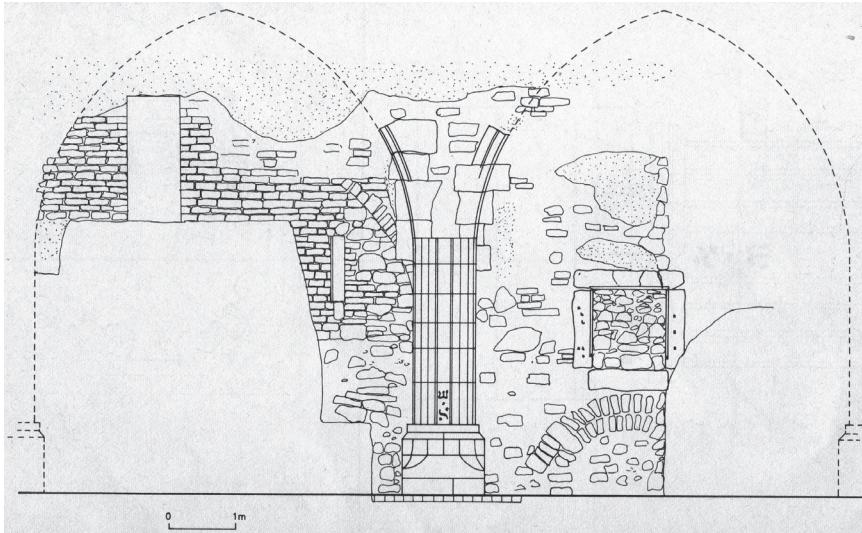
Nemcsak a faragott maradványok utalnak a 15. század második felére jellemző gótikus stílusra, hanem ennél még pontosabb kormeghatározást is

nyújtott a feltárás. A déli falpillér alsó kődobjának orrtagján ugyanis héber írásjelek váltak láthatóvá, amelyek szerint „1541-ben a templom nyolcvan-esztendős” volt – ahogy Scheiber Sándor professzor megfejtette az epigrafikus emléket. Vagyis a templom 1461-ben épült, és ez a maradványok stílusjegyei alapján hitelesnek is tekinthető. De miért kellett ezt bevésni a pillérbe? Erre írásos emlékek és a történelem ad feleletet.

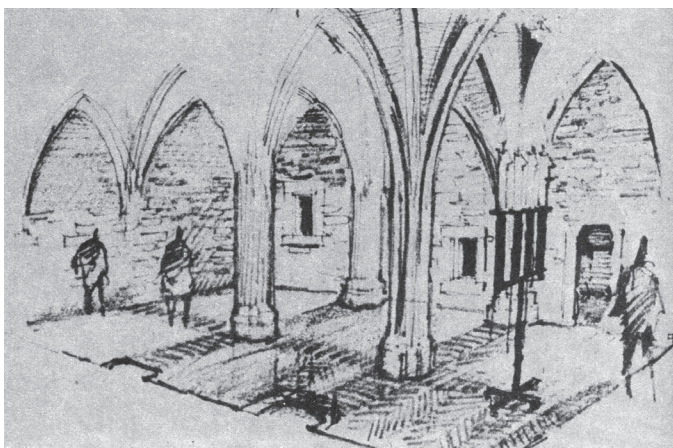
A 15. századtól a 18. századig a Táncsics utcát Zsidó utcának nevezték, mert itt volt a budai zsidónegyed. Kronológiailag ez már a második volt, az első annak idején a Szent György tér közelében húzódott. Nagy Lajos király azonban kiűzte a zsidókat Budáról, majd 1364-es visszatértükkor a Várhegy északi felében jelölte ki letelepedésük helyét.

Zsigmond, Mátyás és a Jagellók idején a zsidónegyed felvirágzott. A budai zsidóságot jogi helyzete szerint „kamaraszolgá”-nak nevezték, ami azt jelenti, hogy belső ügyekben – keresztény „zsidóbíró” jóváhagyása mellett – autonóm bíraskodási joggal rendelkeztek. Az akkor már csaknem egy évszázados zsidóbírói tisztséget Mátyás király szüntette meg, helyette felállította a zsidó prefektúrát, amelynek vezetője is zsidó volt. A prefektus tisztét

hosszú ideig a Mendel család tagjai töltötték be. Ennek az igen gazdag családnak a Táncsics utca mindkét oldalán álltak házai. A Táncsics Mihály utca 21. és 23. számú ház homlokzata előtt, illetve az akkor még beépítetlen, a régi térképeken sikátornak feltüntetett részen (ma a 19. számú ház) előtt híd kötötte össze az utca két oldalát. Ennek alapfalait is megalálták.

A nagy gótikus zsinagógát is Mendel Jakab telkén építették fel. A 15–16. században a budai zsidók száma 500-ra tehető, a török idők alatt ennek háromszorosa lehetett. 1526-ban árulás vádjával a zsidókat újra kiűzték Budáról, ám 1541-ben a török oltalma alatt visszatelepültek. E visszatelepedés emlékét őrzi a pillérbe vésett 1541-es héber felirat. Ekkorra az épület már sokat veszített eredeti szépségéből, mert az 1530. és 1541. évi ostrom az északi városfallal együtt a zsinagóga boltozatát is beszakította. A beomlott boltozatot nem állították helyre, hanem síkfödémrel fedték az újból használatba vett épületet, ez magyarázza, hogy az ásatások alkalmával boltozati bordaköveket nem találtak. Buda 1686. évi visszavívásakor a zsidók hősiességgel együtt küzdöttek a törökökkel. A zsinagóga pillérjeit ledöntő ostrombombák, a „tűzlabdák” felrobbant maradványai is felszínre kerültek a feltáráskor.

1964-ben az értékes gótikus romokat nem tárták fel teljesen, és mivel bemutatásukra anyagi okok miatt nem volt lehetőség, a feltárt épületmaradványokat visszatemették. Perekházy Károly főmérnök gondosságának köszönhetően a pilléreket beton védőépülettel vették körül, így azok bármikor újra feltárhatók. Ez annál is kívánatosabb lenne, mivel a zsinagóga felett nem áll épület.

A pillérek kődobjainak egy részét kiemelték, és azokat egymásra helyezve, magyarázó felirattal ellátva a Táncsics utca 26. számú épületben, az időben régebbi, ma múzeumként működő zsinagógában helyezték el,

hogy az érdeklődők addig is tudomást szerezhessenek a nagy gótikus zsinagóga egykori létéről, amíg azt a föld alól ki nem szabadítják.

A Mátyás király korából származó budavári nagy zsinagóga rangos építészeti emléke nemzetközi érdeklődésre tarthat igényt. A világörökség részét képező várnegyed látképét ez a majdan újra feltárandó épület gazdagítani fogja.

Irodalom:

Zolnay László: Buda középkori zsidósága és zsinagógái. Budapest, Statisztikai Kiadó, 1987.

T. Papp Melinda: Baudenkmäler im mittelalterlichen Judenviertel der Budaer (Ofner) Burg. Acta Technica Scientiarum Hungaricae, 1970. Tomus 67.

Egy építészeti allegória és a város legszebb kéménye: a Várkertbazár és a Várkertkioszk

Ekét építményt az Ybl Miklós téren minden budapesti ismeri, de azt csak az idősebbek és a szakemberek tudják, hogy mi is volt eredeti rendeltetésük. A királyi palota kertjeinek zárófaláról és a palota vízellátását biztosító szivattyú gépházának kéményéről van szó, illetve azok látványos architektonikus megjelenítéséről a városképben. Ezek voltak Ybl Miklós utolsó pompázatos alkotásai.

A Várkertbazár

A várkertek alatti terület a 19. század közepéig meglehetősen rendezetlen volt. Az új építkezéshez az egykori Debrecen Szállót és több vízivárosi házat is ki kellett sajátítani, és le kellett bontani. A szépséget szempontra kívül erre azért is szükség volt, mert a megbékült király számára a Mária Terézia

korában épült és a szabadságharcban erősen megsérült királyi várat helyre kellett állítani, és a Dunához is megfelelő lejárát kialakításával bővíteni kellett. A bontásokkal ehhez a lejárathoz kívántak méltó környezetet teremteni.

A budai rakparttal párhuzamos Vár alatti terület építészeti rendezésével Ybl Miklóst bízták meg. A bazar elnevezés onnan származik, hogy az eredeti elképzelés szerint üzletek egyenletes árkád sorával lazították volna fel az addig tagolatlan, komor várfalat.

Annak ellenére, hogy az építkezések érdekében már az 1870-es években bizottság alakult – Hohenlohe főudvarmesternek, Podmaniczky Frigyesnek, a Közmunkák Tanácsa alelnökének és Andrássy Gyula miniszterelnöknek a részvételével –, a munkálatok az udvar akadékoskodása miatt csak 1875-ben indulhattak meg, és többszöri áttervezés után 1882-ben készülhetett el a nagyvonalú, dekoratív kompozíció.

Ybl Miklós monográfusa szerint a Várkertbazar esetében alkotójának „olasz, német és francia kastélyok függőkertjei lehettek a mintái”. Bár e megállapításával a monográfus Ybl Ervin nem mond sokat, annyit mégis érzékeltet, hogy a teraszos elrendezésű, a pergolás és a loggiás szinteket díszlépcsőkkel összekötő építmény legfőbb célja a látványosság. Ezért is írta róla a Vasárnapi Újság 1881-ben, hogy „építészeti allegória, amely mint alkotás jelentős, de gyakorlati haszna nincsen”. Ez igaz is volt, mert az árkádok sorát középen megszakító díszlépcsőt – mint a Dunához levezető közvetlen utat a palotakertek felől – nemigen vették igénybe, és a bazárnak szánt árkádokba sem telepítettek üzleteket.

Az elrendezésen kívül a dekoratív részletek művészi kiképzése és összehangoltsága tette valóban tetszetőssé az építményt. Ybl kimeríthetetlen tervezői fantáziáját bizonyítják a műfajuk és anyaguk szerint teljesen különböző díszítmények: kőszobrok, terrakottamaszkok, a fedett részeken graffitók, freskók, fajansz falképek és még számos megoldás az architektúra élénkítésére. Az építményt hatalmas háromrészes kovácsoltvas kapu koronázza – restaurálás céljából most eltávolították –, amely elzárja a feljárást a teraszokra. A két oldalról hozzá csatlakozó árkád sor a fölötté húzódó bábos mellvédű terasszal már maga is határos látványt nyújt. Az árkádok mögötti helyiségeket eleinte műteremként vették igénybe. 1880-tól Lotz Károly vezetésével női festőiskola működött bennük, majd 1884-ben itt talált otthonra a Történelmi Képcsarnok. A helyiségek e célra alkalmas átalakítását Ybl végezte, végleges hasznosításuk azonban még

a Várkertbazar 1960. évi restaurálása után is gondot okozott.

Az árkád sor végéhez baloldalt egy – kívülről egyemeletesnek látszó – kétemeletes ház, jobb oldalához pedig két háromemeletes ház csatlakozik. Az előbbi a testőrgárda és az udvari tisztviselők számára épült, az utóbbiak bérpaloták voltak. A ház-árkád sor-díszlépcső-árkád sor-két ház építészeti együttese a várostól elzáró várfalat helyettesítette. S jóllehet a középső díszlépcsős rész valóban csak „építészeti allegória”, mégis kedvezően alakítja a városképet, hasonlóan a Halászbástyához, amely szintűgy dekoratív építmény. Esztétikai jelentőségüket ma már senki sem vonhatja kétségbe, miután néhány év óta az

ilyen szép részleteknek köszönhetően lett a budai Várhegy dunai panorámája a világörökség egyik megőrzendő látványa.

A Várkertbazár szakszerű restaurálása sajnos egyre késik. A háborús sérülések helyreállítása után mérhetetlenül sok kár érte az építményt, mert a műemlékvédelmi hatóságok minden tiltakozása ellenére a teraszokat a hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig ifjúsági parkként működtették. Gerő László, a középkori vár feltárt maradványainak helyreállító építészé még 1983-ban is nyílt levélben tiltakozott a Budai Ifjúsági Park látogatóinak „randalírozásai ellen”, akik a pergolán átmászva a helyreállított középkori királyi vár ún. nagyrondeállját is felgyújtották. Vandalizmusuk többet ártott, mint a két világháború.

A Várkertkioszk

Ybl nagyvonalú kompozíciójának szükséges függvénye volt a Várkertkioszk felépítése: a királyi vár vízvezetékének szivattyútelepét a környezetéhez méltó építészeti „burokba” kellett rejteni. A díszlépcsővel összhangban Ybl az egyik oldalon itt is teraszos megoldást alkalmazott kettős loggiasorral. A mögötte húzódó ötíves loggiának mintegy előterét alkotó három ívből álló loggiasorhoz néhány lépcsőfok vezet fel. A toszkán kőoszlopok tartotta loggiákat keresztboltozat fedi, graffitotechnikával készült groteszk mennyezetdíszítéssel. Az egész épület nyerstégla burkolatú, csak az architektónikus tagozatok készültek kőből. A loggiák mögött

három zárt helyiség húzódik. Ezekhez csatlakozik az egykori gépház egyemeletes épületrésze, közepesen magasan a tető fölé emelkedő, gazdagon tagolt, díszes kéménytornyossal. A négy oldalán timpanonos, hasáb alakú tornyot felül apró kupola zárja, közepén kéménynyílással.

A főváros fejlődésével a Várhegy vízellátását is korszerűsítették, és a kioszkba rejtett szivattyú gépháza fölöslegessé vált, a Várkertkioszkot kávéházzá alakították. A második világháborúban megsérült épületet 1960-ban helyreállították, és sokáig Budapest egyik kedvelt sörözője működött az árnyas kerthelyiséggel is rendelkező szép kis épületben. Sajnos nyári működését a Budai Ifjúsági Park fülsiketítő zenéje lehetetlenné tette, különösen miután annak látogatói bisztróként is igénybe vették. A lezüllesztett kioszk-vendéglő kénytelen volt becsukni. A kilencvenes években, a rendszerváltozás után, szemfüles külföldiek szemet vetettek a rossz állaga ellenére is dekoratív épületre. Restaurálták, és játékkaszinót nyitottak benne, amely ugyan Várkert kaszinó néven működik, de ezzel odalett a pesti polgárság egy kedves vendéglője, ahol mindig lehetett régi ismerősökkel találkozni.

Irodalom:

Ybl Ervin: Ybl Miklós. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadó, 1956.

Gerő László: A budai déli nagyrondeáll kaputornyának égéséhez. Műemlékvédelem, 1989/1.

A Kéményseprő-kápolna és Krisztinaváros születése

Feltehetően már csak a helytörténeti kutatók tudnak a krisztinavárosi római katolikus templom elődjének egykori létezéséről és jelentőségéről. Építése legendájának valós történet az alapja, de ami még ennél is fontosabb: ez volt az a mag, amelyből Krisztinaváros mint a török hódoltság utáni új városrész kisarjadt.

Buda töröktől való felszabadulása után a Várhegy nyugati oldalán olyan nagymérvű volt a pusztulás, hogy egész települések tűntek el nyomtalanul. Kapóra jött ez az udvari haditanácsnak, amely a törökök újabb támadása esetére az erődművektől egy puskalövésnyi távolságra védelmi övezetet létesített, amelyen belül mindennemű építkezés tilos volt. A 18. század elején a mai Krisztinaváros területén nem is állt épület, csupán egyetlen kis kápolna, az 1710-ben épült ún. Kéményseprő-, más néven Franczin-kápolna. E körül alakult ki később Krisztinaváros, amelyet 1763-ban azért neveztek el Mária Terézia leányáról, mert az ő közbenjárására kapott itt házhelyet a királyi palota felügyelője. A Tabán felé eső, korábban beépítetlen területen még jó néhány telket eladtak, hogy kielégítsék ezzel a budai szőlőtermelők, illetve a kétkezi munkások igényeit, akik szerény lakóházukat veszély esetén kötelesek voltak lebontani. Ez utóbbi megszorítás érthető módon lassította az új városrész fejlődését, amely főleg a Kéményseprő-kápolna körül tömörült, mivel az már akkor csodatevő kegyhely hírében állt.

Élt Budán a török kiűzése utáni nagy pestisjárvány idején egy itáliai származású kéményseprő

mester, Franczin Péter Pál, akinek háza a Fehérvári kapuval szemben, az Ördög-árok jobb partján állott. Ez a Franczin igen vallásos ember volt, és még a pusztító járvány idején fogadalmat tett, hogy családja megmenekülése esetén hazazarándokol Piemontba, Re nevezetű szülőfalujába, ahol a Vérző Madonna kegyképét őrzik a templomban, hogy köszönetet mondjon megmeneküléséért.

Az írásbeli hagyomány szerint az itáliai kegyképet 1495-ben kővel megdobta egy zsvány, ettől a Szűzanya homloka vérezni kezdett, és a képhez járuló jámbor hívők között sok csoda történt. A sokáig vérző kegykép befogadására csakhamar új templomot emeltek, amelyet Beata Virgine del Sangue, azaz a Vérző Szűz tiszteletére szenteltek. E templomot Bonfini, Mátyás király krónikása is megemlíti egyik írásában.

E nevezetes kegykép előtt Franczin kéményseprőmester – elmondva buzdó hálaimáit – azzal koronázta meg fogadalmát, hogy elkészítette a kegykép mását, és visszatérve Budára, egy parányi, éppen csak a képet védő kis kápolnában helyezte azt el a saját birtokán, amely a mai krisztinavárosi templom területe előtt húzódott. A várbeli jezsuita rendfőnök szentelte fel a kápolna oltárát. Hamarosan

távoli városokból is oly sokan zarándokoltak a Vérző Szűzanya képéhez, hogy idővel fából ácsolt kis csarnokot is építettek a kápolnához, az ájtatoskodók védelmére az időjárás viszontagságai ellen. S ahogy az már a sokaságot vonzó területeken szokás, a kereskedelmi érdek is feltámadt a szemfülesekben: árusítóbódék lepték el a kápolna környékét, még fogadó is épült, s ha a tisztaságot megtartották is – amire a budai tanács ügyelt –, az új lakóházak egyre közelebb nyomultak a kápolnához.

Franczin mester 1711-ben, felesége 1714-ben halt meg, végakaratuknak megfelelően a kápolnában temették el őket. Ezt megelőzően ugyanis a derék, vallásos és nem is szegény kéményseprő készpénzen kívül szőlőjét is a budai tanácsra bízta, mintegy alapítványként a kápolna fenntartására. Ezzel a budai tanács a kápolna patrónusa lett.

Ezt a kegyúrságot nem minden egyházi intézmény ismerte el. Mikor 1723-ban a Várhegyen támadt tűzvészben a puszkaporos torony a levegőbe repült, és a hatalmas robbanástól a kegykép kivételével a kápolna is elpusztult, a tanács a képet ideiglenes megőrzésre átadta a várbeli Szent Zsigmond-prépostságnak. Ez azonban nem volt hajlandó visszaszolgáltatni a képet a budai tanács által

felépitett új kápolnának. Pedig e 8 x 11 méter alapterületű kőépítmény három oltárával és három harangjával 1725-re már készen állt, és valóban méltó hajlék volt. Három évig kellett várniuk az odaözönlő és zúgolódó zarándokoknak, mire a kegykép régi-új helyére került.

A kép híre és az ájtatos hívők száma egyre nőtt. Ehhez – meglepően modern szemlélettel – a budai tanács is hozzájárult, amikor a már említett felrobbant lőportorony pusztítása után tíz évvel, 1733-ban egy kis könyvecskét íratott az újjáépült Budáról *Neu Aus seinem Stein Haufn wiederum aufwachendes Ofen* (A kőhalommá lett Buda újrábredése) címmel. E könyvecskében, melynek címlapján a kegykép rézbe metszett rajza látható, az újjáépült Franczin-kápolna leírását és a kegykép történetét is ismertették.

A budai tanács a kápolna gondozását ez idő tájt már a budavári karmelitákra bízta, de továbbra is szívén viselte a kis épület ügyét, és 1757-ben kieszközölte, hogy XIV. Benedek pápa kijelölje a Franczin-kápolna búcsú engedélyezésével is járó főünnepének dátumát. Ez a nap augusztus 5-e, Havas Boldogasszony ünnepe, amely a római Santa Maria Maggiore templomnak is a főünnep, az alapításához kapcsolódó csodálatos augusztusi hóesés legendája okán.

Ekkorra Krisztinaváros már meglehetősen beépült. Új templom építését határozták el, de mivel a kegyképhez és a Franczin-kápolna helyéhez ragaszkodtak a hívők, döntés született arról, hogy

az új templom – amennyire csak lehet – a kápolna közelében épüljön fel. Megkezdődött az adománygyűjtés az önálló plébániatemplomra. Ebben is a budai tanács járt elől jó példával: 25 ezer forintot adományozott az új templom építésére. A munkával Hekiss Kristóf építőmestert bízták meg. Az egyhajós, homlokzata közepén magas toronnyal épült, 1797-ben felszentelt, copf stílusú templom az egykori kápolna közelében, attól nyugatra, de lényegesen magasabb szinten áll. A Vértó Madonna kegyképet a főoltár fölött helyezték el. A kápolnát, mely fölött ma a Krisztina körút húzódik, rövidesen a templom elkészülte után lebontották, érintetlenül hagyva a Franczin-házaspár sírhelyét. A budai polgárok nagyon megszerették új templomukat. A 19. század elején szinte divat lett a „Véres Szűzanya” kegyképe előtt örök hűséget esküdni. E szokásban az arisztokrácia járt elől: e templomban tartotta esküvőjét gróf Széchenyi István, Dessewffy Emil, Batthyány László, Orczy István báró és még számos főúri és nagypolgári család tagja.

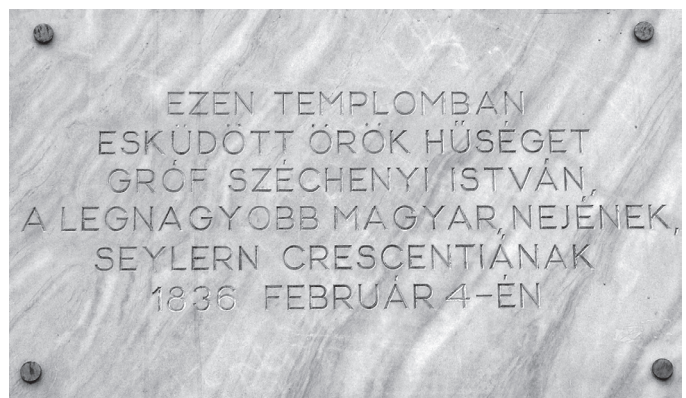
A templom két évszázada nem sokat változott. Három nagyobb restauráláson esett át, amelyek azonban szerencsére inkább az állagmegóvást szolgálták, a templom építészeti formáit csaknem érintetlenül hagyták. 1940-re azonban a krisztinavárosi plébániatemplom ismét szűknek bizonyult. Már el is készültek a tervek, hogy háromhajóssá bővítsék, amikor Borsoss László és Brestyánszky Tibor építészeknek az a kiváló ötlete támadt, hogy tolják előbbre a szentélyt, és iktassanak közbe egy álkereszthajót, megóva ezzel két oltárt a lebontástól. Az építészeti, illetve 1940-ben műszaki bravúrnak is beillő kivitelezés kitűnően sikerült. A templom falát egy speciális falfűrésszel átvágták, és a szentélyt síneken gördülő acélgolyók segítségével előbbre tolták. A második világháború utáni restaurálást ugyancsak Borsoss László végezte.

Pamer Nóra

Irodalom:

Schoen Arnold: A Budapest-Krisztinavárosi templom. Budapest, 1916.

Pamer Nóra: Magyar építészeti a két világháború között. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1986.

SZENTHÁROMSÁGI VASÁRNAPOK ISTENTISZTELETI REND

Békásmegyeren (Mező u. 12.):

Május 27., pünkösd ünnepe

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Május 28., pünkösdhétfő

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Június 3., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Június 10., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Június 17., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor tanévzáró istentisztelet, igét hirdet:

Donáth László

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor *Akiké az Isten országa...* – a gyülekezet gyermekeinek juniálisa

Június 24., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Július 1., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Július 8., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Július 15., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Gálos Ildikó

Július 22., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Július 29., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Vári Krisztina

Augusztus 5., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Augusztus 12., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Augusztus 19., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Vári Krisztina

Augusztus 26., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Szeptember 2., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Szeptember 9., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

Szeptember 16., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Béres Tamás

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor *Esendők* – Ted Hughes Lázár Júlia által fordított és Horváth Dávid képeivel illusztrált

Prométheusz a sziklán című kötetéről Ferencz Gyöző költő és Kincses Károly fotótörténész beszélget

Szeptember 23., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Szeptember 30., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Gálos Ildikó

Az úrvacsorát a hónap 1. és 3. vasárnapján, valamint pünkösd első és második napján ünnepeljük.

Pilisvörösváron (református templom):

a hónap 2. és 4. vasárnapján 14.00 órákor

Köszönjük gyülekezetünk áldozatkész híveinek és barátainak adományát, mindazt a jót, amelyet közösségünk hitéletéért, kulturális és szociális munkájáért tettek. Kérjük, segítsék szolgálatunkat továbbra is! A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség számlaszáma: 11703006-20013365

BIBLIAÓRÁK

Gyermekkatekézis

Donáthné Muntag Ildikó vezetésével minden vasárnap 10.00 órákor

Bibliaóra a szeretetházban

Donáth László vezetésével keddenként 14.30-kor

Tanház

a Római levélről Donáth László vezetésével, az alkalmak hirdetés szerint

BIBLIODRÁMA

Bibliai álmok, látomások

Miként szólnak bele álmaink sorskönyvünkbe?

Megtapasztalhatod a bibliodramában is. Nyitott

bibliodráma-alkalom nem csak gyülekezeti tagoknak

2012. június 2-án, szombaton 16 órától 19 óráig

Vezeti: Donáthné Muntag Ildikó és Falvay Dóra

GYÜLEKEZETI KIRÁNDULÁS

BÁNKON

2012. SZEPTEMBER 7–9-ig,

péntek délutántól vasárnap délutánig

Szerzőink:

BALASSA PÉTER (1947–2003) esztéta

BARANYI FERENC költő

BARTHA ISTVÁN evangélikus lelkész

DONÁTH LÁSZLÓ evangélikus lelkész

HORVÁTH ÁGNES irodalomtörténész

JUHÁSZ FERENC költő

KOCZOR ZOLTÁN mérnök, rendszerszervező

KOCZOR TAMÁS evangélikus lelkész

LŐRINCZ BORBÁLA egyetemi hallgató

LUDASSY MÁRIA filozófus

MURÁNYI GÁBOR újságíró

NÉMETH ZOLTÁN evangélikus lelkész

PAMER NÓRA (1924–2011) régész, építészettörténész

TILLICH, PAUL (1886–1965) evangélikus teológus

VALACHI ANNA irodalomtörténész

E számunkat Konok Tamás képeivel illusztráltuk. A Pamer Nóra írásában szereplő fotókat Koczor László készítette.

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztők: Breuer Katalin és Ittész Nóra

A gyülekezet lelkészi munkatársai:

Fülöp Attila segédlelkész,

Gálos Ildikó gyülekezeti munkatárs

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Telefon: 368-6118, mobil: 06-20-460-1345

E-mail: hethars@gmail.com

Honlap: www.evangelikusbekas.hu

Tördelés: Hartai Krisztina

Nyomtatás: Folium Nyomda

Adományokat a Csillaghegyi Gyülekezet- és Templomépítő Alapítvány számlaszámára (11703006-20058830) várunk.